

T.C.
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI
(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

NÜZÛL BAĞLAMINDA MÜMTEHİNE SÛRESİNİN TEFSİRİ

Kübra GÜCÜYENER

ŞANLIURFA-2019

T.C.
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI
(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

NÜZÛL BAĞLAMINDA MÜMTEHİNE SÛRESİNİN TEFSİRİ

Kübra GÜCÜYENER

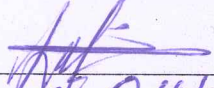
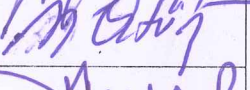
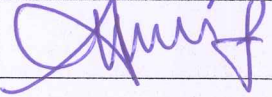
Danışman
Prof. Dr. Atilla YARGICI

ŞANLIURFA-2019

T. C.
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Enstitünüz Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı/Tefsir Programı 11520009 numaralı Kübra GÜCÜYENER'İN hazırladığı “ Nüzul Bağlamında Mümtehine Suresinin Tefsiri ” konulu **yüksek lisans** tezi ile ilgili tez savunması, 14./10/ 2019 tarihinde, saat 13 00'da yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABUL (başarılı) olduğuna oybirliği ile karar verilmiştir.

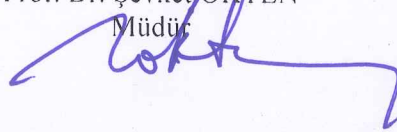
14/10/ 2019

Sınav Jürisi	Unvan, Adı Soyadı	Kanaati	İmzası
Danışman	Prof. Dr. Atilla YARGICI	Kabul	
Üye	Doç. Dr. Mahmut ÖZTÜRK	Kabul	
Üye	Dr. Öğr. Üyesi Ahmet ÖZDEMİR	Kabul	

Bu tezin Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalında Yapıldığını ve Enstitümüz Kurallarına Göre Düzenlendiğini Onaylarım.

26.11.2019

Prof. Dr. Şevket ÖKTEN
Müdür

Not: a) Bu tezde kullanılan özgün ve başka kaynaktan yapılan alıntıların, çizelge, şekil ve fotoğrafların kaynak gösterilmeden kullanımı, 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunundaki hükümlere tabidir.

b) Tez, HÜBAK'tan Bilimsel Araştırma Projesi mali destek Almıştır Almamıştır.

HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ORJİNALLİK RAPORU VE BEYAN BELGESİ

ÖĞRENCİ BİLGİLERİ

Adı-Soyadı: Kübra GÜCÜYENER

Öğrenci Numarası: 115201009

Enstitü Anabilim Dalı: Temel İslam

Bilimleri

Programı. Tefsir

Başlık: NÜZUL BAĞLAMINDA
MÜMTEHİNE SURESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Yukarıda başlığı belirtilen çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 95 sayfalık kısmına ilişkin, 25/11/2019 tarihinde şahsım/ danışmanım tarafından **Turnitin** adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, benzerlik oranı **% 29'dur**.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç,
- 2- Kaynakça hariç
- 3- Alıntılar hariç/dâhil
- 4- 6 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Yukarıda bilgileri verilen tezli/tezsiz lisansüstü programlarda seminer, dönem projesi, tez vb Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu tarafından kabul edilen lisansüstü orijinallik raporu alınması uygulama esasları ile belirlenen azami benzerlik oranlarını aşmadığını ve bütün bilgilerin, akademik kurallara uygun olarak toplanıp sunulduğunu, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı, blok şeklinde alıntılar yapmadığımı ve tüm alıntılarının bilimsel atıf kuralları çerçevesinde kaynağını gösterdiğimi, Yükseköğretim kurulu bilimsel araştırma ve yayın etiği yönergesi ile Harran Üniversitesi bilimsel araştırma ve yayın etiği yönergesinin 8. maddesinde yer alan etik ihlallerden her hangi birisinin yer almadığını, etik ihlal tespiti halinde, Enstitü yönetim kurulunca, diplomamın iptal edilmesini kabul ediyorum.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

25/11/2019

Kübra GÜCÜYENER

Yukarıda yer alan raporun ve beyanın doğruluğunu onaylarım. 25./11./2019

Prof. Dr. Atilla YARGICI

ÖZET

NÜZÛL BAĞLAMINDA MÜMTEHİNE SÛRESİNİN TEFSİRİ

GÜCÜYENER, Kübra

Yüksek Lisans Tezi

Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Atilla YARGICI

Eylül, 2019, 95 sayfa

Mümteherine sûresi Medine’de 13 âyet olarak indirilmiştir. Resmi sıralamada 60., nüzûl sırasına göre 91. sûredir. Mümteherine sûresinin ana teması Allah için sevme ve Allah için buğz etme fikri üzerinden kâfirlerin dost edinilmemesi gerektiğidir. Sûre, ismini Hudeybiye antlaşmasından sonra hicret ederek Medine’ye gelen kadınların imtihan edilmelerini konu alan 10. âyetin muhtevâsından almaktadır.

“Nüzûl Bağlamında Mümteherine sûresinin Tefsiri” adlı bu çalışma da, Mümteherine sûresinin tefsiri, sebab-i nüzûl ile alakalı âyetlerinin rivayetleri ve münasebetleri açısından incelenmiştir.

Çalışmamız, giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Girişte, araştırmanın konusu ve önemi ile araştırmanın amacı ve yönteminden bahsedilmiştir. Birinci bölümde, “Esbâb-ı Nüzûle Genel Bir Bakış” başlığı altında, esbâb-ı nüzûlün tanımı, esbâb-ı nüzûlün kaynakları, esbâb-ı nüzûlün önemi ve onu bilmenin faydaları izah edilmektedir. Bu bölümde ayrıca Mümteherine sûresinin kimliği ele alınmıştır.

İkinci bölümde, “Mümteherine sûresindeki Münasebetler” başlığı altında öncelikle Münasebet İlminin, Kur’ân tefsirindeki önemine ve sebab-i nüzûl ile ilgili bilgilere değinilmektedir. Daha sonra Mümteherine sûresindeki münasebetler açısından âyetler beş alt başlık altında incelenmiştir. Bu başlıklar şu şekildedir; Kâfirlerden dost olamayacağını ifade eden sûrenin âyetleri, Hz. İbrahim’i ve onunla birlikte iman edenleri örnek almak ile ilgi olan sûrenin âyetleri, kâfirlerden yakınlık gösteren ve hain tutum sergileyenlere karşı Müslümanın tavrını belirleyen sûrenin âyetleri, İslam

toplumunun muhacirlerle olan imtihanı hakkındaki sûrenin âyetleri ve kadınların Hz. Peygamber'e biatı hakkındaki sûrenin âyetleri olarak sıralanmaktadır.

Üçüncü bölümde ise “Mümteherine sûresinin Sebeb-i Nüzûlü ve Tefsiri” yine beş alt başlık altında, âyetlerin sebeb-i nüzûlü, tefsiri, icmâli anlamı ve ayetlerden çıkarılan hükümler açısından araştırılmıştır. Her bir alt başlıkta, öncelikle konu ile alakalı zikredilen âyetlerin nüzûlüne sebep olan rivayeti ve tefsirini konuyla ilgili kaynaklardan verdikten sonra âyetlerin icmali anlamı ve o âyetlerden çıkarılacak hükümler ele alınarak sûre bitirilmiştir.

Tez bir değerlendirme ile sonlandırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kur'ân-ı Kerîm, Tefsir, Mümteherine sûresi, Esbâb-ı Nüzûl, Münasebet.

ABSTRACT
INTERPRETATION OF THE SURAH AL-MUMTAHANAH IN NUZŪL
CONTEXT

GÜCÜYENER, Kübra

Master's Thesis

Department of Basic Islamic Sciences

Advisor: Prof. Dr. Atilla YARGICI

September 2019, 95 pages

Surah Al-Mumtahanah was revealed by 13 verses in Madinah. It is the 60th surah in the official ranking and the 91st according to the order of revelation. The main theme of surah Al-Mumtahanah is that disbelievers should not be made friends on the idea of loving for Allah and condolence for Allah. Surah takes its name from the content of the 10th verse, which is about the testing of women who emigrated to Medina after the Hdaybiyyah agreement.

This study, titled, “Interpretation of the Surah Al-Mumtahanah in Nuzūl Context” is based on the interpretation of the Surah Mumtahanah in terms of the narrations and relations of asbāb al-nuzūl.

This thesis consists of an introduction and three chapters. In the introduction, the subject, importance, purpose, and method of the research were discussed. In the first chapter, the definition, the importance, and the sources of asbāb al-nuzūl and the benefits of knowing asbāb al-nuzūl were explained under the title of “A General Outlook on Asbāb Al-Nuzūl”. Then, the names and topics of the surah were addressed under the title of the identification of the Surah Mumtahanah.

In the second chapter, information related to the importance of the science of relations in the interpretation of The Quran and its relationship with asbāb al-nuzūl was discussed. Afterwards, the verses were examined under five sub-titles in terms of the relations in the Surah Mumtahanah. These titles are listed as the verses of the surah which state that the disbelievers cannot be made friends, the verses of the surah

related to taking Prophet Abraham and those who believed in him as an example, the verses of the surah that determine the attitude of the Muslims towards disbelievers who show closeness and those who act treacherously towards them, the verses of the surah about the testing of the Islamic community with the Muhajirs and the verses of the surah about the allegiance of women to the Prophet Muhammad.

In the third chapter, “Asbāb Al-Nuzūl and Interpretation of the Surah Mumtahanah” were researched under five sub-titles in terms of the asbāb al-nuzūl, interpretation, summative meaning of the verses and the provisions extracted from the verses. In each subheading, first of all, the narrative and exegesis which led to the revelation of the verses related to the subject were given from relevant sources, then brief meaning of the verses and the provisions to be extracted from those verses were discussed, and surah was finished.

The thesis was concluded with an evaluation.

Keywords: The Holy Quran, Interpretation, Surat Al-Mumtahanah, Asbāb Al-Nuzūl, Relation.

NÜZÛL BAĞLAMINDA MÜMTEHİNE SÛRESİNİN TEFSİRİ

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	II
Orijinallik Raporu ve Beyan Belgesi	III
ÖZET	IV
ABSTRACT	VI
İÇİNDEKİLER	VIII
KISALTMALAR	XI
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ESBÂB-I NÜZÛL VE MÜMTEHİNE SÛRESİNE GENEL BİR BAKIŞ

1.1. ESBÂB-I NÜZÛLE GENEL BİR BAKIŞ	4
1.1.1. ESBÂB-I NÜZÛLÜN TANIMI	5
1.1.1.1. Lügat Anlamı	5
1.1.1.2. İstilah Anlamı	6
1.1.2. ESBÂB-I NÜZÛLÜN KUR'ÂN İLİMLERİ İÇİNDEKİ YERİ	7
1.1.3. ESBÂB-I NÜZÛLÜN RİVÂYETLERİNİN KAYNAKLARI	10
1.1.4. ESBÂB-I NÜZÛLÜ BİLMEİNİN FAYDALARI	11
1.2. MÜMTEHİNE SÛRESİNİN KİMLİĞİ	12
1.2.1. Mümteherine sûresinin İsimleri ve Âyet Sayısı	12
1.2.2. Mümteherine Sûresinin Konuları	13

İKİNCİ BÖLÜM

MÜMTEHİNE SÛRESİNDEKİ MÜNÂSEBETLER

2.1. MÜNÂSEBET İLMİNİN KUR'ÂN TEFSİRİNDEKİ ÖNEMİ VE ESBÂB-I NÜZÛL İLE İLGİSİ	14
2.1.1. Münâsebet İlminin Kur'ân Tefsirindeki Önemi	14
2.1.2. Münâsebet İlminin ESBÂB-I NÜZÛLLE İLGİSİ	15
2.2. MÜMTEHİNE SÛRESİNDEKİ MÜNÂSEBETLER	17
2.2.1. Mümteherine sûresinde İsim ve Konu Arasındaki Münâsebet	17
2.2.2. Mümteherine sûresinin Kendisinden Önceki Sûre İle Münâsebeti	17
2.2.3. Mümteherine sûresinin Kendisinden Sonraki Sûre İle Münâsebeti	18
2.2.4. Mümteherine sûresinin Baş Tarafıyla Sonu Arasındaki Münâsebet	20

2.2.5. Mümteherine sûresinin Konuları Arasındaki Münâsebet ve Âyetlerin Kendi Arasındaki Münâsebeti	20
2.2.5.1. Kâfirlerin Dost Olamayacağını İfade Eden Âyetlerin Münâsebetleri	20
2.2.5.1.1. Âyetlerin Kendi Arasındaki Münâsebeti	21
2.2.5.2. Hz. İbrahim’i ve Onunla Birlikte İman Edenleri Örnek Almakla İlgili Âyetlerin Münâsebetleri	22
2.2.5.2.1. Âyetlerin Bir Önceki Bölümle Münâsebeti	23
2.2.5.2.2. Âyetlerin Kendi Arasındaki Münâsebeti	24
2.2.5.3. Kâfirlere Yakınlık Gösteren ile Hain Tutum Sergileyenlere Karşı Müslümanın Tavrını Belirleyen Âyetlerin Münâsebetleri	27
2.2.5.3.1. Âyetlerin Bir Önceki Bölümle Münâsebeti	27
2.2.5.3.2. Âyetlerin Kendi Arasındaki Münâsebeti	28
2.2.5.4. İslam Toplumunun Muhacir’lerle Olan İmtihanı Hakkında Mümteherine sûresi Onuncu ve On birinci Âyetlerinin Münâsebetleri	30
2.2.5.4.1. Âyetlerin Bir Önceki Bölümle Münâsebeti	30
2.2.5.4.2. Âyetlerin Kendi Arasındaki Münâsebeti	32
2.2.5.5. Kadınların Hz. Peygamber’e Biatı Hakkında Âyetlerin Münâsebetleri	35
2.2.5.5.1. Âyetlerin Bir Önceki Bölümle Münâsebeti	35
2.2.5.5.2. Âyetlerin Kendi Arasındaki Münâsebeti	36

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MÜMTEHİNE SÛRESİNİN ESBÂB-I NUZULÜ VE TEFSİRİ

3.1. KÂFİRLERDEN DOST OLAMAYACAĞINI İFADE EDEN ÂYETLERİN SEBEB-İ NÜZÛLÜ VE TEFSİRİ	38
3.1.1. Birinci Âyetin Sebeb-i Nüzûlü	39
3.1.2. Âyetlerin Tefsiri	42
3.1.3. Âyetlerin İcmâli Anlamı	46
3.1.4. Âyetlerden Çıkarılan Hükümler	47
3.2. HZ. İBRAHİM’İ VE ONUNLA BİRLİKTE İMAN EDENLERİ ÖRNEK ALMAK İLE İLGİLİ OLAN ÂYETLERİN SEBEB-İ NÜZÛLÜ VE TEFSİRİ	49
3.2.1. Yedinci Âyetin Sebeb-i Nüzûlü	50
3.2.2. Âyetlerin Tefsiri	51
3.2.3. Âyetlerden Çıkarılan Hükümler	54
3.3. KÂFİRLERDEN YAKINLIK GÖSTEREN İLE HAIN TUTUM SERGİLEYENLERE KARŞI MÜSLÜMANIN TAVRINI BELİRLEYEN ÂYETLERİN SEBEB-İ NÜZÛLÜ VE TEFSİRİ	56
3.3.1. Sekizinci ve Dokuzuncu Âyetlerin Sebeb-i Nüzûlü	56
3.3.2. Âyetlerin Tefsiri	58
3.3.3. Âyetlerin İcmâli Anlamı	61
3.3.4. Âyetlerden Çıkarılan Hükümler	62
3.4. İSLAM TOPLUMUNUN MUHACİRLERLE OLAN İMTİHANI HAKKINDA ÂYETLERİN SEBEB-İ NÜZÛLÜ VE TEFSİRİ	63
3.4.1. Onuncu Âyetin Sebeb-i Nüzûlü	64

3.4.2. Onbirinci Âyetin Sebeb-i Nüzûlü	67
3.4.3. Âyetlerin Tefsiri	68
3.4.4. Âyetlerin İcmâli Anlamı	73
3.4.5. Âyetlerden Çıkarılan Hükümler	74
3.5. KADINLARIN HZ. PEYGAMBER'E BİATI HAKKINDA ÂYETLERİN SEBEB-İ NÜZÛLÜ VE TEFSİRİ	76
3.5.1. Onikinci Âyetin Esbâb-ı Nüzûlü	77
3.5.2. Onüçüncü Âyetin Esbâb-ı Nüzûlü	79
3.5.3. Âyetlerin Tefsiri	79
3.5.4. Âyetlerin İcmâli Anlamı	85
3.5.5. Âyetlerden Çıkarılan Hükümler	86
SONUÇ	87
KAYNAKÇA	89

KISALTMALAR

a.s.	Aleyhisselâm
b.	İbn, bin (oğul)
bkz.	Bakınız
bt.	Bint
by.	Basım yeri yok
çev.	Çeviren
DİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
EÜİFD	Erciyes Üniversitesi İlahiyet Fakültesi Dergisi
H.z.	Hazreti
İAD	İslam Araştırmaları Dergisi
MÜİFD	Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
MÜİFV	Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı
nşr.	Neşreden
s.a.v	Sallallahu aleyhi ve sellem
sad.	Sadeleştiren
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
thk	Tahkik eden
ts.	Tarihsiz
trc.	Tercüme eden
v.dğr.	Ve diğerleri

GİRİŞ

Araştırmanın Konusu ve Önemi

İnsanı tarif eden en kapsamlı sıfatlardan birisi ‘yolcu’dur. İnsanın bir yerden gelmiş olduğu ve bir yerlere gidiyor olduğu aşikârdır. Bu yüzden ki, insanoğlunun tarih boyunca bizatihi izini sürdüğü en büyük ve en gerçekçi sorular “Necisin? Nerden geliyorsun? Nereye gidiyorsun?” soruları olmuştur. Bu suallere, “Allah’ın kuluyum, gayb âleminde dünyaya imtihan olmak için gönderildim ve ahiret yolcusuyum” şeklinde cevap vermek ancak Kur’ân’ın irşadı ve Hz. Peygamberin bildirmesiyle mümkün olmaktadır.

Kur’ân-ı Kerim insanlığa, her asırda tüm bu suallerin cevaplarını, hem dünya hem de âhiretteki ihtiyaçlarını anlatarak bildiren kudsî bir kitaptır. O kitabı bizlere îzâh ve tefsir edenler ise önce Hz. Peygamber, sonra ise peygamber varisleri olan alimlerdir. Söz konusu alimler de O’nu esbâb-ı nüzûl gibi bazı ilmî disiplinler ile anlamaya ve açıklamaya çalışmışlardır.

Kur’ân-ı Kerim’i doğru bir şekilde anlayabilmek için vahyin nazil olduğu ortamı ve şartları oluşturan tarihî, sosyal ve kültürel durumu dikkatle ele alıp değerlendirmek temel bir unsur olarak görülmektedir. Bu noktada Kur’ân’ın doğru olarak anlaşılması için gerekli olan temel ilke ve prensipleri vazedan Tefsir Usûlünün önemli esaslarından biri de, âyet-i kerîmelerin nüzûl sebeplerini bilmektir. Kur’an ilimlerinden olan Esbâb-ı Nüzûl ilmi, Hz. Peygamber’e vahyedilen bazı Kur’an âyetlerinin hangi durum, olay veya soru üzerine indiğini ortaya çıkaran ilim dalıdır. Biz de çalışmamızda Kur’an’ın bölümlerinden biri olan ve âyetlerinin önemli bir kısmı nüzûl sebebine dayanarak inen Mümteherine sûresini esbâb-ı nüzûlün rolüyle birlikte ortaya koymaya çalıştık.

Araştırmanın Amacı ve Yöntemi

Kur’ân-ı Kerîm vahiy yoluyla Hz. Peygamber tarafından insanlara tebliğ edilmiştir. Kur’ân-ı Kerîm geldiği toplumda yeni bir inanç sistemi kurmayı hedeflemiştir. O, indiği asırdan itibaren her asır ve topluma, sadece nasihat veren bir

öğreti bütünü değil, hayatın içinden sorunlara cevap veren, çözüm üreten, hüküm koyan canlı bir kitaptır. Bu sebeple Kur'ân, yaşanan olaylar, durumlar ve Peygambere sorulan sorular karşısında sessiz kalmamış, âyetlerle cevap vermiştir. Bu durum Kur'ân'ı anlamak için Kur'ân ilimlerinde, Esbâb-ı Nüzûl adı altında bir disipline dönüşmüştür. Bizde konuyu ele alırken, Mümteherine sûresinin esbâb-ı nüzûl ile incelenmeden eksik anlaşılacak bir sûre olduğunu, günümüz problemlerine ışık tutan pek çok hükmü barındırdığını ve bir bütün olarak incelendiğinde konuyla alakalı sûre âyetlerinin münasebetlerini de ele alan bir çalışma yapılmadığını gördüğümüzden, bu sûreyi araştırmaya karar verdik.

Öncelikle birinci bölümü iki kısma ayırdık. Birinci kısımda Mümteherine sûresini doğru anlayabilmek için esbâb-ı nüzûl disiplini hakkında bilgilere yer verilmiştir. Ancak Esbâb-ı Nüzûl ilmi başka çalışmalarda mükerreren tekrar edildiğinden ve temel konumuz bu olmadığından kısa bir şekilde değinmekle yetindik. İkinci kısımda ise Mümteherine sûresinin kimliği hakkında bilgilere değinilmiştir.

Araştırmamız devam ederken, Kur'ân'ın i'cazını ortaya koyan, O'nun nazmındaki ve belagatındaki mükemmellik ve eşsizliğe ışık tutan eserlerle karşılaştık. Bu eserler, Kur'ân'ın âyetleri ve sûreleri ile âyetin kendi içerisindeki mucizevi bütünlüğü inceleyen Münasebatü'l-Kur'ân ilminin, Esbâb-ı Nüzûl ilmiyle de yakından alakalı olduğunu ifade etmektedir. Münasebet ve esbâb-ı nüzûl ilimlerinin Mümteherine sûresinde de rabıta ve bütünlük sağladığı anlaşılınca, ikinci bölümde Mümteherine sûresini, münasebet ilmi açısından incelemeye karar verdik. Bu bölümde, Mümteherine sûresi beş alt başlık ile; isim ile konu arasındaki münasebeti, sûrenin kendinden önce ve sonraki sûreyle münasebeti, sûrenin baş tarafıyla konu arasındaki münasebet, konuları arasındaki münasebet ve âyetlerin kendi arasındaki münasebeti açısından değerlendirilmiştir.

Üçüncü bölümde Mümteherine sûresi, sebab-i nüzûlleri ve tefsiri adı altında incelenmiştir. Bu bölümü de konu bütünlüğü açısından anlaşılır kılmak için sûre âyetlerini yine beş alt başlık altında ele alarak çalışmayı uygun gördük. Her bir alt başlıkta, öncelikle konu ile alakalı zikredilen âyetlerin nüzûlüne sebep olan rivayeti

ve tefsirini kaynaklardan verdikten sonra âyetlerin icmali anlamı ve o âyetlerden çıkarılacak hükümler ele alınarak sûre bitirilmiştir.

Çalışmamızın Mümteherine sûresindeki münasebetler ve Mümteherine sûresinin sebab-i nüzûlü ve tefsiri isimli bölümlerini takdim ederken ilk olarak ilgili alt başlıktaki ayetlerin aslı ve meali verilmiştir. Ayrıca esbâb-ı nüzûle dair yazılan eserlerden, çeşitli tefsirlerden, hadis kaynaklarından ve gerekli görülen yerlerde akademik çalışmalardan da istifade edilmiştir.

Sonuç bölümünde de Mümteherine sûresi hakkında elde edilen bilgiler özet şeklinde zikredilerek çalışma tamamlanmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

ESBÂB-I NÜZÛL VE MÛMTEHİNE SÛRESİNE GENEL BİR BAKIŞ

1.1. ESBÂB-I NÜZÛLE GENEL BİR BAKIŞ

Allah bu dünyada herşeyi bir sebebe bağlamıştır¹. Dâru'l-hikmet olarak da adlandırılan dünyada hikmet hakimdir ve hiçbir şey sebepsiz değildir. Şu halde insanın yeryüzüne gönderilmesinin de sebepsiz olmadığı gerçektir². İşte tüm bu sebepleri gören, dünyanın yaratılış hikmetini sorgulayan ve mutluluğu arayan insan da buna ancak yaratıcısının iletisini anlayarak ulaşır ki, O da Allah'ın son ve orijinal mesajı Kur'ân-ı Kerîm'dir³. İçeriğine bakıldığı zaman, Kur'ân'da kendisinin, indirildiği andan itibaren temelde insanın kurtuluş sorunuyla ilgilendiğini ve bu problemin kendisinin indirilmesine gerekçe teşkil ettiğini söylediği görülür⁴.

Kur'ân-ı Kerîm'in her bir âyeti çeşitli hikmetlere dayanarak⁵ yirmi üç yıl gibi bir süreçte parça parça indirilmiştir⁶. O, tarihin belli bir döneminde, devrin somut tarihi ve toplumsal gerçekliklerine atıfta bulunan mesajlar bütünü şeklinde Arapça olarak inmiş yada tezahür etmiştir. Onun bu toplumsal gerçekliklere yaptığı göndermeler salt zihni ya da teorik düzeyde kalan bir açıklama ve tasvir olmayıp, tam tersine o hayat tarzını değiştirmeye yönelik eleştiri, uyarı ve gerçekliğin daha başka boyutlarını anlatmayı hedef alan ileteler niteliğindedir⁷.

Hitap ettiği toplumu, cahiliye devrinin tüm kirlerinden temizleyerek asr-ı saadet künyesi ile örnek bir medeniyete dönüştüren Kur'ân, insanları her asırda aydınlığa çıkaracak evrensel mesajları içinde barındırmaktadır. Çünkü Kur'ân'ın muhatabı insandır. İnsan ise her asırda aynı temel problemler, arayış ve ihtiyaçlar içinde yolculuğuna devam etmektedir.

¹ Kehf, 18/84.

² Kiyamet, 75/36.

³ Hicr, 15/9.

⁴ En'am, 6/155; İbrahim, 14/1; Nûr, 24/34; Zümer, 39/36-41.

⁵ İsrâ, 17/39.

⁶ İsrâ, 17/106.

⁷ Turan Koç, "Kur'ân Dili Açısından Söz Anlam İlişkisi", *Kur'ân ve Dil, Dilbilim ve Hermenötik Sempozyumu*, (Van, 17-18 Mayıs 2001), 25.

İndirildiği zamanlardan günümüze kadar her devirde daha iyi anlaşılacak ve yaşanmak için gelen Kur'ân'ın amacı, ilk olarak Hz. Peygamber, sonra sahâbîler ve onun ardından alimlerin çalışmaları ile meydana gelen ilmi disiplinler vasıtasıyla anlaşılmaya çalışılmıştır. Bu disiplinler; lügat ilmi, kıraat ilmi, hadis ilmi gibi çeşitli konu başlıklarına ayrılmıştır. İşte bu disiplinler içinde Esbâb-ı Nüzûl ilmi de önemli bir yer tutmaktadır.

İslam alimleri, Kur'ân-ı Kerîm'in âyetlerini nüzûl itibariyle iki kısma ayırmaktadırlar. Birinci bölüm, herhangi bir sebebe bağlı olmaksızın doğrudan doğruya indirilen âyetlerdir ki bunlar, Kur'ân-ı Kerîm'in büyük bir bölümüne şamildir. İkinci bölüm ise bir sebebe bağlı olarak indirilen âyetlerdir⁸.

Kur'ân'daki ikinci kısım âyetler kimi zaman bazı olay, özel durum veya soruların hemen akabinde nazil olmuştur. İşte bu âyetlerin inişine yol açan durum ya da olaylara Tefsir ilminde esbâb-ı nüzûl adı verilmektedir ve esbâb-ı nüzûl bilinmedikçe, âyetin hikmetinin anlaşılamayacağı ifade edilmektedir⁹.

1.1.1. Esbâb-ı Nüzûlün Tanımı

1.1.1.1. Lügat Anlamı

Esbâb-ı nüzûl, esbâb ve nüzûl kelimelerinden meydana gelmiş Arapça bir isim tamlamasıdır. Terkipteki esbâb kelimesi sebep sözcüğünün çoğuludur. O da metod, yol, işaret, vesile, vasıta anlamlarına gelmektedir. Esbâb, sözlükte “kendisiyle başkalarına ulaşılan herşey”¹⁰ anlamına gelirken; nüzûl kelimesi yukarıdan aşağıya inmek, bir yere inmek, konaklamak anlamında n-z-l fiilinden mastardır¹¹.

Ancak bu tamlamadaki sebep sözcüğü sebep-sonuç ilişkisi gibi felsefi bir anlam taşımamaktadır. Âyette değişime yol açan ya da âyetin indirilişini sadece o olay ya da durumun gerçekleşmesine bağlayan bir etki ya da illete sahip değildir. Yalnızca âyet ya da âyetlerin inzaline neden olan ortamdan dolayı bu isim

⁸ Ali Eroğlu, *Kur'ân Tarihi ve Kur'ân İlimleri Üzerine*, (Erzurum: Ekev Yayınları, 2002), 175.

⁹ Subhî b. İbrâhîm es-Sâlih, *Mebâhis fi ulûmi'l-Kur'ân*, (İstanbul: Dersaadet, ts.), 130; Eroğlu, *Kur'ân Tarihi ve Kur'ân İlimleri Üzerine*, 175.

¹⁰ Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredat fi garibi'l-Kur'ân*, çev. Muhammed Halil Aytâni, (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 2001), 226.

¹¹ İsfahânî, *el-Müfredat*, 490.

verilmiştir¹². Yoksa Kelamullah olan Kur’ân’ı hadiseler karşısında aldığı kararlara göre sonradan yazılmış bir kitap derekesine indirgemek anlamına gelir ki bu da O’nun ezeliyetine münâfidir.

1.1.1.2. İstilah Anlamı

Kur’ân-ı Kerîm âyetlerinin iniş sebebi olarak ifade edilen esbâb-ı nüzûlün günümüze kadar pek çok tanımı yapılmıştır. Temelde aynı şeyleri ifade eden tanımlardan kapsamlı olanı zikretmek istiyoruz. Esbâb-ı nüzûl; nüzûl ortamında meydana gelen bir hadise veya Hz. Peygamber’e yöneltilmiş bir soruya, vuku bulduğu günlerde, bir veya daha fazla ayetin, tazammun etmek (hadiseyi-soruyu kapsayan nitelik ve özelliklerini içermek) cevap vermek veya hükmünü açıklamak üzere inmesine vesile teşkil eden ve vahyin nazil olduğu ortamı resmeden hadiseye verilen isimdir¹³.

Tanımdan, esbâb-ı nüzûlün vuku bulan bir olay, sözel bir durum ya da sorulan bir soru üzerine gelmiş olduğu ifade edilmektedir. Esbâb-ı nüzûl bilgisinin bize âyetlerin doğru anlaşılmasında nasıl yol gösterdiğini anlamak üzere birkaç örnek vermek istiyoruz;

1. Meydana gelen bir hadise neticesinde indirilen âyetlere Hz. Ali’nin yaşadığı olay örnek verilebilir. Hadisede Hz. Ali’nin Abdurrahman b. Avf’ın evinde içkili yemek davetine katıldığında başına gelenleri bir hükme bağlayan ve mü’minlerin sarhoşken namaza yaklaşmamalarını emreden âyetin¹⁴, Hz. Ali’nin içtiği içkiden dolayı aklı başında değilken imam olarak kırdığı namazda okuduğu hatalı kıraat sebebi ile indirildiği anlaşılmaktadır¹⁵.

2. Tanımlarda yer alan ikinci husus ise bazı âyetlerin ortaya çıkan bir takım özel durumlar üzerine indirilmesidir. Bir defasında Hz. Ömer’in Hz. Peygamber’e “Ey Allah’ın Resûlü evinize çeşitli insanlar girip çıkıyor. Sizin o temiz

¹² Muhsin Demirci, “Esbâb-ı Nüzûlün Kur’ân Tefsirindeki Yeri”, *MÜİFD*, 11-12 (1997): 8; Ahmed Nedim Serinsu, *Kur’ân ve Bağlam*, (İstanbul: Şule Yayınları, 2012), 63-64.

¹³ Ahmed Nedim Serinsu, *Kur’ân’ın Anlaşılmasında Esbâb-ı Nüzûl’ün Rolü*, (İstanbul: Şule Yayınları, 1994), 68.

¹⁴ Nisa, 4/43.

¹⁵ Tirmizî, “Tefsiru’l-Kur’ân”, 5; Ebû Dâvûd, “Eşribe”, 1.

eşlerinizi görüyorlar emretseniz de örtünseler,” ifadesi üzerine, “Peygamber hanımlarından bir şey istediğinizde, onlar perde arkasında iken isteyin; bu sizin kalplerinizin de onların kalplerinin de temiz kalması için en uygundur. Resûlullah’ı üzmeğe hakkınız yoktur, kendisinden sonra ebedî olarak eşleriyle de evlenemezsiniz, sizin bunu yapmanız Allah katında büyük bir günahdır”¹⁶ âyeti nazil olmuştur¹⁷.

3. Esbâb-ı nüzûlün tanımlarında yer alan bir başka husus ise âyetlerin Hz. Peygamber’e sorulan bir soru üzerine nazil olmasıdır. “Gücü yetenlerin Kâbe’yi haccetmesi, Allah’ın insanlar üzerindeki bir hakkıdır”¹⁸ âyetinin inmesi üzerine sahâbîler Hz. Peygamber’e her yıl Hac yapıp yapmayacaklarını sorduklarında cevap alamayınca mükerreren aynı soru karşısında Hz. Peygamber’in “hayır” demesi ve “eğer evet deseyseniz size her yıl Hac etmek farz kılınırdı”¹⁹ ifadesi üzerine “Ey iman edenler açıklanır sa hoşunuza gitmeyecek şeyleri sormayın”²⁰ âyeti nazil olmuştur. Hz. Peygamber’e sorulan soruların bir kısmı geçmişe, bir kısmı geleceğe, bir kısmında Hz. Peygamber’in yaşadığı döneme aittir²¹.

1.1.2. Esbâb-ı Nüzûlün Kur’ân İlimleri İçindeki Yeri

İslamiyet’in doğduğu asırdan bu zamana kadar önemini koruyan esbâb-ı nüzûlün, Kur’ân ilimleri arasındaki değerini anlamak için Kur’ân-ı Kerîm’in ilk muhatapları olan cahiliye Araplarının kültürel hayatlarında “sebebe” olgusunun onlar için ne manaya geldiğine bakmak gerekmektedir. Söz ve söz sanatlarının çok önemsendiği bir toplumda yaşayan Araplar için hayat tecrübesine dayanan yaşantıları sebebiyle söyledikleri sözü veya şiiri benzer olaylar için daima tekrarlamışlardır. Dolayısıyla birçok edebî ürün, bir sebebe neticesinde vücut bulmuştur.

Araplar, bir darb-ı meseli ya da şiiri, onların varoluşuna sebebe olan hadiseye benzeyen her sosyal, psikolojik durum ve ortamda hatırlamakta ve söylemektedir. Kur’ân-ı Kerîm’in nüzûlü ile bu insanlar edebî geleneklerini, edebî zevklerini elbette

¹⁶ Ahzap, 33/53.

¹⁷ Buhârî, “Tefsîru’l-Kur’ân”, 33/8.

¹⁸ Âl-i İmran, 3/97.

¹⁹ Tirmizî, “Tefsîru’l-Kur’ân”, 6.

²⁰ Mâide, 5/101.

²¹ Kehf, 18/83; Â’raf, 7/187; Bakara, 2/215.

muhafaza edeceklerdi²². Yani Kur'ân-ı Kerîm kendinden önceki bu ortama son derece uyumlu bir şekilde indirilmiştir. Kur'ân, Arap toplumunun yerleşik kültürel imkânlarını harekete geçirirken aklî ve edebî yeteneklerini de kullanmasına fırsat tanımıştır. Bunu yirmi üç yıllık bir süreçte ve dönemin söz sanatkârı olan Arapların duymadığı ve mücadele edemediği bir i'caz ile yapmıştır. Eğer Kur'ân bir anda tamamen indirilmiş olsa idi, âyetlerin esbâb-ı nüzûlleri gizli kalacak, hayatın içindeki olaylara çözüm getirmekten uzak, cansız ve basit kalacak, yepyeni bir medeniyetin ana kaynağı olmayacaktı²³. Kur'ân tedrici olarak nazil olurken bir taraftan da i'caz ile Arapların edebî gelenek ve zevklerini bütünüyle harekete geçirmiştir. Onların en büyük ediplerini kendisiyle münazaraya davet etmiştir²⁴. Ancak kimse kendinde deneme cesareti bulamamıştır²⁵.

Kur'ân karşısında muaraza edemeyen o topluluk, söz sanatlarının zirvesinde yaşarken, Kur'ân karşısında kendilerini bir anda en dipte görmüş, gerek merak, gerekse teslimiyetle bildikleri tüm edebî söz sanatlarını Kur'ân'ı anlamada kullanmaya yöneltmişlerdir. Sahâbînin en büyük hedefi Kur'ân'ı anlamak ve yaşamaktı. Bundan dolayı sadece Arap dilini iyi kullanmanın yeterli olmadığını, Arap şiirinin de önemli olduğunu biliyorlardı. Çünkü şiirlerde kullanılan bazı garip kelimelerin Kur'ân'ı anlamak içinde faydalı olacağı bilincindeydiler. Sahâbînin bir kısmı Arap diline ve edebîyatına vâkıf kimselerdi. Bu dil ve bilince sahip olan insanların Kur'ân-ı Kerîm'deki âyetlerle alakalı gerçekleşen olayların neler olduğunu araştırmaları ve öğrenmeye önem vermeleri Esbâb-ı Nüzûl ilminin Kur'ân'ı anlamak için ne kadar önemli olduğunu göstermektedir²⁶.

Bununla beraber elbette Kur'ân'daki tüm âyetler müşahhas bir sebebe bağlı olarak indirilmediği daha öncede ifade edilmiştir. Âlimler bu âyetlerin sayısının altı bin iki yüz otuz iki âyet içinde beş yüz²⁷ ile sekiz yüz arasında olduğunu belirtmişlerdir²⁸. Buna göre âyetlerin önemli bir kısmı, hususi bir olay ve belirli bir

²² Serinsu, *Esbâb-ı Nüzûl'ün Rolü*, 69.

²³ Mâlik b. Nebî, *Kur'ân-ı Kerîm Mucizesi*, çev. Ergun Göze, (İstanbul: Yağmur Yayınevi, 1969), 120.

²⁴ Bakara, 1/23; Âl-i İmran, 3/140; Yunus, 10/38; Hûd, 11/13.

²⁵ Muhammed Abdullah Draz, *En Mühim Mesaj*, çev. Suat Yıldırım, (Ankara: Akçağ Yayınevi, 1985), 116.

²⁶ Serinsu, *Esbâb-ı Nüzûl'ün Rolü*, 70-71.

²⁷ Muhsin Demirci, *Esbâb-ı Nüzûl*, (İstanbul: DİA, 1995), 11: 360.

²⁸ Serinsu, *Esbâb-ı Nüzûl'ün Rolü*, 88.

sebebe bağılı olarak inmeyip insanların ihtiyaç içinde oldukları hususlarda onları aydınlatmak, ikaz etmek, bilgilendirmek, fetret dönemlerinde yeniden dirilişı sağılamak, insani ihtiyaçlarını karşılamak, onları doğruya yönlendirmek maksadıyla vahyedilmiştir. Dolayısıyla Kur’ân âyetlerinin sebepsiz ve hikmetsiz indirilebileceğı düşünölemese bile esbâb-ı nüzûl tabiri belirli bir sebebe bağılı olarak indirilen âyet ve âyetler için kullanılmaktadır²⁹.

Esbâb-ı Nüzûl ilmi naklî ilimlerin ilklerindedir. Dolayısıyla bilgin sahâbîler tarafından tâbîilere öğretilmiştir. Tâbîiler Kur’ân’dan bir âyet sorulduğı zaman şöyle cevap veriyorlardı. “Kur’ân âyetlerinin hangi sebeplere bağılı olarak indiğini bilenler ölüp gitmişlerdir”³⁰. Bu sözler, hakkında açık rivayet olmayan veya bilinmeyen bir konu hakkında yorum getirmenin doğru olmadığını göstermektedir. Bundan dolayı müfessirler, sahih bir rivayete dayanmadan muhakeme, istidlal ve içtihad gibi yollarla âyetin nüzûl sebebini aramaya kalkışmamış, esbâb-ı nüzûl ile ilgili rivayetlerin sıhhatini tespit etmede oldukça titiz davranmışlardır³¹. Tâbîînden sonraki İslâm âlimleri de esbâb-ı nüzûl konusuna gereken değeri vermişlerdir. Tedvin döneminde ilk tedvin edilen eserler arasında esbâb-ı nüzûl eserlerinde yer aldığını kaynaklar nakletmektedir³².

Vâhidi’ye göre bir âyetin nüzûl sebebini bilinmedikçe, âyetin hakiki manasını anlamak mümkün değildir³³. İbn Dakik el-Iyd ise nüzûl sebeplerinin bilinmesinin Kur’ân’ın manalarını anlamak için kuvvetli bir yol olduğunu ifade etmektedir³⁴. Bütün bunlardan Esbâb-ı Nüzûl ilminin ilk dönemlerden itibaren Kur’ân ilimleri arasında ayrıcalıklı bir yere sahip olduğı, bu ilmi bilmenin Kur’ân’ı anlamak ve bilmek ile eşdeğer tutulduğı ortaya çıkmaktadır.

Kur’ân’daki âyet ve sûrelerin iniş sebeplerini bilmek, onları anlamada büyük faydalar sağlamaktadır. Bu açıdan tefsirde nüzûl sebeplerini bilmek, âyetlerin anlaşılması noktasından son derece önemli ve gerekli kabul edilmiştir. Gerek İslam

²⁹ Demirci, *Esbâb-ı Nüzûl*, 360.

³⁰ Ebü’l-Hasen Ali b. Muhammed el-Vâhidî, *Esbâbu’n-nüzûl*, (Suudi Arabistan: Dâru’l-İslah, 1996), 11; Süyûtî, *el-İtkân*, 1:99; Sâbûnî, *et-Tıbyân*, 35.

³¹ Demirci, *Esbâb-ı nüzûl*, 360.

³² Serinsu, *Esbâb-ı Nüzûl’ün Rolü*, 61.

³³ Vâhidî, *Esbâbu’n-nüzûl*, 4.

³⁴ Sâbûnî, *et-Tıbyân*, 29.

tarihindeki belirli olayların anlaşılması, gerekse âyetlerden kast edilen manaların net olarak anlaşılması bakımından esbâb-ı nüzûl'u bilmek zorunludur. Bu yüzden başlangıçta Tefsir ilmi büyük ölçüde nüzûl sebeplerini bilmekten ibarettir. Hz. Peygamber'in yanında buldukları için sahâbîler hükümlerle sebepler arasındaki münasebetleri tespit etmiş ve bu âyetleri rahatlıkla tefsir edebilmişlerdir. Dolayısıyla nüzûl sebebi bilinmedikçe bazı âyetlerin gerçek manasını bilmek mümkün olamamaktadır. Buna karşılık nüzûl sebepleri öğrenilince de bazı âyetlerin anlaşılması kolaylaşmaktadır³⁵.

1.1.3. Esbâb-ı Nüzûlün Rivâyetlerinin Kaynakları

Esbâb-ı nüzûl ile ilgili rivâyetlerin kaynakları, âyetlerin inişlerine şahit ve sebeplerine vakıf olan sahâbîlerdir. Çünkü nüzûl sebepleri yalnızca müşahede (görme) ve semaya (işitmeye) dayanmaktadır. Yani bu hususta muhakeme, içtihat ve istidlal söz konusu değildir³⁶. Dolayısıyla müşahede ve sema, olayları nüzûl ortamında bizzat gören ve bu olayları kuşatan ve şartları bilen Sahâbîler için mümkündür. Bu yüzden Vâhidî, nüzûl sebeplerinin, ancak tenzil dönemine şahit ve âyetlerin iniş sebeplerine muttali olan sahâbîlerin rivâyetleri ile bilenebileceğini söylemektedir³⁷.

Sahâbîden ilim almak sûretiyle onların tecrübelerine ortak olan tâbîîlerden de esbâb-ı nüzûle dair haberler nakledilmiştir. Bu rivâyetlere hadis ilminde “mürsel” denilmektedir³⁸. İslam âlimlerinin çoğunluğuna göre sahâbîlerden sonra tâbîîlerde bu konuda kaynak sayılmaktadırlar.

Bir olayın nüzûl sebebi olarak kabul edilebilmesi için, nakledildiği rivâyette hadis usûlü açısından aranan şartların bulunması yanında, olayın Hz. Peygamber zamanında vuku bulduğunun tespit edilmiş olması ve ilgili olduğu âyet ve sûre ile münasebetinin kurulması gerektiği belirtilmektedir³⁹.

³⁵ Ali Turgut, *Tefsir Usulü ve Kaynakları*, (İstanbul: MÜİFV, 1991), 135-136.

³⁶ Subhî b. İbrâhîm es-Sâlih, *el-Mebâhis fi-ulûmi'l-Kur'ân*, çev. M. Sait Şimşek, (İstanbul: Hikmet Yayınevi, 2008), 109.

³⁷ Vâhidî, *Esbâbu'n-nüzûl*, 10.

³⁸ Mücteba Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, (Ankara: TDV, 1992), 302.

³⁹ Demirci, *Esbâb-ı Nüzûl*, 11: 35.

1.1.4. Esbâb-ı Nüzûlü Bilmenin Faydaları

Esbâb-ı Nüzûl ilmini bilmenin Kur'ân-ı Kerîm'i anlamada pek çok faydası vardır. Bunlardan mühim olanlarını aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür;

- Bir âyet ya da bir sûrenin, nerede, niçin, hangi şartlar altında, kim için ya da hangi olay için indiğini bilmek, hem o âyet ve o sûrenin İlâhi maksadının ne olduğunu anlamayı sağlar, hem de hükümlerin indirilişine sebep olan hikmetlerinin kavranmasına yardımcı olur⁴⁰.

- Âyetlerin ifade etmek istedikleri manalara vakıf olunması ve bu konuda ortaya çıkabilecek güçlüklerin giderilmesidir⁴¹. Başka bir deyişle esbâb-ı nüzûlü bilmek, Kur'ân âyetlerinin anlaşılmasını ve bazı âyetlerin tefsirinde karşılaşılan ve esbâb-ı nüzûl bilinmeden çözülemeyen problemlerin giderilmesini sağlayan en etkili yoldur. “İman edip sâlih ameller işleyenlere; Allah'a karşı gelmekten sakındıkları, iman ettikleri ve sâlih amel işledikleri, sonra Allah'a karşı gelmekten sakındıkları ve yine Allah'a karşı gelmekten sakındıkları ve iyilik ettikleri takdirde, daha önce tatmış olduklarından dolayı bir günah yoktur. Allah iyilik edenleri sever⁴²” âyeti içki konusunda nazil olmuştur. Bazı kimseler bu âyetten içkinin mübah olduğu sonucuna varmışlardır. Bu âyet, içkiyi haram kılan âyet nazil olduktan sonra sahâbînin arasından, âyet inmeden içki içtiği halde ölen Müslümanların durumlarını, Hz. Peygamber'e sormaları üzerine nazil olmuştur⁴³. Bu durum bilindikten sonra âyetin manası da kolayca anlaşılacaktır.

- Kur'ân-ı Kerîm'in ezberlenmesi ve anlaşılmasının kolaylaştırılması ve âyeti nüzûl sebebi ile işiten bir kimsenin zihninde yer etmesine vesile olması⁴⁴, âyet ve sûreler arasında münasebet kurmaya yardımcı olur⁴⁵.

⁴⁰ Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî eş-Şâfiî es-Süyûtî, el-İtkan fî Ulûmi'l-Kur'ân, (Dimeşk: Dâr'u İbn Kesir, 2006), 1:38; Mennâ' Halil Kattân, “Esbâb-ı Nüzûl”, çev. Erdoğan Pınarbaşı, İbrahim Görenener, *EÜİFD*,11 (2001): 158.

⁴¹ Hâlid Abdurrahmân el-Akk, *Teshîlü'l-vusûl ilâ ma'rifeti esbâbi'n-nüzûl*, (Beyrut: Dâru'l-Marife, 1998), 9-14; Yakup Bıyıklıoğlu, *Şevkânî'nin Fethu'l-Kadir'inde Esbâb-ı Nüzûl ve Kur'ân'ın Anlaşılması*, (İstanbul: Rağbet Yayınevi, 2005), 29.

⁴² Maide, 5/93.

⁴³ Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 2000), 5: 49-50.

⁴⁴ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, (Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınevi, 1971), 114.

⁴⁵ Demirci, *Esbâb-ı nüzûl*, 11: 361.

- Esbâb-ı nüzûlü bilmek hasır veya tahsis şüphesini ortadan kaldırır⁴⁶. Bazı Kur’ân âyetlerinden ilk bakışta hasır manası çıkarılabilir. Nüzûl sebebi bilinince bu tür şüpheler ortadan kalkar ve hükmün sadece o âyette ifade edilen hususlardan ibaret olmadığı anlaşılır⁴⁷. “De ki: “Bana vahyolunan Kur’ân’da bir kimsenin yiyecekleri arasında leş, akıtılmış kan, domuz eti -ki o şüphesiz necistir- ya da Allah’tan başkası adına kesilmiş bir (murdar) hayvandan başka, haram kılınmış bir şey bulamıyorum. Fakat istismar etmeksizin ve zaruret ölçüsünü aşmaksızın kim bunlardan yeme zorunda kalırsa yiyebilir. Şüphesiz Rabbin çok bağışlayandır, çok merhametlidir⁴⁸” âyetinde haram olarak dört madde zikredilmiştir. Burada haram yiyeceklerin dört hususa hasredilmiş olması, onların dışında haram yiyeceklerin bulunmadığını göstermemektedir. Bu âyetin nüzûl sebebine bakılacak olursa, inat ve küfürlerinden dolayı Allah’ın haram kıldıklarını helâl, helâl kıldıklarını haram sayan kimseler hakkında nazil olduğu görülmektedir. Anlaşıldığı üzere âyet onların arzularına zıt olarak gelmiştir. Allah Teâlâ bu âyetle, “Helâl ancak sizin haram kabul ettikleriniz haram da sizin helâl kabul ettikleriniz” demek istemiştir⁴⁹.

- İnen âyetin lafzı umumi olur ve onun tahsis edileceğine dair bir delil bulunmazsa, sebebin bilinmesi, âyetin sınırlarını aşan noktalara tahsis edilmesini önler. Âyetin belirlediği sınırın dışına çıkmak doğru olmaz. Bunu içtihatla olsa genişletmek caiz değildir. Çoğu âlimin görüşü bu yöndedir⁵⁰.

1.2. MÜMTEHİNE SÛRESİNİN KİMLİĞİ

1.2.1. Mümtehine sûresinin İsimleri ve Âyet Sayısı

Kaynaklarda bu sûre üç isim ile ifade edilmektedir;

- Mümtehine sûresi: 10. âyette geçtiği üzere Mekke’den Medine’ye hicret eden Müslüman kadınların, gerçekten inanıp inanmadıklarını anlamak amacıyla imtihan edilmelerini isteyen فَأَمْتَحْنُوهُنَّ (femtehinûhünne) “onları imtihan

⁴⁶ Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh et-Türkî el-Mısırî el-Minhâcî ez-Zerkeşî, *el-Burhân fi ulûmi ’l-Kur’ân*, thk. Muhammed Ebu’l-Fazl İbrahim, (Beyrut: Dâru’l-Marife, 1972), 1: 23; Süyûtî, *el-İtkan*, 1: 38; Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, 113.

⁴⁷ Zerkeşî, *el-Burhân*, 1: 23; Süyûtî, *el-İtkan*, 1: 39.

⁴⁸ En’am, 6/145.

⁴⁹ Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, 114.

⁵⁰ Kattân, “Esbâb-ı Nüzûl“, 156.

edin!” emrinden türetilen ve “imtihan edilen kadın” mânasına gelen الْمُمْتَحِنَةُ (mümtehene) kelimesinden alır. Buna “imtihan eden sûre” veya “bunu emreden âyeti içinde bulunduran sûre” anlamında الْمُمْتَحِنَةُ (mümtehine) de denilmektedir.

- İmtihan sûresi: Bu isim de 10.âyetteki فَأَمْتَحِنُوهُنَّ ifadesine dayanmaktadır.

- Mevedde sûresi: Bu isim ise 1.âyet بِالْمَوَدَّةِ ifadesine dayanmaktadır⁵¹.

Mümtehine sûresi Medine’de 13 âyet olarak inmiştir⁵². Resmi sıralamada 60., nüzül sırasına göre 91. sûredir⁵³.

1.2.2. Mümtehine Sûresinin Konuları

Bazı müfessirler Mümtehine sûresini anlaşılabilir olması açısından farklı şekilde gruplandırarak yorumlamışlardır. Bu çalışmada Mümtehine sûresi 5 ana başlıkta değerlendirilmektedir;

- Kâfirlerden dost olamayacağını ifade eden sûrenin birinci, ikinci ve üçüncü âyetleri,
- Hz. İbrahim’i ve onunla birlikte iman edenleri örnek almak ile ilgili olan sûrenin dördüncü, beşinci, altıncı ve yedinci âyetleri,
- Kâfirlerden yakınlık gösteren ve hain tutum sergileyenlere karşı Müslümanın tavrını belirleyen sûrenin sekizinci ve dokuzuncu âyetleri,
- İslam toplumunun muhacirlerle olan imtihanı hakkında sûrenin onuncu ve onbirinci âyetleri,
- Kadınların Hz. Peygamber’e biatı hakkında sûrenin onikinci ve onüçüncü âyetleri.

⁵¹ Muhammed b. Yakub el-Fîruzâbâdi, *Besâiru zevi't-temyiz fi letâifi'l-kitâbi'l-azîz*, (Kahire: Lecnet İhyâ et-Turâs, 1996), 1: 460.

⁵² Muhammed Ali es-Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr Tefsirlerin Özü*, trc. Sadrettin Gümüş - Nedim Yılmaz (İstanbul: İz Yayıncılık, 2003), 357.

⁵³ Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, (İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1988), 376.

İKİNCİ BÖLÜM

MÜMTEHİNE SÛRESİNDEKİ MÜNÂSEBETLER

2.1. MÜNÂSEBET İLMİNİN KUR'ÂN TEFSİRİNDEKİ ÖNEMİ VE ESBÂB-I NÜZÛL İLE İLGİSİ

Lûgatta, münâsebet veya tenâsüb; yakınlık, benzerlik ve uygunluk anlamına gelmektedir. Buna ayrıca, irtibat ve alaka demek de mümkündür⁵⁴. Tenâsüb ve Münasebet kelimeleri Arapçadaki “n-s-b” kökünden türetilmiş olan mastar bir kelimedir. Tenâsüb ve münasebet mastarlarının türetildiği “neseb” kelimesi, lûgat manası itibariyle soy, yakınlık ve akrabalık manasını da taşımaktadır.

Münasebet ve tenâsüb kelimeleri âyetler ve sûreler arasında icmâl-tafsil, umum-husus, aklî-hissî vb. alâka çeşitlerinden biriyle veya sebep-müsebbep, illet-ma'lul, benzerlik-zıtlık gibi zihnî bağlarla mana irtibatını göstermek üzere kullanılmakta olan ilmî bir terimdir⁵⁵.

2.1.1. Münâsebet İlminin Kur'ân Tefsirindeki Önemi

Müfessirler her bir sûrenin kendinden bir önceki sûre ve bir sonraki sûre ile arasındaki ilişkinin açıklanmasına ve o sûre içindeki farklı konulardan bahseden âyet gruplarının birbiriyle olan ilişkisinin izah edilmesine önem vermişlerdir. Hatta sûre içindeki münâsebetlere değinilmemesi bazı müfessirler tarafından hoş karşılanmamıştır⁵⁶.

Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır münâsebet ilmi ile ilgili olarak Kur'ân'da sûreler, ekser sûrelerde kıssalar, kıssalarda âyetler, âyetlerde kelimât, kelimâtta huruf ve bütün bunlar arasında açık veya kapalı, lafzî veya manevî birçok yönden tam bir uygunluk ve açık bir nizam olduğunu söylemektedir⁵⁷.

⁵⁴ Zerkeşî, *el-Burhân*, 1: 132.

⁵⁵ Zerkeşî, *el-Burhân*, 1: 131.

⁵⁶ Nureddin İtr, “Münâsebet İlmi ve Kur'ân Tefsirindeki Önemi”, çev. Eyyüp Yakka, *İslâmi İlimler Dergisi*, 2, (Güz 2006): 219.

⁵⁷ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, (İstanbul: Eser Neşriyat, 1979), 1: 50.

Fahredden Râzî ise münâsebet ilmi ile ilgili olarak bir kimsenin Bakara sûresinin nazmındaki letâifi ve tertibindeki güzelliği düşündüğünde, Kur’ân lafızlarının fesahati, manalarının şerefi bakımından da mucize olduğunu anlayacağını söylemektedir. Buna örnek olarak incelediği Bakara sûresinin, tertib ve âyetlerin dizilişi yönünden de mucize olduğunu beyan etmektedir. Müfessirlerin çoğunun sûrelerin arasındaki münâsebeti incelemeye yanaşmamasını ise; “Yıldız ki onun sûretini gözler küçük görür. Küçük olmakta günah yıldızın değil, gözündür” diyerek sitemle ifade etmiştir⁵⁸.

Bediüzzaman Said Nursi de Kur’ân sûrelerinin birbiriyle münâsebeti ile ilgili olarak, sûreleri oluşturan âyetlerin tıpkı gökyüzündeki yıldızlar gibi rastgele serpiştirilmiş gibi görünmesine rağmen gerçekte aralarında gizli bir nizam bulunduğundan bahsetmektedir. Nursî bu konuda şöyle demektedir; “Âyetlerinin her bir necmi, vezin kaydı altına girmeyip tâ ekser âyetlere bir nevi merkez olsun ve kardeşi olsun ve mâbeynlerinde mevcut münâsebet-i maneviyeye rabıta olmak için, o daire-i muhita içindeki âyetlere birer hatt-ı münâsebet teşkil etsin. Güya serbest herbir âyetin, ekser âyetlere bakar birer gözü, müteveccih birer yüzü var. Kur’ân içinde binler Kur’ân bulunurki, herbir meşreb sahibine birisini verir. Evet nasilki semada olan intizamsız yıldızların sûreten adem-i intizamı cihetiyle herbir yıldız, kayıd altına girmeyip herbirisi ekser yıldızlara bir nevi merkez olarak daire-i muhîtasındaki -birer birer- herbir yıldızla mevcûdat beynindeki nisbet-i hafiyeye işaret olarak birer hatt-ı münâsebet uzatıyor. Güya herbir tek yıldız, necm-i âyet gibi umum yıldızlara bakar birer gözü, müteveccih birer yüzü vardır. İşte intizamsızlık içinde kemâl-i intizamı gör, ibret al!”⁵⁹.

2.1.2. Münâsebet İlminin Esbâb-ı Nüzûlle İlgisi

Münâsebet ilmi Esbâb-ı Nüzûl ilmi ile yakından ilgilidir⁶⁰. Vahiy boyunca Hz. Muhammed’e (sav) kademeli olarak nâzil olan âyetler tamamlanınca, Kur’ân’da

⁵⁸ Süyûtî, *el-İtkan*, 2: 976.

⁵⁹ Bediüzzaman Said Nursi, *Sözler*, (İstanbul: Envar Neşriyat, 2013), 138.

⁶⁰ Zerkeşî, *el-Burhân*, 1: 35; Sâlih, *el-Mebâhis*, 149.

mükemmel bir bütünlük oluşmuş ve âyetler birbiriyle uyum içerisinde kaynaşmış olarak birlik ve bütünlük içerisinde görünmüştür⁶¹.

Kur'ân-ı Kerîm'i anlamaya çalışan hiç kimse, Kur'ân'ın birçok yerinde çözüm getirilen, açıklanan ve cevap verilen tarihi durumlar hakkında bir takım ön bilgilerin gerekli olacağı gerçeğini göz ardı edememektedir. Nüzûl sebepleri konusunda çalışan müfessirler, bu ön bilgileri açıklayarak, Kur'ân-ı Kerîm'i nazil olduğu tarih ile sınırlandırmayı kastetmemişlerdir. Bu müfessirlerin asıl amacı Kur'ân'ın tarihi geçmişini ve nazil olduğu yeri açıklayarak, Kur'ân'ın getirmiş olduğu mesajı insanların daha iyi anlamalarına yardımcı olmaktır⁶². Müfessirler bu şekilde tarihi ortamı ve Kur'ân'ın ifade tarzını (edebî siyak) nazara almışlardır⁶³. Bunun için müfessirler, nüzûl sebepleriyle edebî siyak arasındaki uyumu yakalayabilmek için âyet ve sûreler arasındaki münâsebete yönelmek zorunda kalmışlardır.

Bu konuda Zerkeşî: “Âyet ve sûrelerin mushaftaki tertibinin hikmetleri üzerinde duran münasebet ilmi tabiatıyla âyet ve sûrelerin iniş sürecini ve sebeplerini konu edinen esbâb-ı nüzûl ile yakından alakalıdır. Bunun için usul kitapları tenâsüb ilmi ile Esbâb-ı Nüzûl ilmini birlikte işlemişlerdir” demektedir⁶⁴.

Tefsirlerinde yeri geldikçe bu münâsebetlere atıfta bulunan müfessirler, keşfettikleri özel sebeplerden dolayı inen âyetlerin, Kur'ân'ın genel akışı içerisinde uygun yerlere konulmalarına ters düşmediğini görmüşlerdir. Sûrelerin veya âyetlerin hangi amaçla nüzûl ettiğini bilip, bu amaçların öncülerini belirlemek, Kur'ân'daki münâsebet ilmi açısından ne denli önemli ise nüzûl zamanını ve mekânını bilmek de sûrelerin amacını belirlemekte o derece öneme haizdir. Bu durum, Kur'ân'ın genel bütünlüğünü anlama bakımından münâsebete derinlemesine inmeye, dolayısıyla esbâb-ı nüzûl ile bağlantı kurarak, manayı derinlemesine anlamaya yardımcı olmaktadır⁶⁵.

⁶¹ Zerkeşî, *el-Burhân*, 1: 25.

⁶² Fazlurrahman, “Kur'ân'ı Yorumlama”, çev. Osman Taştan, *İ.A.D.* 5, (Ekim 1987): 101.

⁶³ Suat Yıldırım, *Kur'ân-Kerim ve Kur'ân İlimlerine Giriş*, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 1989): 94.

⁶⁴ Zerkeşî, *el-Burhân*, 1: 119.

⁶⁵ Sâlih, *el-Mebâhis*, 149.

2.2. MÜMTEHİNE SÛRESİNDEKİ MÜNÂSEBETLER

Münasebet ilminin Kur'ân tefsirindeki önemine ve esbâb-ı nüzûl ile yakından ilgisine değindikten sonra bu başlık altında, Mümteherine sûresinin münasebetleri ele alınacaktır. Öncelikle sûrenin ismi ile ana fikri arasındaki irtibat değerlendirilecektir. Mümteherine sûresinin mushaftaki dizilişine göre kendisinden önce ve sonraki sûreler ile münasebeti üzerinde durulacaktır. Sûrenin ilk âyeti ve son âyeti arasındaki irtibat ve sûrenin konuları arasındaki irtibat ele alındıktan sonra, son olarak Mümteherine sûresinin âyetleri kendi arasındaki münâsebeti açısından beş alt başlık ile birlikte açıklanacaktır.

2.2.1. Mümteherine sûresinde İsim ve Konu Arasındaki Münâsebet

İsm-i fâil kipiyle mümteherine, imtihan eden kadın, ism-i mef'ul kipiyle mümtehaneye: imtihan edilen kadın anlamına gelmektedir. Hudeybiye barış anlaşması hükümlerine göre Kureyşten, Müslümanların yanına kaçanlar olursa bunların Kureyşe geri verilmeleri gerekir idi. Onuncu âyette Kureyşten kaçıp gelen kadınların imtihan edilmeleri, inanmış iseler geri verilmemeleri emredildiğinden sûreye bu ad verilmiştir⁶⁶.

2.2.2. Mümteherine sûresinin Kendisinden Önceki Sûre İle Münâsebeti

Allah Teâlâ, Kur'ân'ın birçok yerinde önce ihsan faslından bahsettikten sonra ikazlarda bulunarak Müslümanları bu şekilde terbiye etmiş ve İlahi sünneti (Sünnetullahı) bununla uygulamıştır. Örnek olarak, Fetih sûresi Mekke'nin fethinde Allah'ın mü'minlere olan ihsanından bahsederken sonrasında gelen Hucurât sûresi, inananlara, O'nun şeriatına uymaları konusunda ikazda bulunmuştur. Bu iki sûredeki durumun benzeri Haşr sûresi ile Mümteherine sûresi arasında görülmektedir. Cenab-ı Hak, Haşr sûresi ile Benî Nadir fethindeki nimetini hatırlatmakta, kendinden başka dost olmadığından bahsetmekte ve Haşr Sûresini izzet ve hikmet sıfatları ile bitirmektedir. Mümteherine sûresi ise Müslümanlara kâfirleri dost edinmemeleri

⁶⁶ Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, 375.

konusunda ikazda bulunmuştur. Yani Allah Teâlâ'ya dost olanların kurtulanlar; düşman olanların ise hüsrana uğrayanlar olduğu böylece anlaşılmaktadır. Öyle ki, Allah için sevmenin ve Allah için buğz etmenin amellerin en üstünü, imanında en sağlam yönü olduğu kabul edilmiş olmaktadır⁶⁷. Sonuçta, Allah Teâlâ, düşmanlarını dost edinenleri ve onlara yardım edenleri kötölemiş ve onları İslam dairesi içinde münafık olarak isimlendirmiştir⁶⁸. Bu durumda Allah düşmanlarından uzak durmak, O'na ve dostlarına hizmet eden kimselerin yolunda olmak zaruri bir sonuç olarak ortaya çıkmaktadır.

2.2.3. Mümtetine sûresinin Kendisinden Sonraki Sûre İle Münâsebeti

Mümtetine sûresi, Mushaftaki tertib sırasına göre Saf sûresinden önce gelmekte ve Kur'ân-ı Kerîm'de 60. sırada yer almaktadır. Nüzûl sırasına göre ise Saf sûresinden önce 91. sırada⁶⁹ nâzil olmuştur. Bu iki sûrenin münâsebetini anlayabilmek için sûrelerin nüzûl zamanı önem arz etmektedir. Mümtetine sûresinde, kendilerine karşı cihat edilmeleri istenen kâfirlerin özellikleri anlatılmaktadır. Saf sûresinde ise mü'minlere, kâfirlere karşı mallarıyla ve canlarıyla cihat etmeleri emredilmektedir. Mümtetine sûresinde bahsedilen kâfirlerin en önemli özellikleri, Allah'tan başka ilah yok denildiğinde bu emre karşı gelip büyüklenmeleridir. Bir anlamda Mümtetine sûresiyle, Saf sûresinde verilen cihat emrinin, uygulanacağı kâfirlerin özellikleri açıklanmaktadır. Sûrenin birden çok âyetinde kâfirlere karşı hem onları dost edinmeme, hem de onlardan uzak durma⁷⁰ emredilmiştir. Saf sûresinde ise Allah, bunlara karşı inananların tek bir saf halinde savaşmalarını sevdiğini açıklamaktadır⁷¹.

Farklı bir pencereden bakıldığında, Saf sûresinde kendisinden önceki Mümtetine sûresinde anlatılanların daha da sağlamlaştığı görülmektedir. Mümtetine

⁶⁷ Ebü'l-Hasen Burhânüddîn İbrâhîm b. Ömer b. el-Bikâî, *Nazmü'd-dürer fî tenâsübi'l-âyât ve's-süver*, (Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2011), 19: 484.

⁶⁸ Nisa, 4/139.

⁶⁹ Muhammed et-Tâhir İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, (Tunus: ed-Dâru't-Tunûsiyye, 1984), 28: 173; Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, 9: 410.

⁷⁰ Bikâî, *Nazmü'd-dürer*, 20: 2.

⁷¹ Vehbe Zühaylî, *et-Tefsîru'l-münîr fî'l-akîde ve's-şerîa ve'l-minhâc*, (Beyrut: Dâru'l-Fikri'l-Muasır, 1991), 28: 157.

sûresinde, Cenâb-ı Hak, Müslümanlara, kendisine ve iman edenlere düşmanlık edenlerin dost edinilmesini yasaklarken⁷², Saf sûresinde ise mü'minler kâfirlere karşı cihada teşvik edilmektedir⁷³. Sûrede Mü'minler, inanmayanlara karşı cihada teşvik edilmiş ve böylelikle onları dost edinmeleri yasaklanmıştır. Bu da önceki sûredeki yasağın, bu sûrede bir adım ileri götürüldüğünü göstermektedir.

Elmalılı iki sûre arasındaki münâsebeti, Mümteherine sûresinin sonunda ümitsizlikten sakındırılan mü'minlerin, Saf sûresinde cihat meydanlarında sanki kenetlenmiş binalar gibi saflar halinde tanzim edilmeye çağrıldıklarını, yani başarı ve hedefe ulaşmakla müjdelendiklerini ifade etmektedir⁷⁴.

Vehbe Zuhaylî ise bu sûrenin önceki sûre ile münâsebetini açıklarken, Mümteherine sûresinin, savaş hali dışında, İslâm devleti içinde veya dışında, Müslümanlarla gayr-i müslimler arasındaki ilişkilere ait hükümleri içerdiğini söylemektedir. Saf sûresinin ise inananları cihada teşvik ettiğini ve cihadı terk edenleri kınamakla birlikte onları ayrıca peygamberlerine asi olan İsrailoğulları'na benzettiğini bildirmektedir. Açıklamasının devamında, İsrailoğulları'nın önce kendilerini cihada çağıran Hz. Musa'ya (a.s.) sonra da mucizeler ve deliller göstererek kendisine ve bilahare geleceğini müjdelediği Ahmed'e tabi olmalarını isteyen Hz. İsa'ya (a.s.) isyan ettiğini belirtmektedir⁷⁵.

Son olarak başka bir yorumda Saf sûresi ile Mümteherine sûresi arasındaki münâsebet şu şekilde açıklanmaktadır; Cenâb-ı Hakk, Mümteherine sûresinde, "Eğer rızamı kazanmak üzere benim yolumda cihat etmek için çıktıysanız"⁷⁶ ifadesi ile Allah yolunda cihat etmek ve O'nun rızasını elde etmek maksadıyla çıkıştan bahsetmiş, Saf sûresinde ise "Şüphesiz ki Allah, kendi yolunda, birbirine kenetlenmiş bir bina gibi saf bağlayarak çarpışanları sever"⁷⁷ âyeti ile de inananları cihada teşvik etmiştir⁷⁸.

⁷² Mümteherine, 60/1.

⁷³ Saf, 61/4.

⁷⁴ Elmalılı, *Hak Dini*, 7: 280.

⁷⁵ Zuhaylî, *et-Tefsîru 'l-münîr*, 28: 157.

⁷⁶ Mümteherine, 60/7.

⁷⁷ Saf, 61/4.

⁷⁸ Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî eş-Şâfî es-Süyûtî, *Tenâsuku'd-dürer fi tenâsübi's-suver*, thk. Abdülkadir Ahmed Atâ, (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-İlmiyye,

2.2.4. Mümteherine sûresinin Baş Tarafıyla Sonu Arasındaki Münâsebet

Mümteherine sûresinin başı ile sonu arasındaki ilişki dikkat çekicidir. Mümteherine sûresi hem ilk âyetinde hem de son âyetinde “Ey iman edenler! “nidâsı ile mü’minlere seslenmektedir. Dikkat çeken diğer husus ise her iki âyette de getirilen yasaklama sadece küçük tasarruflarla değiştirilmiştir. Anlatılmak istenen ana konu Allah düşmanlarının dost edinilmemesidir. Aynı zamanda sûrenin sonunda bu âyette “kâfirleri dost edinmeyin” denildiği gibi sûrenin baş tarafında da aynı mesele zikredilmiştir. Dolayısıyla sûrenin başı ile sonu arasındaki ilişki çok açıktır⁷⁹.

2.2.5. Mümteherine sûresinin Konuları Arasındaki Münâsebet ve Âyetlerin Kendi Arasındaki Münâsebeti

Çalışmamızın konusu, Mümteherine sûresi’ni nüzûl bağlamı açısından araştırmak olsa da, gelinen noktada Mümteherine sûresi’nin, münâsebetleri bakımından da incelenmesinin daha uygun olacağı ortaya çıkmıştır. Bu uygunluğun anlaşılması açısından Mümteherine sûresindeki âyetlerin münasebeti beş başlık altında ele alınacaktır.

2.2.5.1. Kâfirlerin Dost Olamayacağını İfade Eden Âyetlerin Münâsebetleri

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا عَدُوِّي وَعَدُوَّكُمْ أَوْلِيَاءَ تُلْقُونَ إِلَيْهِم بِالْمَوَدَّةِ وَقَدْ كَفَرُوا بِمَا جَاءَكُمْ مِنَ الْحَقِّ يُخْرِجُونَ الرَّسُولَ وَإِيَّاكُمْ أَنْ تُؤْمِنُوا بِاللَّهِ رَبِّكُمْ إِنْ كُنْتُمْ خَرَجْتُمْ جِهَادًا فِي سَبِيلِي وَابْتِغَاءَ مَرْضَاتِي تُسِرُّونَ إِلَيْهِم بِالْمَوَدَّةِ وَأَنَا أَعْلَمُ بِمَا أَخْفَيْتُمْ وَمَا أَعْلَنْتُمْ وَمَنْ يَفْعَلْهُ مِنْكُمْ فَقَدْ ضَلَّ سَوَاءَ السَّبِيلِ (1) إِنْ يَنْفَعُكُمْ يَكُونُوا لَكُمْ أَعْدَاءً وَيَبْسُطُوا إِلَيْكُمْ أَيْدِيَهُمْ وَأَلْسِنَتَهُم بِالسُّوءِ وَوَدُّوا لَوْ تَكْفُرُونَ (2) لَنْ تَنفَعَكُمْ أَرْحَامُكُمْ وَلَا أَوْلَادُكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ يَفْصَلُ بَيْنَكُمْ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ (3)

(1) “Ey İman edenler! Benim de düşmanım, sizin de düşmanınız olanları dost edinmeyin. Siz onlara sevgi gösteriyorsunuz. Hâlbuki onlar size gelen hakkı inkâr

1986), 123; Ebû Abdillâh Ebu’l-Fadl Fahrüddîn Muhammed b. Ömer er-Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, (Beyrût: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye,1990), 29: 310.

⁷⁹ Faruk Tunceri, *Kuran Bütünlüğü Açısından Sûrelerin Baş Tarafı ile Sonu Arasındaki Münâsebet*, (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2000), 242.

ettiler. Rabbiniz olan Allah'a inandınız diye Resûlü ve sizi yurdunuzdan çıkarıyorlar. Eğer rızamı kazanmak üzere cihat etmek için çıktıysanız (böyle yapmayın). Onlara gizlice sevgi besliyorsunuz. Oysa ben sizin gizlediğinizi de, açığa vurduğunuzu da bilirim. Sizden kim bunu yaparsa, mutlaka doğru yoldan sapmıştır. (2) Şâyet onlar sizi ele geçirirlerse, size düşman olurlar, size ellerini ve dillerini kötülük ile uzatırlar ve inkâr etmenizi arzu ederler. (3)Yakınlarınız ve çocuklarınız size asla fayda vermeyecektir. Kıyamet günü Allah aranızı ayıracaktır. Allah, yaptıklarınızı hakkıyla görendir”⁸⁰.

2.2.5.1.1. Âyetlerin Kendi Arasındaki Münâsebeti

Sûrenin ilk âyet-i kerîmesinde ⁸¹ Allah'ın ve Müslümanların ortak düşmanlarının oluşturduğu birliğe değinilmektedir. Âyetin “Siz onlara sevgi gösteriyorsunuz” ifadesi, başlangıçta Allah Teâlâ'nın “kâfirleri dost edinmeyin” demesindeki gayeyi ortaya koymaktadır. “Hâlbuki onlar size gelen hakkı inkâr ettiler” sözüyle, kâfirlerin inkârlarının onları aşağı bir derekeye indirdiğinden ve onların buna müstahak olduğundan bahsetmektedir. “Resûlü ve sizi yurdunuzdan çıkarıyorlar” ifadesi ise bahsedilen kâfirlerin küfürleri ve Müslümanlara karşı sevgilerinin olmaması sebebiyle nefretlerinin giderek arttığına değinmektedir. Âyetlerin başında her ne kadar muhacirlerden bahsetse de onların nefret ve düşmanlığının bütün Müslümanları kapsadığını ve Müslümanların da kâfirlere karşı düşmanlıkta birleşmeleri gerektiğini açıklamaktadır. Âyetin ‘çıkıyorlar’ ile geniş zaman fiilinin kullanması kâfirlerin hicretle vatanlarından çıkmak zorunda bıraktıkları Müslümanlara olan nefret ve düşmanlıklarının devam edeceğine işaret etmektedir⁸².

“Eğer rızamı kazanmak üzere benim yolumda cihat etmek için çıktıysanız” âyetinde Allah Teâlâ kendisine dost olmayı iman şartına bağlamaktadır. İmanın göstergesinin ihlas ile yapılan ameller olduğunu söylemektedir. Burdaki ihlas ise Allah Teâlâ'nın düşmanlarına düşmanlık beslemektir. Çünkü Yüce Allah, kendi

⁸⁰ Mümtebine, 60/1-3.

⁸¹ Mümtebine, 60/1.

⁸² Bikâî, *Nazmü 'd-dürer*, 19: 287-294.

“düşmanlarına gizlice sevgi beslenilmesini” istememektedir⁸³. Düşman olma kavramını ve dost olmak için ihlas şartı açıklandıktan sonra, onları dostlar edinmeyin sözünün altında yatan mâna, kişinin sırlarını ancak sevdiği ve güvendiği insanlara açıklamasıdır. Âyette “gizli” kelimesinin kullanılmasındaki amaç, açıklanması hoşlanılmayan şeyin gizli kalmasıdır. Allah Teâlâ Müslümanların vatanlarından çıkarılmasının, kâfirlerin Müslümanlara olan düşmanlıkları sebebiyle onlara eziyet etmek için olduğunu belirtmektedir. Ayrıca Allah Teâlâ’nın zayıflıklarından sonra Müslümanları güçlendirdiği ve eğer bu güç kâfirlerin elinde olsa bununla Müslümanlara saldırarak düşmanlıklarını ortaya koyacaklarını açıklamaktadır⁸⁴.

Müslümanlar, akrabalık ilişkileri sebebiyle kâfirlere karşı besledikleri sevgilerinden dolayı, onların kendilerine vereceği zararı düşünmemektedir. Hâlbuki âyette “kâfirleri dost edinmelerinin dünya ve ahirette inananlara hiçbir faydasının olmayacağı ve kıyamet günü Allah Teâlâ’nın iki grubu birbirinden ayıracağı” ifade edilmektedir⁸⁵.

2.2.5.2. Hz. İbrahim’i ve Onunla Birlikte İman Edenleri Örnek Almakla İlgili Âyetlerin Münâsebetleri

İlgili ayetler şunlardır:

قَدْ كَانَتْ لَكُمْ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ فِي إِبْرَاهِيمَ وَالَّذِينَ مَعَهُ إِذْ قَالُوا لِقَوْمِهِمْ إِنَّا بُرَاءُ مِنْكُمْ وَمِمَّا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ كَفَرْنَا بِكُمْ وَبَدَا بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمُ الْعَدَاوَةُ وَالْبَغْضَاءُ أَبَدًا حَتَّى تُؤْمِنُوا بِاللَّهِ وَحَدَهُ إِلَّا قَوْلَ إِبْرَاهِيمَ لِأَبِيهِ لَأَسْتَغْفِرَنَّ لَكَ وَمَا أَمْلِكُ لَكَ مِنَ اللَّهِ مِنْ شَيْءٍ رَبَّنَا عَلِّمْنَا لِنَا إِلَهَكَ وَتَوَكَّلْنَا وَإِلَيْكَ أَنبَأْنَا وَإِلَيْكَ الْمَصِيرُ (4) رَبَّنَا لَا تَجْعَلْنَا فِتْنَةً لِلَّذِينَ كَفَرُوا وَاعْفُورْ لَنَا رَبَّنَا إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ (5) لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِيهِمْ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِمَنْ كَانَ يَرْجُو اللَّهَ وَالْيَوْمَ الْآخِرَ وَمَنْ يَتَوَلَّ فَإِنَّ اللَّهَ هُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ (6) عَسَى اللَّهُ أَنْ يَجْعَلَ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَ الَّذِينَ عَادَيْتُمْ مِنْهُمْ مَوَدَّةً وَاللَّهُ قَدِيرٌ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ (7)

(4) “İbrahim’de ve onunla birlikte bulunanlarda sizin için güzel bir örnek vardır. Hani onlar kavimlerine, “Biz sizden ve Allah’ı bırakıp taptıklarımızdan uzağız. Sizi tanımıyoruz. Siz bir tek Allah’a inanıncaya kadar, sizinle bizim aramızda sürekli bir düşmanlık ve nefret belirdi.” demişlerdi. Yalnız İbrahim’in babasına ‘Senin için mutlaka bağışlanma dileyeceğim. Fakat Allah’tan sana gelecek herhangi

⁸³ Mümtehine, 60/1.

⁸⁴ Bikâî, *Nazmü’ d-dürer*, 19: 287-294.

⁸⁵ Bikâî, *Nazmü’ d-dürer*, 19: 287-294.

bir şeyi önlemeye gücüm yetmez.’ sözü başka. Onlar şöyle dediler; (5) Ey Rabbimiz ancak sana dayandık, içtenlik ile yalnız sana yöneldik. Dönüş de ancak sanadır. Ey Rabbimiz bizi, inkâr edenlerin zulmüne uğratma. Bizi bağışla. Ey Rabbimiz şüphesiz sen mutlak güç sahibisin, hüküm ve hikmet sahibisin. (6) Ant olsun, onlar sizin için, Allah’ı ve ahiret gününü arzu edenler için güzel bir örnektir. Kim yüz çevirirse şüphesiz Allah, zengindir, hamda lâıyk olandır. (7) Olur ki Allah sizinle düşman olduğunuz arasında yakında bir dostluk meydana getirir. Allah gücü yetendir. Allah çok bağışlayan, çok esirgeyendir”⁸⁶.

2.2.5.2.1. Âyetlerin Bir Önceki Bölümle Münâsebeti

Kâfirlerin dost edinilmesi yasaklandıktan, onları dost edinenler kınandıktan ve kardeşlik hissi ile iman güvence altına alındıktan sonra, Allah Teâlâ, Müslümanlara Hz. İbrahim’i ve onunla birlikte iman edenleri örnek almalarını emretmektedir. Allah Teâlâ kişinin kardeşi ve babası bile olsa kâfire, Allah için buğz edilmesi ve Hz. İbrahim’in örnek alınmasının gerektiğini ifade etmektedir. İman edenler, kavimlerine düşman olduklarını ifade edip, bunun sebebinin ise Allah Teâlâ’yı inkâr etmeleri olduğunu bildirmişlerdir. Hz. İbrahim’e iman ettiklerinde ise düşmanlığın yerini dostluk, çekişmenin yerini iyi niyet ve buğz etmenin yerini sevgi ve muhabbet almaktadır⁸⁷. Devamında ise Allah Teâlâ Hz. İbrahim’in, babasının Allah Teâlâ’ya düşman olduğunu bilmeden ona dua etmesinin istisnai bir durum olduğunu bildirilmektedir⁸⁸. Kısaca söylemek gerekirse Allah Teâlâ kâfirlerin dost edinilmesini yasakladıktan sonra Hz. İbrahim’in kıssasını zikrederek onun kâfirlerden uzak durduğunu ve insanların da onu örnek almalarını istediğini beyan etmektedir⁸⁹.

⁸⁶ Mümtehine, 60/4-7.

⁸⁷ Zühaylî, *et-Tefsîru ’l-münîr*, 28: 127.

⁸⁸ Zühaylî, *et-Tefsîru ’l-münîr*, 28: 128.

⁸⁹ Muhammed b. Yûsuf el-Endelüsî Ebû Hayyân, *el-Bahru ’l-muhît*, (Beyrut: Dâru ’l-kütübi’l-İlmiyye, 1993), 8: 252.

2.2.5.2.2. Âyetlerin Kendi Arasındaki Münâsebeti

Allah Teâlâ, insanları terbiye etmek için Mümtehine sûresinin ilk üç âyetlerinde uyarılarını yaptıktan sonra şu şekilde nasihatte bulunmuştur. “İbrahim’de ve onunla birlikte bulunanlarda sizin için güzel bir örnek vardır”⁹⁰. Mü’minler kâfirlerle mücadele edecek güç ve kuvvetlerinin olmadığını anladıklarında onlara hitaben şöyle demektedirler; “Biz sizden ve Allah’ı bırakıp taptıklarınızdan uzağız”⁹¹. Hz. İbrahim ve ona uyanlar müşriklerden uzaklaşıp onlara düşman olmuşlardır. Buna Hz. İbrahim’in babası da dâhildir. Kâfirlerin, iman edenlere düşman olmaları iman nimetiyle aralarında açılan uzaklıktan kaynaklanmaktadır. Çünkü Kur’ân iman edenlerin, müşrik olan muhataplarına eslaflarının (atalarının) ibadet edilmeye layık olmadığını ifade etmektedir⁹².

Birçok konuda karşılığı olan kâfirlerden “uzak durma” halinin burada din temelli olduğu görülmektedir. Müslümanların, dünyaya bakış açısı ile kâfirlerin bakış açısı bir biriyle uyuşmamaktadır. Bunun en büyük delili de mü’minin kâfirlere karşı gizliden bir düşmanlığının olmasıdır. Bu durumu da “sizinle bizim aramızda sürekli bir düşmanlık ve nefret belirdi”⁹³ ifadesi açıklamaktadır. Bunun kâfirlerin inançsızlığına bağlı olduğunu göstermektedir. Ayrıca âyetin devamında “müminlerin, kâfirlerin doğru yola dönmelerini ümit eden bir bekleyiş içinde oldukları da”⁹⁴ ifade edilmektedir⁹⁵.

Cenâb-ı Hak, Müslümanları Hz. İbrahim’i ve onunla birlikte iman edenleri örnek alma konusunda teşvik etmektedir. Ancak Hz. İbrahim’in babası hakkında istiğfar (mağfiret) dilemesini istisnâ bir durum olarak arz etmekte ve âyetlerin inmesine sebep olan Hâtib b. Ebi Beltea olayına da atıfta bulunmaktadır. Hz. İbrahim’in babası için “mutlaka bağışlanma dileyeceğini” demesi⁹⁶’nun babasına olan şefkatinden dolayıdır. Ancak babasının kendi nefesine şirkten kurtarmak için çaba sarf etmekten geri durmaması için elinden istiğfar etmekten başka bir şey

⁹⁰ Mümtehine, 60/4.

⁹¹ Mümtehine, 60/4.

⁹² Mümtehine, 60/4; ayrıca bkz: Bikâî, *Nazmü’ d-dürer*, 19: 500-505.

⁹³ Mümtehine, 60/4.

⁹⁴ Mümtehine, 60/4.

⁹⁵ Bikâî, *Nazmü’ d-dürer*, 19: 500-505.

⁹⁶ Mümtehine, 60/4.

gelmediğini “Fakat Allah’tan sana gelecek herhangi bir şeyi önlemeye gücüm yetmez”⁹⁷ diyerek ifade etmiştir.

Hız. İbrahim, babası için söz verdiği ve yaptığı istiğfar ve duaya babası hayatta kaldığı müddetçe devam etmiştir. Nihayet babasının vefatından sonra, O’nun Allah düşmanı olarak küfür üzerine öldüğünü bildiren şu âyetler üzerine bu dua ve istiğfardan vazgeçmiştir:

“Ne peygambere, ne iman edenlere akraba bile olsalar cehanemlik oldukları belli olduktan sonra müşriklere istiğfar etmek yoktur. İbrahim’in babası için af dilemesi, sadece ona verdiği sözden dolayı idi. Ne varki, onun Allah’ın düşmanı olduğu kendisine belli olunca, ondan uzaklaştı. Şüphesiz ki İbrahim çok yumuşak huylu ve sabırlı idi”⁹⁸.

Bu âyetlerden anlaşılıyor ki Yüce Allah Hz. İbrahim Peygamberin duasına icabet etmiş, ama babası kendi iradesiyle kâfir olarak öldüğü için artık onun için istiğfarı terk etmesini talep etmişti⁹⁹.

Allah Teâlâ, Hz. İbrahim’in genel olarak örnek alınmasını teşvik etmekle beraber, Hz. Peygamber’in babası hakkında mağfiret talep etme konusunun örnek alınmaması gerektiği uyarısında bulunmaktadır. Peygamber dahi olsa kimsenin elinde zarar ve menfaat imkanı olmadığı ve kullara sadece Cenâb-ı Hakkın azap gönderebileceği ya da onları koruyabileceği anlaşılmaktadır. Mü’minler de, Allah’ın himayesine dayanarak, inkârcıların haddi aşmalarından dolayı kendilerine degebilecek herhangi bir tehlikenin gelmemesini istemektedirler. “Ey Rabbimiz ancak sana dayandık”¹⁰⁰ âyeti bu manayı ifade etmektedir. İyi bir Müslüman olsa bile, herkesin güç ve izzet sahibi olan Rabbine karşı nefisini arındırarak, Rabbinin huzuruna çıkacağı güne hazırlanması ve Rabbine ibadet etme konusunda gayret göstermesi gerekmektedir. “İçtenlik ile yalnız sana yöneldik. Dönüş de ancak sanadır”¹⁰¹ ifadesi bu anlama değinmektedir¹⁰².

⁹⁷ Mümtehine, 60/4.

⁹⁸ Tevbe, 9/113.

⁹⁹ Atilla Yargıcı, *Kur’ân’da Dua*, (Ankara: İltek Yayıncılık, 2017), 77-78.

¹⁰⁰ Mümtehine, 60/4.

¹⁰¹ Mümtehine, 60/4.

¹⁰² Bikâf, *Nazmü’ d-dürer*, 19: 500-505.

Allah Teâlâ, âyette; “Ant olsun onlarda (İbrahim ve beraberindekiler de) Allah’ı ve ahiret gününü arzu edenler için güzel bir örnek vardır”¹⁰³ buyurmaktadır. Her kim ki bu âyette geçen Hz. İbrahim’i ve O’nunla birlikte iman edenleri örnek alır, Allah ve kıyamet gününü arzu eder ve dünyaya da bağlı kalmazsa Allah Teâlâ o kimseyi İslam’a döndürür. Zira O çok merhametlidir.

Âyet, Müslümanları ataları İbrahim Peygamber’i örnek almaları konusunda teşvik etmektedir. Çünkü davetçiler, davet ettiği kişiler akrabaları ve yakınları olduğunda özellikle de önceden aralarında bir dostluk var ise davet esnasında başlarına geleceklerden korktuklarından, endişe içerisindedir. Vaaz ve örnek alma konusunda insanlardan bazıları en kolayını bile reddederken bazıları da daha fazlasını isteyip terğibin (rağbet etmek) güzelliğini ve terhibin (korkutmak) ise kaygısını göz önünde bulundurarak hareket etmektedir. Daha sonra bu örnek almaya aykırı hareket edenin yaptığı şeyin kötü olacağına değinerek, “yüz çevirenlere, Allah’ın her bakımdan sınırsız, zengin ve övülmeye layık” olduğu hatırlatılır¹⁰⁴.

Müslümanlar ve maslahatları için en faydalı olan nasihatleri tamamladıktan sonra yakınlarına ve akrabalarına karşı düşman olmaları onlara ağır gelmektedir. Oysa insanın nefsi kendisine hafif gelecek durumları arzu etmektedir. Müslümanlar, Müslümanların maslahatını göz önünde bulundurmamak durumundadır. Hâtib b. Beltea’nın durumunda olduğu gibi gayri meşru bir yol ile Müslümanların faydasına olmayan bir takım işlerin içine girmenin uygun olmadığı anlaşılmaktadır. Bu şekilde davranmak imanın en kuvvetli yönü ve Müslüman ahlakına yakışan en güzel davranış şeklidir. Ancak Müslümanların müşrik olan akrabalarına karşı düşmanlıkta ileri gitmemeleri gerekmektedir. Çünkü âyet-i kerîme, Müslümanlara, müşrik olan akrabalarıyla “aralarına bir sevgi” konulabileceğini ifade etmektedir¹⁰⁵. Cenâb-ı Hak bundan dolayı, kalpleri yumuşatmak ve yatıştırmak için “Ğafur” ve “Rahim” olduğunu hatırlatmaktadır¹⁰⁶.

¹⁰³ Mümtebine, 60/6.

¹⁰⁴ Mümtebine, 60/6.

¹⁰⁵ Mümtebine, 60/7.

¹⁰⁶ Bikâî, *Nazmü’ d-dürer*, 19: 500-505.

2.2.5.3. Kâfirlerden Yakınlık Gösteren ile Hain Tutum Sergileyenlere Karşı Müslümanın Tavrını Belirleyen Âyetlerin Münâsebetleri

لَا يَنْهَاكُمْ اللَّهُ عَنِ الَّذِينَ لَمْ يُقَاتِلُوكُمْ فِي الدِّينِ وَلَمْ يُخْرِجُوكُمْ مِنْ دِيَارِكُمْ أَنْ تَبَرُّوهُمْ وَتُقْسِطُوا إِلَيْهِمْ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ (8) إِنَّمَا يَنْهَاكُمْ اللَّهُ عَنِ الَّذِينَ قَاتَلُوكُمْ فِي الدِّينِ وَأَخْرَجُوكُمْ مِنْ دِيَارِكُمْ وَظَاهَرُوا عَلَىٰ إِخْرَاجِكُمْ أَنْ تَوَلَّوْهُمْ وَمَنْ يَتَوَلَّهُمْ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ (9)

(8) “Allah, din konusunda sizinle savaşmayan ve sizi yurtlarınızdan çıkarmayanlarla iyi ilişkiler içinde olmanızı ve onlara adaletli davranmanızı yasaklamaz. Allah adaletli olanları elbette sever. (9)Allah ancak, din konusunda sizinle savaşmış, sizi yurtlarınızdan çıkarmış ve çıkarılmanıza yardım etmiş olanlarla dostluk kurmanızı yasaklar. Kim onlarla dost olursa işte bunlar kendilerine yazık etmişlerdir”¹⁰⁷.

2.2.5.3.1. Âyetlerin Bir Önceki Bölümle Münâsebeti

Çalışmanın önceki bölümlerinde genel olarak kâfirlerin dost edinilmesi yasaklandıktan ve Hz. İbrahim ile beraberindekilerin örnek alınması kesin bir şekilde teşvik edildikten sonra Allah Teâlâ, mü’minlerin işini kolaylaştırarak, kâfirlerin küfürden sonra iman etmelerinin kendisi için kolay olduğunu haber vermektedir. Böylece Allah Teâlâ mü’minlere kendileri ile savaşmayan, onları yurtlarından çıkarmayan ve çıkarılmalarına yardım etmeyen kâfirlerle ilişki kurmalarına ruhsat (müsaade) vermektedir¹⁰⁸. Bu bölümde ise düşmanların çeşitleri ve hükümleri hususu incelenecektir.

İbn Âşûr “Benimde düşmanım, sizin de düşmanınız olanları dost edinmeyin”¹⁰⁹ âyetinden sonra “Onlar Resûlü ve sizi yurdunuzdan çıkarıyorlar” ifadesinin düşman kavramına açıklık getirdiğini söylemektedir. Böylece âyette geçen dost edinmeyin emri ile kastedilen kâfirlerin vasfını açıkladığını, bununda bütün kâfirlerden ziyade belli bir kâfir zümresi olduğunu ifade etmektedir. Allah Teâlâ, Müslümanlara kin beslemeyen ve inançları İslam dinine muhalif olsa da müşriklerin

¹⁰⁷ Mümtehine, 60/8-9.

¹⁰⁸ Zühaylî, *et-Tefsîru'l-münîr*, 28: 135.

¹⁰⁹ Mümtehine, 60/1.

bir kısmını bu konuda istisna saydığını dile getirmektedir¹¹⁰. Sonuç olarak Allah Teâlâ Müslümanları yurtlarından çıkarmayan ve onlarla savaşmayan kâfirlerin dost edinilmesini yasaklamadığını ifade etmektedir¹¹¹.

Bikâi ise önceki âyetlerde nasihat, örnek alma ve nefislerin temizlenmesi açıklandıktan sonra, kâfirlerin Müslümanları yurtlarından çıkarmalarından bahsetmesinin iki şekilde anlaşılabilceğini ifade etmektedir. Ya buradaki kâfir lafzının bütün kâfirleri kapsadığını ya da Mekke ehlini veya Müslümanların yurtlarından çıkmalarına sebep olan ve Müslümanlara zulmedenleri kapsayabileceğini belirtmektedir¹¹².

Bu izahlara göre Allah Teâlâ, dostluk ve düşmanlıkta orta yolun gözetilmesi gerektiğini beyan ederek, bu çerçevede dost olmaya izin verdiğini söylemektedir. Hz. Peygamber de, “Sevdiğimiz kişinin ölçülü sevilmesini, nefret ettiğimiz kişiden de ölçülü nefret etmemiz gerektiğini söylemektedir”¹¹³.

2.2.5.3.2. Âyetlerin Kendi Arasındaki Münâsebeti

“Allah, din konusunda sizinle savaşmayan ve sizi yurtlarınızdan çıkarmayanlarla iyi ilişkiler içinde olmanızı ve onlara adaletli davranmanızı yasaklamaz. Allah adaletli olanları elbette sever”. Bu âyette geçen “sizinle savaşmayan” kelimesi tek bir ifade olarak kalsaydı, Müslümanlarla açıktan harb etmese bile, belki fitnelerle Müslümanları yurtlarından çıkarmaya yardım ve yataklık eden (bir takım yahudiler gibi) kimseler bu ifadeye dâhil edilmeyebilirdi. Ancak âyetin devamında “yurtlarınızdan” kaydını getirerek bu töhmeti (kapalılık-zan) ortadan kaldırmaktadır. Yüce Allah, Müslümanların aleyhine olan yasaklamayı hafifletmiş ve “din” kaydını getirmiştir. Bunun için sevginin hangi ölçülerde olması gerektiğini ifade etmek için de “Onlara adaletli davranmanızı yasaklamaz”¹¹⁴ demektedir. Cenâb-ı Hak dengeyi sağlamak için kâfirlere karşı adaletli davranılmasını istemekte, aksi takdirde haksızlık olacağını bildirmektedir. Böylece

¹¹⁰ İbn Âşûr, *et-Tahrîr*, 28: 151.

¹¹¹ İbn Âşûr, *et-Tahrîr*, 28: 152.

¹¹² Bikâi, *Nazmü'd-dürrer*, 19: 507.

¹¹³ Tirmizi, “Birr ve's-Sıla”, 60.

¹¹⁴ Mümtehine, 60/8.

“onlara” kaydını getirerek adalet kavramını “iyi ilişki içinde olmak” koşuluna bağlamaktadır. Böyle bir durumda Müslümanlar, düşman olarak görülmeyen kâfirlere zarar vermemektedir. Bu da Allah Teâlâ'nın onlara tahsis ettiği bir hafifletmedir ve kullarının bütün işlerinde bu şekilde davranmalarını istemektedir. Çünkü O, yumuşak huylu olanları daha çok sevmekte ve daha fazla nimetine nail etmektedir

Çünkü Allah kâfirlere her türlü eziyeti müstahak gören bazı Müslümanların düşüncelerini yıkmak için de “Allah adaletli olanları elbette sever” der¹¹⁵. Bu âyete göre Müslümanların haksızlığı ortadan kaldırması ve adaleti ikâme etmesi gerekmektedir¹¹⁶.

“Allah ancak, din konusunda sizinle savaşmış, sizi yurtlarınızdan çıkarmış ve çıkarılmanıza yardım etmiş olanlarla dostluk kurmanızı yasaklar”¹¹⁷. Allah Teâlâ sûrenin zikredilen sekizinci âyetinde maksadını açıkladıktan sonra, bu âyetteki yasağın onlara (kâfirler) yardım etmek ve dostluk kurmakla ilgili olduğunu, bunun sadece âyette zikredilen vasıflara haiz olan kâfirleri kapsadığını bildirmektedir. Allah Teâlâ, daha sonra Müslümanların kendi içlerinde birbirlerine karşı sorumlu davranmalarının, kâfirlerle yakınlık kurup onlara dost olmalarından ve yardım etmelerinden daha evla olduğunu hatırlatmaktadır. “Kim onlarla dost olursa işte bunlar kendilerine yazık etmişlerdir”¹¹⁸ cümlesinde, “Kim itaat ederse o kurtulanlardan olur” kaidesine atıfta bulunarak Müslümanın sorumlu davranması, nefsinin çağıracağı şeyleri terk etmesi gerektiği ifade edilmektedir. Âyetin devamında, meselenin sadece yurtlarından çıkarılanları değil, diğer Müslümanları da kapsadığını göstermek için “sizden” kaydı getirilmemiş, “kim onlarla dost olursa kendilerine yazık etmişlerdir” denilmiştir. Müslümanın böyle bir tavır göstermesi durumunda adaletten uzaklaşacağı ve bu durumun sadece kendini bağladığı ifade edilmektedir¹¹⁹.

Sonuç olarak bu iki ayet-i kerîme, kendisinden önce gelen ‘kâfirleri dost edinmeyin’ ifadesinde yer alan kâfirlerin kimler olduğunu açıklayarak, kâfirlerle iletişim boyutlarını ortaya koymaktadır. Günümüz şartlarında günden güne sınırların

¹¹⁵ Mümtehine, 60/8.

¹¹⁶ Bikâf, *Nazmü'd-dürer*, 19: 508-509.

¹¹⁷ Mümtehine, 60/9.

¹¹⁸ Mümtehine, 60/9.

¹¹⁹ Bikâf, *Nazmü'd-dürer*, 19: 508-509.

kalktığı, ulaşım ve iletişim araçlarının artmasıyla giderek küçülen ve globalleşen dünyada bu iki âyet, özellikle İslam'ın milletlerarası hukuk ve münasebetlerinin esasını tayin eden kurallara açıklık getirmesi itibariyle ayrıca bir önem taşımaktadır.

2.2.5.4.İslam Toplumunun Muhacir'lerle Olan İmtihani Hakkında Mümtehinine sûresi Onuncu ve On birinci Âyetlerinin Münâsebetleri

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا جَاءَكُمْ الْمُؤْمِنَاتُ مُهَاجِرَاتٍ فَاْمْتَحِنُوهُنَّ اللَّهُ أَعْلَمُ بِإِيمَانِهِنَّ فَإِنْ عَلِمْتُمُوهُنَّ مُؤْمِنَاتٍ فَلَا تَرْجِعُوهُنَّ إِلَى الْكُفَّارِ لَا هُنَّ حِلٌّ لَهُمْ وَلَا هُمْ يَحِلُّونَ لَهُنَّ وَآتُوهُنَّ مَا أَنْفَقُوا وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ أَنْ تَنْكِحُوهُنَّ إِذَا آتَيْتُمُوهُنَّ أَجْرَهُنَّ وَلَا تُمْسِكُوا بِعِصَمِ الْكَوَافِرِ وَاسْأَلُوا مَا أَنْفَقْتُمْ وَلَيْسَ أَلْوَا مَا أَنْفَقُوا ذَلِكَمُ حُكْمُ اللَّهِ يَحْكُمُ بَيْنَكُمْ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ (10) وَإِنْ فَاتَكُمْ شَيْءٌ مِنْ أَرْوَاجِكُمْ إِلَى الْكُفَّارِ فَعَاقِبْتُمْ فَاتُوا الَّذِينَ ذَهَبَتْ أَرْوَاجُهُمْ مِثْلَ مَا أَنْفَقُوا وَآتُوا اللَّهَ الَّذِي أَنْتُمْ بِهِ مُؤْمِنُونَ (11)

(10) “Ey iman edenler! Mü'min kadınlar muhacir olarak size geldiklerinde, onları imtihan edin. Allah, onların imanlarını daha iyi bilir. Eğer siz onların inanmış kadınlar olduklarını anlarsanız, onları kâfirlere geri göndermeyin. Çünkü Müslüman hanımlar kâfirlere helâl değillerdir. Kâfirler de Müslüman hanımlara helâl olmazlar. Mehir olarak harcadıklarını onlara (kocalarına geri) verin. Mehirlerini verdiğiniz takdirde, bu kadınlarla evlenmenizde size bir günah yoktur. Müşrik karılarınızın nikâhlarına tutunmayın. (Zira bu nikâhlar ortadan kalkmıştır.) Onlara harcadığımız mehri, (evlendikleri kâfir kocalarından) isteyin. Kâfirler de (İslâm'ı kabul eden ve sizinle evlenen eski hanımlarına) harcamış oldukları mehri (sizden) istesinler. Bu, Allah'ın hükmüdür. O, aranızda hüküm veriyor. Allah, hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir. (11) Şâyet eşlerinizden biri kâfirlere kaçarsa, böylece (tazminat ödemek için) sıra size gelmiş olursa, eşleri gitmiş olanlara harcadıklarına denk bir şey verin. İnandığınız Allah'a karşı gelmekten sakının”¹²⁰.

2.2.5.4.1. Âyetlerin Bir Önceki Bölümle Münâsebeti

Bir önceki bölümde geçen âyetler, genel anlamda Müslümanlar ile müşrikler arasındaki sulh ve düşmanlık sebeplerinin gerekçelerini açıklamıştır. Ancak

¹²⁰ Mümtehinine, 60/10-11.

akrabalık bağı ve evlilik akdi hükümlerine değinilmemiştir. Kur'ân-ı Kerîm'in inzâliyle hidâyete ulaşan bir kimse, kendi re'yi ile İslam dinini seçtiğinde, erkek ise müşrik kadınlarla, kadın ise müşrik erkekle evli olabilmekte idi. Bu bölümde eşi İslamı kabul etmeyen kimselerin, kâfirlerle mevcut olan evlilik akitleri hakkında bilmesi gereken şer'i hükümler ve bu hükümlerde uymaları gereken hususlar açıklanmaktadır¹²¹.

Allah Teâlâ Müslümanların kâfirleri dost edinmelerini yasakladıktan sonra, Müslüman kadınların da şirk yurdunu terk ederek, İslam yurduna yerleşmeleri elzem hale gelmişti. Çünkü nikâh dost olmak için en önemli etkenlerdendir. Allah Teâlâ burada hicret eden kadınların hükümlerini açıklamaktadır¹²².

Fahrettin Râzî bu âyetlerin önceki âyetlerle münasebeti hakkında şunları söyler;

Küfür üzere olan inatçının üç durumu ve ona karşı takınılması gereken üç tavır vardır. Bu kişi ya inadında ısrar eder, ya inadını terk etmesi beklenir ya da inadını terkeder ve Müslüman olur. Allah Teâlâ buraya kadar ki âyetlerde, kâfirlerin tüm bu durumlarından bahsederek Müslümanların, kâfirlere durumun gerektirdiği şekilde davranmalarını emretmektedir. “İbrahim ve onunla beraber olanlarda sizin için güzel bir örnek vardır”¹²³ âyeti inatçının ilk durumuna işaret etmektedir. Müslüman kişi bu durumda kalan inatçı ile tüm irtibatını keser ve onun değerlerini reddeder. İnadını terkeden ikinci durumdaki kimseye ise; “Ola ki Allah sizinle, içlerinden düşman olduğunuz kimseler arasına bir sevgi (ve yakınlık) koyar”¹²⁴ âyeti işaret eder. Son olarak “Ey iman edenler! Mü'min kadınlar muhacir olarak size geldiklerinde...”¹²⁵ âyeti de üçüncü duruma işaret etmekte ve o kimsenin inadını bırakarak artık iman ettiğini ifade etmektedir. İlk iki durumdan sonra üçüncü durumdan da bahsetmesi ise inadı bırakıp iman edenlere karşı Müslümanları güzel ahlaka teşvik etmesinden kaynaklanmaktadır. Çünkü Allah Teâlâ, bu üç durumun her

¹²¹ İbn Âşûr, *et-Tahrîr*, 28: 154.

¹²² Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Kurtubî, *el-Câmi'li ahkâmi'l-Kur'ân*, thk. Ahmet el-Berdûnî ve İbrahim Etfîş, (Kahire: Dâru'l-kütübi'l-Mısriyye, 1964), 18: 61.

¹²³ Mümtetine, 60/4.

¹²⁴ Mümtetine, 60/7.

¹²⁵ Mümtetine, 60/10.

birinin başında, mü'minlere sadece güzel bir nida ile "Ey iman edenler" diyerek hitapta bulunmaktadır¹²⁶.

2.2.5.4.2. Âyetlerin Kendi Arasındaki Münâsebeti

Allah Teâlâ sûrenin başında kâfirlerin dost edinilmesini yasaklarken, Müslümanlar ile kâfirler arasında mevcut olan akrabalık bağı ve nikâh akidleri de dostluk için büyük bir etken oluşturmaktaydı. Ayrıca Müslümanlar ile müşrikler arasında imzalanan Hudeybiye antlaşmasında, Mekke'den herhangi birinin Müslüman dahi olsa Hz. Peygamber'e sığınması durumunda, iadesini şart koşan madde problem çıkaran bir madde idi. Tüm bu gerekçeler sebebiyle Allah Teâlâ bu bölümde Müslümanların konuyu anlamaları için onlara en güzel şekilde hitap etmektedir. Ancak Yüce Allah, Müslümanlardan daha âlim ve arif olan, konuları en iyi şekilde kavrayan Hz. Peygamber'e biat esnasında yardımcı olmaları içinde Müslümanlara "Ey inananlar" ¹²⁷ şeklinde hitap ederek, muhacir Müslüman kadınların imanlarını izhar etmelerini istemektedir¹²⁸.

Allah Teâlâ ezeli ilmi ile o kadınların dinlerinden dolayı Mekke'den kaçacaklarını bildiğinden, Müslümanları kesin bir ifade ile âyette "size geldiği zaman" diyerek müjdelemektedir. Muhacir kadınların evlerini, ailelerini ve özellikle küfür içinde olan akrabalarını erkek veya kadın olsun sadece imanlarından dolayı terk ettiklerini açıklamakta ve "mü'min kadınlar" demektedir. Yani, o kadınlar iman vasfına sahip ve hicret etmek sûreti ile "göç edenler" sıfatına nail olmaktadır. Devamında "onları imtihan edin" diyerek Müslümanların o kadınları yemin ettirmek sûreti ile sınamalarını emretmektedir. Hicret etmelerinin sebebinin iman etmeleri mi, aile arasında yaşanan bazı sıkıntılardan dolayı kocasına kızdığı için mi yahut başka sebepler mi ya da sadece Allah ve Resûlünü sevdikleri için mi, şeklinde onları kendi zahiri içtihatları ile imtihan etmelerini istemektedir. Çünkü âyette, "Allah'ın onların kalplerinde olan imanlarını bileceğini" bildirmektedir¹²⁹. "Eğer inanmış olduklarını anlarsanız" buyurmasıyla da imtihan gerekçesinin tedbir amaçlı olduğu

¹²⁶ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 29: 309.

¹²⁷ Mümtetine, 60/10.

¹²⁸ Bikâî, *Nazmü'd-dürer*, 19: 511.

¹²⁹ Mümtetine, 60/10.

anlaşılmaktadır. Allah Teâlâ âyette imtihanın, o kadınları korumak için olduğunu açıklamaktadır¹³⁰.

Muhacir kadınların imanından emin olunduktan sonra âyet-i kerîme “Onları kâfirlere geri göndermeyin”¹³¹ şeklinde bir ifade ile Müslüman kadınların kim olursa olsun kâfirlere teslim edilmemesi gerektiğini ifade etmekte ve onların şerefini korumak adına kâfirlere helâl olmadığını açıklamaktadır. Aynı şekilde kâfirlerin de onlara helâl olmadığını bildirerek hangi sebeple olursa olsun onlarla olan ilişkilerini kesmelerini ifade etmek için kâfirlerin Müslüman kadınlara helâl olmayacağını dile getirmektedir¹³². İbn Âşûr bu âyetle ilgili olarak âyette geçen o Müslüman kadınlar kâfirlere helâl olmaz, O kâfirlerde onlara helâl olmaz kısmı, “onları kâfirlere göndermeyin” emrinin açıklaması ve mü’min bir kadının kâfir kocasından ayrılması gerektiğinin kesin delili ve gerekçesi olduğunu ifade etmektedir¹³³.

Allah Teâlâ Müslüman kadınların geri gönderilmesini yasakladıktan sonra Müslümanların adaletli olmaları gerektiğini bildirerek kadınların mehirlerini müşriklere ödemelerini emretmektedir¹³⁴. Sonrasında bu kadınların Müslümanlara helâl olduğunu “evlenmenizde bir mahsur yoktur” diyerek bildirmektedir. Kâfirlere mehirlerin geri verildikten sonra, o kadınlara tekrar mehir verilmeyeceği gibi bir yanlış anlaşılmaya mahal vermemek için de onlara, “Mehirlerini verdiğiniz takdirde”¹³⁵ ifadesi kullanılmaktadır¹³⁶.

Âyet-i kerîme, Müslüman kadınlarla, kâfirlerin arasını ayırdıktan sonra, Müslüman erkeklerinde kâfir kadınları “nikâhları altında tutmamalarını” söylemektedir¹³⁷. Daha sonra ise Müslümanlara eski eşlerinin mehirlerini vermelerini emrettiği gibi boşadıkları kadınların mehirlerini de “evlendikleri kâfir olan kocalarından istemelerini” emretmektedir. Burada Allah Teâlâ kâfirlere harcamış olduğu mehirlerini isteme hakkı vermektedir. Bu durum, Allah Teâlâ’nın Müslüman veya kâfir kulları arasında tahsis ettiği adaletin bir göstergesidir. Aynı şekilde, Allah

¹³⁰ Bikâî, *Nazmü’ d-dürer*, 19: 511.

¹³¹ Mümtebine, 60/10.

¹³² Bikâî, *Nazmü’ d-dürer*, 19: 511.

¹³³ İbn Âşûr, *et-Tahrîr*, 28: 156.

¹³⁴ Mümtebine, 60/10.

¹³⁵ Mümtebine, 60/10.

¹³⁶ Bikâî, *Nazmü’ d-dürer*, 19: 518.

¹³⁷ Mümtebine, 60/10.

Teâlâ'nın zulmü ne kadar kerih gördüğünü ve söz konusu adalet olduğunda onun huzurunda Müslüman ve kâfirin eşit olduğunu göstermektedir¹³⁸.

İbn Âşûr, “Bu ayet ‘o kâfirlere harcadıklarını verin’ ayetine atfedilerek içindeki hükümleri tamamlamıştır. Yani onlardan kaçan Müslüman kadınların mehirlerini verdiğiniz gibi sizden herhangi bir müşrik kadın kaçtığında ve onu geri getirme imkânına sahip değilseniz onlardan, harcadığınız mehirlerinizi isteyin. Bu da her iki taraf için insafli olan bir davranıştır” demiştir¹³⁹. Ancak Âdil olan Allah âdeletle, dost ve düşmanına karşı bu şekilde davranabilir. Bu tavra sadece “Yüce Zâtının layık olduğunu ve hüküm koyucunun sadece kendisi olduğunu” bildirerek emrini tamamlamaktadır¹⁴⁰.

Mümtehine sûresinin “Şâyet eşlerinizden biri kâfirlere kaçar, böylece (tazminat ödemek için) sıra size gelmiş olursa, eşleri gitmiş olanlara harcadıklarına denk bir şey verin”¹⁴¹ şeklindeki ayeti ise siyak ve sibak bakımından incelendiğinde kâfirlerin genel olarak adaletli olamayacağı ve Müslümanların mehirlerini teslim etmeyecekleri anlamına gelmektedir. Her iki taraf için mehirlerin verilmesi nefse zor gelen bir iştir. Mehirlere duruma göre değişebilir ve buna da ancak takva sahibi olanlar uyabilmektedir. Bundan dolayı, Allah Teâlâ Müslümanların bu konuda “Allah’a karşı gelmekten sakınmaları gerektiğini” bildirmekte¹⁴², bununla adalatli davranmalarını emretmiş olmaktadır¹⁴³.

İbn Âşûr’a göre Allah Teâlâ önceki ayette kâfirlerin Müslümanlardan kaçıp Mekke’ye giden veya orada küfür üzerinde kalan kadınların mehirlerini vermeleri gerektiğini açıkladıktan sonra, bu ayet ile onlara verilecek mehirlerin meşru olduğunu ifade etmektedir¹⁴⁴.

¹³⁸ Bikâî, *Nazmü’ d-dürer*, 19: 519.

¹³⁹ İbn Âşûr, *et-Tahrîr*, 28: 160.

¹⁴⁰ Bikâî, *Nazmü’ d-dürer*, 19: 519-521.

¹⁴¹ Mümtehine, 60/11.

¹⁴² Mümtehine, 60/11.

¹⁴³ Bikâî, *Nazmü’ d-dürer*, 19: 519-521.

¹⁴⁴ İbn Âşûr, *et-Tahrîr*, 28: 161.

2.2.5.5. Kadınların Hz. Peygamber'e Biatı Hakkında Âyetlerin

Münâsebetleri

يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِذَا جَاءَكَ الْمُؤْمِنَاتُ يُبَايِعْنَكَ عَلَى أَنْ لَا يُشْرِكْنَ بِاللَّهِ شَيْئًا وَلَا يَسْرِقْنَ وَلَا يَزْنِينَ وَلَا يَقْتُلْنَ
أَوْلَادَهُنَّ وَلَا يَأْتِينَ بِبُهْتَانٍ يَفْتَرِينَهُ بَيْنَ أَيْدِيهِنَّ وَأَرْجُلِهِنَّ وَلَا يَعْصِينَكَ فِي مَعْرُوفٍ فَبَايِعْنَهُنَّ وَأَسْتَغْفِرْ لَهُنَّ إِنَّ اللَّهَ
عَفُورٌ رَحِيمٌ (12) يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَوَلَّوْا قَوْمًا غَضِبَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ قَدْ بَيَّسُوا مِنَ الْآخِرَةِ كَمَا بَيَّسَ الْكُفَّارُ مِنْ
أَصْحَابِ الْقُبُورِ (13)

(12) Ey Peygamber! İnanmış kadınlar, Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmamak, hırsızlık yapmamak, zina etmemek, çocuklarını öldürmemek, elleriyle ayakları arasında bir iftira uydurup getirmemek, iyi işi işlemekte sana karşı gelmemek hususunda sana biat etmeye geldikleri zaman, biatlarını kabul et ve onlar için Allah'tan mağfiret dile. Şüphesiz Allah, çok bağışlayandır, çok esirgeyendir. (13) Ey iman edenler! Kendilerine Allah'ın gazap ettiği, kabirlerdeki kâfirlerin ümit kestikleri gibi tamamen ahiretten ümitlerini kesmiş bir toplumu dost edinmeyin¹⁴⁵.

2.2.5.5.1. Âyetlerin Bir Önceki Bölümle Münâsebeti

Önceki bölümde, Allah Teâlâ, Medine'ye hicret eden kadınların, imtihan neticesinde iman ettikleri anlaşılınca, Müslümanların, onları korumalarını ve himaye etmelerini istemektedir. Burada ise bizzat Hz. Peygamber'e hitaben; "Ey Peygamber inanmış kadınlar sana geldiği vakit" belli hususlarda sana söz verirlerse, "onların biatlerini kabul et"¹⁴⁶ diyerek emretmektedir. Buradaki biat, kadınların İslam dinine girmiş olmasının yanı sıra, İslam dininde istikrar sağlayarak, kendilerinden istenen dini emirlerin belli olduğunu kapsar niteliktedir. Mümtehine sûresinin on ikinci âyeti, önceki on ve onbirinci âyetlerin tamamlayıcısı ve açıklayıcısı konumundadır. Bu üç âyetin bir bütün olarak açıklamasının şöyle olabileceğini söylemek mümkün olabilir; "Eğer o kadınların Müslüman olduklarını anlarsanız onları müşriklere göndermeyin ve onlara İslam dinini açıklayın"¹⁴⁷.

¹⁴⁵ Mümtehine, 60/12-13.

¹⁴⁶ Mümtehine, 60/12.

¹⁴⁷ İbnÂşûr, *et-Tahrîr*, 28: 164.

2.2.5.5.2. Âyetlerin Kendi Arasındaki Münasebeti

Mümteherine sûresinin on ikinci âyet-i kerîmesinde, Hz. Peygamber'e biat etmek isteyen ve şirk koşmayacaklarına, çocuklarını öldürmeyeceklerine, elleriyle ayakları arasında bir iftira uydurup getirmeyeceklerine, yararlı ve hayırlı güzel bir şeyi kendilerine emrettiği zaman karşı gelmeyeceklerine söz veren mü'min kadınlar, kendisine geldiklerinde, Hz. Peygamber'in onlardan biat almasını ve onlar için esirgeyip- bağışlama sıfatlarına sahip olan Allah'tan bağışlanma dilemesi emredilmektedir¹⁴⁸.

Âyet, "Allah Teâlâ'ya hiç kimseyi hiçbir şekilde ortak koşmayacaklar" demektedir. Allah Teâlâ'ya ortak koşmak haksızlık olduğu gibi ayrıca bir kadının kocasının malını çalması, israf etmesi ve onun namusuna hâlel getirmesi de haksızlıktır. Bunun için âyetin devamında, "Hırsızlık etmemeleri ve zina etmemeleri" ifadesi yer almaktadır. Kadının zina etmek sûreti ile kocasına ihanet etmesi haksızlık ve yasak olduğu gibi onun neslini devam ettirecek olan "çocuklarını öldürmesinin de "böyle olduğu dile getirilmektedir". Allah Teâlâ âyetin devamında kadınların "elleri ile kötülük ve iftiralara düşmemeleri" ve bu tür fiillere çağrışımında bulunacak her tür davranıştan uzak kalmaları emredilmiştir¹⁴⁹.

Âyet-i kerîmede, kadınlara, 'şirk', 'zina', 'insan öldürmek' ve 'iftira atmak' gibi büyük günahlar zikredilerek onlardan sakınmaları emredilmiştir. Tüm bu yasaklara uymakla beraber Hz. Peygamber'in, kendilerinden isteyeceği akla ve dine uygun tüm emirlere uymayı da taahhüt ederlerse, o vakit Hz. Peygamber'den, o kadınların "biatlarını kabul etmesi" istenmiştir. Ayrıca Hz. Peygamber'in onlar için, "Allah'tan mağfiret talep etmesi ve dua etmesi" de belirtilmiştir. Allah Teâlâ âyetin sonunda ise bu tür günahlardan uzak kalanlara karşı "bağışlayıcı ve merhametli" olduğunu ifade etmektedir. Başka bir anlamda Hz. Peygamber'e kadınların biatını kabul etmesini emretmesinden sonra, akrabalık veya evlilikten ötürü bazı

¹⁴⁸ Mümteherine, 60/12; ayrıca bkz: Muhammed İzzet Derveze, *et-Tefsîru'l-hadîs*, çev. Ramazan Yıldırım, (İstanbul: Ekin Yayınları, 1997), 7: 227.

¹⁴⁹ Bikâf, *Nazmü'd-düerer*, 19: 522-526.

Müslümanların müşriklere karşı muhabbet beslemelerine “bağışlayıcı ve affedici”¹⁵⁰ sıfatları ile muamele edebileceğine işaret etmektedir¹⁵¹.

Allah Teâlâ sûrenin sonuna gelindiğinde ise sûrenin başında olduğu gibi yine kâfirleri dost edinmeyi yasaklayarak bundan kaçınmak gerektiğini bildirmiştir. Kâfirlere yakın olmanın herhangi bir fayda yahut bir maslahat sağlamadığını, iman edenlerin, kendilerine Allah’ın gazap ettiği, kabirlerdeki kâfirlerin ümit kestikleri gibi tamamen ahiretten ümitlerini kesmiş bir toplumu dost edinmemelerini” yeniden vurgulanmıştır¹⁵².

İbn Âşûr’a göre bu âyet Müslümanlara, müşriklere karşı nasıl davranmaları gerektiğini ancak müşriklerden çok da uzak olmayan Yahudilere karşı da uyanık olmaları gerektiğini bildirmektedir. Burada Yahudileri kastetmesinin sebebini ise onların ahiretten ümit kesmelerinin, kâfirlerin ümit kesmelerine benzediğini ifade etmek içindir. Bundan dolayı âyette kastedilenlerin sadece müşrikler olmadığı anlaşılmaktadır¹⁵³.

¹⁵⁰ Mümtetine, 60/12.

¹⁵¹ Bikâî, *Nazmü’ d-dürer*, 19: 522-526.

¹⁵² Mümtetine, 60/13; ayrıca bkz: Bikâî, *Nazmü’ d-dürer*, 19: 527-528.

¹⁵³ İbnÂşûr, *et-Tahrîr*, 28: 169.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MÜMTEHİNE SÛRESİNİN ESBÂB-I NUZULÜ VE TEFSİRİ

3.1. KÂFİRLERDEN DOST OLAMAYACAĞINI İFADE EDEN ÂYETLERİN SEBEB-İ NÜZÛLÜ VE TEFSİRİ

Allah Teâlâ, Kur'ân-ı Kerîm'in birçok âyetinde kâfirlerin dost edinilmemesi hakkında uyarı yapmaktadır¹⁵⁴. Kâfirlerin nasihat ve sözlerinde şüphe ve güvensizlik olduğundan, ümmetin yüksek menfaatlerinin korunması için bu ikaza uyulması gerektiğini söylemektedir. Böyle olması durumunda zafer ve güvenin gerçekleşeceğini, uyulmadığı takdirde veya Müslümanlardan bazılarının bu uyarıyı hafife almaları durumunda ise ümmetin daha sonra gelecek olan hezimet, kargaşa ve sıkıntılara düşeceğini bildirmektedir. Mümtebine Sûresi, Kütüb-i Sitte müelliflerinin rivâyet ettiği gibi Hâtîp b. Ebi Beltea hakkında indirilmiştir. Bu konuya, sûrenin nüzûl sebebi kısmında değinilmektedir.

Allah Teâlâ, bu sûrenin ilk âyetlerinde şöyle buyurmaktadır:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا عَدُوِّي وَعَدُوَّكُمْ أَوْلِيَاءَ تُلْفُونَ إِلَيْهِمْ بِالْمَوَدَّةِ وَقَدْ كَفَرُوا بِمَا جَاءَكُمْ مِنَ الْحَقِّ يُخْرِجُونَ الرَّسُولَ وَإِيَّاكُمْ أَنْ تُؤْمِنُوا بِاللَّهِ رَبِّكُمْ إِنْ كُنْتُمْ حَرَجْتُمْ جِهَادًا فِي سَبِيلِي وَابْتِغَاءَ مَرْضَاتِي تُسِرُّونَ إِلَيْهِمْ بِالْمَوَدَّةِ وَأَنَا أَعْلَمُ بِمَا أَخْفَيْتُمْ وَمَا أَعْلَنْتُمْ وَمَنْ يَفْعَلْهُ مِنْكُمْ فَقَدْ ضَلَّ سَوَاءَ السَّبِيلِ (1) إِنْ يَتَّقُواكُمْ يَكُونُوا لَكُمْ أَعْدَاءً وَيَسْطُوا إِلَيْكُمْ أَيْدِيَهُمْ وَأَلْسِنَتَهُم بِالسُّوءِ وَوَدُّوا لَوْ تَكْفُرُونَ (2) لَنْ نَنْفَعَكُمْ أَرْحَامَكُمْ وَلَا أَوْلَادَكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ يَفْصَلُ بَيْنَكُمْ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ (3)

(1) “Ey İman edenler Benim de düşmanım, sizin de düşmanınız olanları dost edinmeyin. Siz onlara sevgi gösteriyorsunuz. Hâlbuki onlar size gelen hakkı inkâr ettiler. Rabbiniz olan Allah'a inandınız diye Resûlü ve sizi yurdunuzdan çıkarıyorlar. Eğer rızamı kazanmak üzere cihat etmek için çıktıysanız (böyle yapmayın). Onlara gizlice sevgi besliyorsunuz. Oysa ben sizin gizlediğinizi de, açığa vurduğunuzu da bilirim. Sizden kim bunu yaparsa, mutlaka doğru yoldan sapmıştır. (2) Şâyet onlar sizi ele geçirirlerse, size düşman olurlar, size ellerini ve dillerini kötülük ile uzatırlar ve inkâr etmenizi arzu ederler. (3)Yakınlarınız ve çocuklarınız size asla fayda

¹⁵⁴ Âl-i İmran, 3/28; Nisa, 4/89; Nisa, 4/144; Mâide, 5/51; Tevbe, 23.

vermeyecektir. Kıyamet günü Allah aranızı ayıracaktır. Allah, yaptıklarınızı hakkıyla görendir”¹⁵⁵.

3.1.1. Birinci Âyetin Sebeb-i Nüzûlü

Buhârî ve Müslim’de konuyla alakalı Hz. Ali’den rivâyet edilen hadis şu şekilde geçmektedir; “Allah Resûlü beni, Zübeyr’i ve Mikdat’ı göndererek şöyle dedi: “Ravda-i Hâh’a¹⁵⁶ varıncaya kadar yürüyün. Orada yanında bir mektup bulunan yolcu bir kadın vardır. Mektubu ondan alıp bana getirin”. Hz. Ali diyor ki: “Biz de yola çıkıp Ravda’ya geldik. Bir de ne görelim, yolcu kadınla karşı karşıyayız. Ona “Mektubu çıkar” dedik. Kadın, “Bende hiçbir mektup yok” dedi. Ona dedik ki: “Ya mektubu çıkarırsın, ya da üstünü ararız”. Bunun üzerine kadın mektubu, saç örgülerinin arasından çıkardı. Mektubu Hz. Peygamber’e getirdik. Bir de baktık ki mektup, Hâtib b. Ebî Beltea’dan, Mekke’deki müşriklerden bir kısım insanlara, Allah Resûlü’nün bazı işlerini haber vermek üzere yazılmış. Allah Resûlü: “Ey Hâtib! Bu nedir?” diye sordu. Hâtib, “Ey Allah’ın Resûlü! Benim hakkımda hüküm vermede acele davranma. Kuşkusuz ben, Kureyş’ten olmadığım halde, onlar içerisinde yakınları olan bir kişiyim (onlara yakın olan birisiyim). Senin yanında bulunan Muhacirlerin ise onlarla yakınlıkları vardır. Bu sayede Mekke’deki aile fertlerini ve mallarını koruyorlar. Benim onlarla soy bağım olmadığı için, istedim ki bir elim olsun da, bu sayede Mekkeliler akrabalarımı korusunlar. Ben bunu kâfirliğimden dolayı veya dinimden döndüğüm için yapmadım” dedi. Allah Resûlü de “O size doğruyu söyledi” dedi ve bunun üzerine Hz. Ömer de “Bırak beni, bu münafığın boynunu vurayım” dedi. Allah Resûlü buyurdu ki: “O, Bedir savaşına katılmıştı. Ne biliyorsun, belki de, Allah Bedir’e katılanların durumlarından haberdar olarak şöyle buyurmuştur: “Dilediğinizi yapın. Kuşkusuz ben sizi bağışladım”. Bunun üzerine Allah, Mümtehine sûresinin ilk âyetini indirmiştir¹⁵⁷.

¹⁵⁵ Mümtehine, 60/1-3.

¹⁵⁶ Ravda-i Hâh: Mekke ile Medine arasında Allah Teâlâ’nın kutsal saydığı bir yerin ismi; Ebü’l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdirezzâk el-Bilgrâmî el-Hüseynî ez-Zebîdî, *Tâcü’l-arûs min cevâhiri’l-kâmûs*, thk. Komisyon, (by: Dâru’l-Hidâye, ts): 88.

¹⁵⁷ Buhârî, “Meğâzî”, 9; “Tefsîru’l-Kur’ân”, 60/1; Müslim, “Fedâilu’s-sahâbe”, 2494.

Bu âyetin iniş sebebinde açık bir mucize görülmektedir. Hâtîp b. Ebi Beltea'nın mektubunun içeriğinde, imana aykırı ifadeler, hainlik ve yanlış sözler değil, aksine onun güçlü itikatına ve imanına delil bulunmaktaydı. Ancak bunun, gizli tutulması gereken bir sırrı, bir savaş hedefini, düşman tarafına gizlice bildirmek gibi bir sakıncası vardır. Mektubu gizlice götüren kadın da Hz. Peygamber'den gördüğü iltifata ve yardıma rağmen casusluk yapmaktadır. Ancak bu sayede Resûlullah'ın açık bir mucizesi görülmüştür. Yolda deve üzerinde 'hevdec' denilen 'mahfe' içinde giden o kadının yakalanacağı mevki olan Hah bahçesi bilgisine varıncaya kadar olduğu gibi haber verilerek sahâbîlerin ileri gelenleri koşturulmuş ve mektup alınarak geri getirilmiştir. İçeriği okunmuş, Hâtîp b. Ebî Beltea sorgulanmış, maksadının ne olduğunu dosdoğru söylemiş ve Bedir savaşçıları arasında yer aldığından dolayı bağışlanmıştır. Yakalanan kadının getirilmesinde ısrar edilmemekle birlikte Mekke'nin fethinde güvence verilmeyip öldürülen üç erkek ve iki kadından birisi bazı âlimlerin görüşüne göre bu kadındır¹⁵⁸.

Taberî, Beğavî, Kurtubî, İbn Kesîr ve İbn Âşûr gibi müfessirlerin çoğu bu hadisi zikrederek, bunu âyetin nüzûl sebebi olarak belirlemişlerdir¹⁵⁹.

Taberî konu ile alakalı olarak Mümteherine sûresinin ilk ayetlerinin Hatib b. Ebî Beltea hakkında indiğine, çünkü Hatib b. Ebî Beltea, Hz. Peygamber'in gizli tuttuğu bir takım işlerini Mekke'deki müşriklerden bazılarına haber vermek üzere gizli bir mektup yazdığına değinmektedir. Bunun açığa çıkması sonucunda konu hakkında ashab ve başka râvilerden birçok rivayet gelmesini de buna bağlamaktadır¹⁶⁰.

Beğavi ise; "Hadiste geçtiği gibi bu ayet Hatip b. Ebi Beltea hakkında inmiştir" demektedir¹⁶¹.

Bu konuyu İbn Kesir ise şu şekilde açıklamaktadır:

¹⁵⁸ Elmalılı, *Hak Dini*, 7: 4894.

¹⁵⁹ Hâlid b. Süleyman el-Müzeynî, *el-Muharrar fi esbâbi nüzûli'l-Kur'ân min hilâli'l-kütûbi'-tis'a dirâsetü'l esbâbi rivâyeten ve dirâyeten*, (Dammam: Dâru İbni'l-Cevzî, 2006), 2: 999.

¹⁶⁰ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 23: 311.

¹⁶¹ Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ el-Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, thk: Muhammed Abdullah En-Nemr, Osman Cuma ed-Damiriyye, Süleyman Müslim el-Harş, (Riyâd: Dâru Tayyibe, 1997), 28: 92.

“Bu sûrenin ilk ayetlerinin nüzûl sebebi Hatip b. Ebi Beltea kıssası hakkındadır. Bu Hâtîp muhacirlerden ve Bedir ehlinde, Hz. Osman’ın dostu ve Kureyş’ten (Kureyşli) olmamasına rağmen Mekke’de mal ve çocukları olan bir kimseydi. Mekkelilerin Hz. Peygamber ile aralarındaki antlaşmayı bozmalarından dolayı Hz. Peygamber Mekke’yi fethetmeye niyetlenerek Müslümanlara gazve (Mekke Fethi) için emir verdiğinde; “Allah’ım! Yurtlarında ansızın karşılarna çıkıncaya kadar Kureyşlilerin casus ve habercilerini tut”¹⁶² diye dua etmiştir. Bunun üzerine Hâtîp, Mekke ehline Hz. Peygamber’in yapacağı seferi, bu sefere karşı tedbir almaları için bir mektup yazarak Kureyşli bir kadın ile birlikte Mekke ehline göndererek haber vermek istemiş ancak Allah Tealâ, Hz. Peygamber’in duasının makbul olduğunun göstergesi olarak Peygamberine bu durumu haber etmiştir. Bunun üzerine Efendimiz kadının peşinden ashabını göndererek mektubu aldırılmış, bu durum hadiste belirtilmiş ve bu hadisin sıhhati üzerine ittifak edilmiştir”¹⁶³.

İbn Âşûr ise âlimlerin, bu mektubun Hz. Peygamber’in Hudeybiye hazırlıkları esnasında yazılıp yazılmadığı hususunda ihtilafa düştüklerini söylemiştir. Ayrıca, sûrenin ilk âyetlerinin imtihan âyetlerinin akabinde veya Mekke fethinden sonra indiğine dair farklı görüşler vardır. Ancak bu garip bir görüş olarak nitelendirilmekte ve çok da itibar görmemektedir¹⁶⁴.

Taberî ise Hz. Peygamber’in Mekke’ye fetih için değil umre yapmak için gitmek istemiş olduğu yönündeki görüşü desteklemektedir. Hâtîp’in mektubu göndermek istediği kadının Bedir Savaşı’ndan iki sene sonra Medine’ye geldiği rivayetine yer vermektedir¹⁶⁵.

Sonuç olarak tüm bunlardan anlaşıldığına göre, Hâtîp b. Ebî Beltea’nın, Mekke ehline göndermiş olduğu mektub, Hz. Peygamber’in Mekke fethine hazırlandığı zaman yazılmıştır. Siyercilerin çoğunluğu ve Bûhari’de bu görüştedir¹⁶⁶. Ancak rivâyetlerin çoğunda Hz. Peygamber’in hazırlık yapmasından neyi kast ettiği

¹⁶² Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî, Mu‘cemu’l-kebir, thk. Hamdî b. Abdul-Mecid es-Selefi, (Kahire: Mektebetü ibn Teymiye, 1994), 23: 433

¹⁶³ Ebü’l-Fidâ İsmail b. Ömer İbn Kesîr, *Te’fîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, thk. Mustafa es-Seyyid Muhammed v.dğr., (Kahire: Mektebetü Evladi’ş-Şeyh li’t-Türâs, Müessesetü Kurtuba, 2000), 13: 506.

¹⁶⁴ İbn Âşûr, *et-Tahrîr*, 28: 130-131.

¹⁶⁵ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 23: 312.

¹⁶⁶ Buhârî, “Meğâzî”, 9.

belirtilmemiştir. Hz. Peygamber'in Mekke'ye gitmesindeki maksadın umre için mi, fetih için mi olduğu hususunda görüş farklılıkları vardır. Lakin söz konusu ayetlerin Hatip'in mektubu hakkında indirildiği hususunda görüş birliği mevcuttur. Ayrıca sûrenin bütün âyetlerinin birbirine yakın zamanda indiği anlaşılmaktadır. Ukbe'nin kızı Ümmü Gülsüm'ün imtihanının ise Hudeybiye Antlaşması akabinde meydana geldiği bilinmektedir. Böylece sûrenin inzâlinin kendi içerisinde belli bir tertip üzerine olduğu ortaya çıkmaktadır. Sûrelerde asıl olan da budur.

3.1.2. Âyetlerin Tefsiri

Bu bölümün âyet-i kerîmelerindeki temel nokta kâfirlerin dost edinilmemesi fikridir. Burada dost olmaktan maksat Müslümanların kâfirleri kendilerine yardımcı edinmemeleri anlamındadır. Allah Teâlâ burada âyette geçen “dostlar” kavramının neden kullanıldığını “onlara sevgi gösteriyorsunuz” diyerek açıklamaktadır. Men edilen dostluk, düşmanların bilmemesi gereken savaş taktiklerini ve dinin yayılması için faydalı olan işleri kapsayan Hz. Peygamber'in haberlerini düşmana ulaştırmak ve casusluk yapmak anlamındadır. Kâfirlere karşı böyle bir irtibat ve sevgi bağının devam etmesinin dine zarar vereceği söylenebilir¹⁶⁷.

Kur'ân-ı Kerîm'de kâfirlerin dost edinilmemesi ile ilgili birçok âyet yer almaktadır. Bunlardan birisinde mü'minlere hitap edilerek, “Yahudi ve Hristiyanları dost edinmemeleri Müslümanlardan her kim onları dost edinirse onlardan olacağı” buyrulurken, dinî ve ahlakî inanç ve anlayışların sosyal ilişkiler üzerindeki etkileri vurgulanmış,¹⁶⁸ başka bir yerde de dostlukların tesisinde kan bağı yerine inanç birliğinin esas alınması gerektiği bildirilmiştir¹⁶⁹. Maide sûresinin ifadesine göre yahudi ve hrisyanları dost edinenler onlardan sayılır, yani onlara benzer, onların huyunu kapar, gerçeğe değil onlar gibi heva ve heveslerine uyarlar, böylece zâlimlerden olurlar. Allah zâlimleri hidayete erdirmeyeceği için kurtuluşa ve

¹⁶⁷ Ahmed Mustafa el-Merâgî, *Tefsîru'l-merâgî*, (Mısır: Matbaatü Mustafâ el-Bâbî'l-Halebî ve Evlâdihi, 1946), 28: 62.

¹⁶⁸ Maide, 5/51.

¹⁶⁹ Tevbe, 9/23.

mutluluğa eremezler. İslam âlimlerinin büyük çoğunluğuna göre gayr-i müslimlerle samimi dostluk kuran kimse küfre rızâ göstermedikçe dinden çıkmış olmaz¹⁷⁰.

Başka bir âyette ise; “Mü’minlerin mü’minleri bırakıp inkârcıları dost edinmemesi istenmektedir”. Kimi Müslümanlar, yahudiler ve müşriklerle kendi varlıklarını bile tehlikeye atabilecek dostluklar kurmaktaydılar. Medine’deki bazı yahudiler zaman zaman ensardan kimi Müslümanlarla gizli temas kurarak onları dinlerinden vazgeçirmeye çalışıyorlardı. Durumu fark eden kimi mü’minler söz konusu Müslümanları ikaz ettiler. Ancak onlar bu uyarıyı dikate almayıp yahudilerle dostluklarını devam ettirdiler. O sebeple bu âyet-i kerîme nazil olmuştur¹⁷¹.

Yukarda zikredilen âyetler, aynı Mümtehine sûresindeki âyetler gibi hep ortak bir tema üzerinde durmakta ve bütün zamanlarda geçerli bir ifadeye vurgu yapmaktadır. İman edenler, hangi inanca veya dine sahip olursa olsun, kâfirlere, inanç birliğinden veya yakınlığından ötürü bir sevgi besleme, güven duyma ve bel bağlama şeklinde onları dost edinemezler. Kendi inançlarından taviz vererek, inanç bakımından yakınlık duyamazlar. Mümtehine sûresinin ilk âyet-i kerîmesi de “kâfirleri dost edinmeyin”¹⁷² vurgusu yaptıktan sonra, onları dost edinmeme sebeplerini, Müslümanların kabul ettiği “Hakkı inkâr etmeleri” ve Allah’a olan imanlarından dolayı, “Resûlü ve kendilerini yurtlarından çıkarmaları” şeklinde açıklamaktadır. Buradaki çıkarma eyleminin şimdiki zaman kullanılarak söylenilmesi bazı müfessirlerce ne büyük bir kötülük yaptıklarını gözler önüne getirme, canlı bir tavsir yapma amacıyla izah edilmiştir. Böylece söz konusu edilen kimselerin düşman olarak nitelenme gerekçesi, Hz. Peygamber’i ve Allah’a inanmaları sebebi ile mü’minleri yurtlarından çıkmaya mecbur etmeleri olarak açıklanmaktadır¹⁷³.

Bu durum Kur’ân’ın başka bir ayetinde, “İnananların haksız yere sırf ‘Rabbimiz Allah’tır’ demelerinden dolayı yurtlarından çıkarılmış kimseler olduğu” ifade edilmektedir¹⁷⁴.

¹⁷⁰ İbnÂşûr, *et-Tahrîr*, 6: 230.

¹⁷¹ Al-i İmran, 3/28.

¹⁷² Mümtehine, 60/1.

¹⁷³ Elmalılı, *Hak Dini*, 7: 4896.

¹⁷⁴ Hac, 22/40.

Yine buna benzer başka bir âyette de, “kâfirlerin, mü’minlere, göklerin ve yerin hükümranlığı kendisine ait olan mutlak güç sahibi ve övülmeye lâyık Allah’a iman ettikleri için kızdıkları, Allah’ın ise herşeye şahit olduğuna” vurgu yapılmaktadır¹⁷⁵.

Bu âyetlerde de teyit edildiği üzere kâfirlerin Müslümanlara kin beslemelerinin nedeni, onların, Allah’a iman etmeleri olduğundan, kâfirlerle dost olmak men edilmiştir.

Mümteherine sûresinin devamında buna vurgu yapılarak “Eğer rızamı kazanmak üzere cihat etmek için çıktıysanız (böyle yapmayın)” buyurulmaktadır¹⁷⁶. Yani kişinin yola çıkma maksâdı, Allah yolunda cihat etmek, İslam’ın yüceliğini savunmak ve Allah Teâlâ’nın rızasını kazanmak ise o kişi için gerekli olan Allah’ın dost olarak nitelediğini dost edinmek, düşman vasıflarıyla vafettiğini de düşman kabul etmektir. Bir kalp sahibinin hem Allah yolunda cihat etmesi hem de inancı yüzünden kendisini hicret etmeye mecbur bırakanlarla dostluk ve işbirliği içinde olması uygun değildir. Emre itaat göstermek kişiyi Allah Teâlâ’ya yaklaştıran ve O’nun rızasını kazanmaya vesile sayılan en önemli sebeplerden biri olarak görülmektedir. Ancak âyette mü’minlerin bu konuda zaafa düştüğüne, “kâfirlere gizlice sevgi beslediklerine” bunu “gizleselerde, açığa vursalar da” Allah Teâlâ’dan hiç birşey gizlemenin mümkün olmadığına değinilmektedir. Burada, yapılan herşeyi Allah’ın bildiğine iman ettikleri halde kâfirlere karşı içten içe “gizli” bir sevgi besledikleri için, bu davranışta bulunanlar uyarılmaktadır. Mü’minlerden saklanabilir olsa dahi, böyle bir bilginin Allah Teâlâ’dan saklanamayacağı ve O’nun kullarının yaptığı iyiliklerin ve kötülüklerin karşılığını verecek olduğu hatırlatılmaktadır. Âyetin son cümlesinde mü’minler imâlî bir tarzda tehdit edilerek “içinizden kim bunu yaparsa” yani “kim kâfirleri dost edinirse” uyarısı yapıldıktan sonra “mutlaka doğru yoldan sapmıştır” denilerek, bu şekilde haddi aşan kimsenin Allah’ın kanununa muhalif olacağı ve ayrıca insanî akıl ve kişiliğe de aykırı davranmış

¹⁷⁵ Burûc, 85/8-9.

¹⁷⁶ Mümteherine, 60/1.

olacağı bildirilmektedir. Neticede mü'min bir kimse için hidayeti bulduktan sonra kaybetmekten daha fazla endişeye sevk edecek hiçbirşey bulunmamaktadır¹⁷⁷.

Mümtehine sûresinin ikinci âyetine gelindiğinde, söz konusu yasaklama yapıldıktan sonra, Allah, “kâfirlerin inananları ele geçirmesi durumunda, mü'minlere düşman olacaklarını, ellerini ve dillerini kötülük ile uzatacaklarını ve inkâr etmelerini arzu edeceklerini” hatırlatmaktadır¹⁷⁸.

Allah Teâlâ burada kâfirlerin Müslümanlara olan düşmanlığının ne derece yüksek olduğunu ve aslında içten içe sevgi besledikleri düşmanlarının kendileri için aslında ne gibi hile ve kötülükler düşündüğünü açıklamaktadır. Düşmanlarının hakiki vecheleri bildirilerek onların Müslümanlara galip olmaları durumunda, Müslümanların davrandığı gibi dostane davranmayacaklarını, “düşman” olarak sınır tanımadan, “ellerini ve dillerini kötülük ile” uzatarak, Allah'ı “inkâr” edene kadar nefretlerinin değişmeyeceğini ifade etmektedir. Bu sebeple, Müslümanların kâfirlere fırsat vermemeleri gerektiği beyan edilmektedir. Çünkü, kâfirler “elleriyle” Müslümanlara zarar vermek ve Müslümanları öldürmek, “dilleriyle” de kötü söz söylemek ve hakaret etmek istemektedirler. Söz konusu kâfirlerin Müslümanların düşmanları olduğu ve eğer Müslümanları ele geçirirlerse ya da onların üzerinde hâkimiyet kurarlarsa, Müslümanlara karşı düşman olacakları ve Müslümanların onlara besledikleri sevginin de kâfirler nazarında bir kıymetinin olmayacağı görülmektedir. Bunların hepsinden daha korkutucu, sarsıcı ve tehlikeli olanı ise “kâfir olmanızı isterler” denmesidir. Bu ifadelerden onların, Müslümanların Hakkı inkâr etmelerini ve tekrar şirke dönmelerini temenni ettikleri anlaşılmaktadır¹⁷⁹.

Mümtehine sûresinin üçüncü âyetinde ise kâfirlerin içlerinde bulunan evlat ve bir kısım akraba yüzünden o düşmanlara dostluk göstermeleri ve gizlice dostluk yapmaları durumunda, “yakınların ve çocuklarının asla fayda vermeyeceği, kıyamet günü Allah'ın aralarını ayıracağı ve Allah'ın yapılan herşeyi eksiksiz gördüğü” bildirilmektedir¹⁸⁰.

¹⁷⁷ Seyyid Kutub, *fi Zılâli'l-Kur'ân*, (Beyrut: Dâru's-Şurûk, 1985), 6: 3540.

¹⁷⁸ Mümtehine, 60/2.

¹⁷⁹ Kutub, *fi Zılâli'l-Kur'ân*, 6: 3541.

¹⁸⁰ Mümtehine, 60/3.

Allah Teâlâ burada Müslümanların sevdikleri yakınlarının, akrabalarının ve evlatlarının kendilerini inkâra davet etmeleri durumunda, düşmanlarını dost edinmeye kalkmamaları gerektiğini bildirmektedir. Eğer Müslümanlar dünyadayken Allah Teâlâ'yı inkâr edip O'na isyan ederler ise kıyamet günü bu “yakınları”, akrabaları ve “evlatları” Allah'ın gazabından Müslümanları koruyamayacaklar ve herhangi bir “faydaları da olamayacaktır”. Çünkü bu dünyada her ne kadar arada sila-i rahim bağlarıyla bir bağ ve bağdan ötürü arada hukuk olsa da “kıyamette” bunların hiçbir anlamı kalmayacağı “aranızı ayıracaktır” denilerek bildirilmektedir. Allah Teâlâ burada, mü'minlere hitaben kıyamet günü, itaat edenleri cennete, isyan edip küfre düşenleri ise cehenneme koyacağını söylemektedir. Zâtına hiçbir işin gizli kalmadığı Allah, “insanın yaptıklarını hakkıyla görür”. Ayette Mü'minler, Yüce Allah'a karşı gelmekten sakınmaları için ikaz edilmektedir¹⁸¹.

İbn Kesir, yakınlık (akrabalık) bağlarının Cenâb-ı Hakk'ın katında fayda vermediğini, akrabasını hoşnut (razı) etmek için küfürde bir olanların hüsrana uğrayacağını, amellerinin boşa çıkacağını ve bu kişinin yakını peygamber bile olsa ona bunun bir fayda sağlayamayacağını söylemektedir¹⁸².

3.1.3. Âyetlerin İcmâli Anlamı

Ey Allah'a ve Resûlüne iman edip tasdik eden ve şeriatıyla (kanunuyla) amel eden kimseler benim de düşmanım sizin de düşmanınız olanları dostlar ve ahbablar edinmeyin, onlara karşı sevgi besliyor, Hz. Peygamber ve Müslümanların (gizli) haberlerini onlara ifşa ediyorsunuz. O kâfirler size gelen hakkı, Allah'ı, Resûlünü ve Kur'ân'dan indirileni inkâr ettiler. Sizi ve Hz. Peygamber'i yurdunuzdan çıkarıyorlar. Çünkü sizler Allah Teâlâ'yı tek olarak kabul ediyor (tevhit) ve O'nu tasdik ediyorsunuz. Eğer siz –mü'minler- benim rızamı kazanmak için ve benim yolumda cihat etmek için hicret ettiyseniz, benim ve sizin düşmanınız olanları dost edinmeyin ve onlara karşı gizliden gizliye sevgi beslemeyin. Ben sizin gizlediklerinizi ve açığa vurduklarınızı bilirim. Sizden kim bunları yaparsa hak ve doğru yoldan sapmış ve uzaklaşmış olur. Sizin kendilerine sevgi beslediğiniz kişiler

¹⁸¹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 23: 316.

¹⁸² İbn Kesir, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azim*, 13: 512.

sizden daha güçlü olurlarsa size karşı savaş açarlar. Size zarar vermek ve öldürmek için ellerini uzatırlar, dilleri ile de size kötü söz söylemek isterler. Onlar, sizin kendileri gibi inkâr etmenizi temenni ederler, onlar için inkâr ederseniz akrabalarınız ve evlatlarınız size hiçbir fayda sağlayamayacaktır. Kıyamet günü Allah Teâlâ aranızı ayıracak (hüküm verecek) ve itaat edenleri cennete isyan edenleri ise cehenneme koyacaktır. Allah Teâlâ yaptıklarınızı görmektedir. Sizin fiillerinizden ve sözlerinizden hiçbir şey O'na gizli kalmaz¹⁸³.

3.1.4. Âyetlerden Çıkarılan Hükümler

- Mümteherine sûresinin bu bölümünde vurgulanan temel fikir kâfirlerin dost edinilmemesi gerektiğidir. Müslümanlar için savaş zamanında kâfirlere karşı casusluk yapmak, düşmana yardım etmek anlamında dost edinmek yasaklanmaktadır. Ayrıca “Siz onlara sevgi gösteriyorsunuz” sözünden maksat, görünürde bir sevgidir. Çünkü Hâtib b. Ebî Beltea'nın kalbi selimdir (iman sahibidir). Bunun delili ise Hz. Peygamber'in, “Sizin arkadaşınız (Hâtib) doğru söyledi” sözüdür. Öte taraftan eğer bir kimse itikadı sağlam (kalbi imanla dolu) olduğu halde dünyevî bir amaç için Müslümanların gizli hallerini açığa çıkarıp casusluk yaparsa ve onların (gizli) haberlerini düşmanlarına iletirse bu fiilden dolayı kâfir sayılmaz. Hâtib'in bu fiili ile tedbir alıp dinden çıkmamış olması buna delildir¹⁸⁴.

- İnanan bir kul için Allah için sevmenin ve Allah için buğz etmenin imanın sağlam bir yönü olduğuna vurgu yapılmaktadır.

- Bedir ehlinin fâziletinin diğer Müslümanlara olan üstünlüğü Hz. Peygamber tarafından ifade edilmektedir.

- Kâfirlerin fırsat bulmaları durumunda Müslümanlara her türlü eziyeti yapabilecek olmaları Mümteherine sûresinin ikinci âyetinde söylenmiş, bu sebeple mü'minler, kâfirlere gösterilecek dostluktan men edilmektedir¹⁸⁵.

¹⁸³ Komisyon, *et-Tefsîru'l-müeyesser*, (Suudi Arabistan: Mecmeu'l-Melik Fahd li Tabâati'l-Mushafi'ş-Şerif, 2009), 549.

¹⁸⁴ Kurtubî, *el-Câmi'li ahkâmi'l-Kur'ân*, 18: 52.

¹⁸⁵ Mustafa Müslim v.dğr., *et-Tefsîru'l-Mevzu' li Sûveri'l-Kur'âni'l-Kerîm*, (Birleşik Arap Emirlikleri: Külliyyetü'd-Dirasâti'l-Ulyâ ve'l-Bahsi'l-İlmî, 2010), 8: 103.

- Bu âyet-i kerîmelerde casusluk yapan kimse hakkında bir takım neticelere ulaşılmaktadır. Âlimler casusluk yapanın öldürülüp öldürülmemesi konusunda ihtilafa düşmüşlerdir. Zimmî'nin (gayr-i müslim) casusluk yapması durumunda farklı görüşler vardır. İmam Mâlik ile Evzâî'nin görüşüne göre, Müslümanlar ile antlaşması olan zimmîlerin antlaşmayı bozmaları durumunda katli mübahtır. Âlimlerin çoğu ise antlaşma yapan kişinin antlaşması bozulmadığından dolayı öldürülmez kanaatinde. Hanbeliler, müşriklerin Müslümanların sırlarına vakıf olması gibi durumlar sebebiyle zimmîler hakkındaki antlaşmasının bozulacağı görüşündedirler. Şafiiler ise zimmîlerin antlaşmasının casusluk yapmak ile bozulmayacağı ancak antlaşma esnasında böyle bir şart getirmişse bozulacağı görüşündedirler. Müslüman casus hakkında ise Mâlikî mezhebinin büyükleri öldürüleceği görüşündedirler. Âlimlerin çoğunluğu ise öldürülmez, kadının (hâkim) hapsedme, vurma vb. tâzir cezası verebileceği görüşündedir. İki görüşün delili de Hâtib b. Ebi Beltea olayıdır. Birinci görüş; Hz. Peygamber'in, Hz. Ömer'in Hâtib'i öldürmek istemesine binaen onun Müslüman ve Bedir ehlinde olduğunu bildirmesi üzerine Hâtib'in öldürülmesini engellediği yönündedir. İkinci görüş; Hz. Peygamber'in Hâtib'i öldürmemesinin nedeni Hâtib'in Müslüman olmasıdır¹⁸⁶.

- Geçen üç âyet¹⁸⁷ kâfirleri dost edinmenin savaş zamanlarında haram oluşunu ortaya koymuştur. Bunun sebepleri ise; Allah ve Resûlünü inkâr etmeleri, Allah Resûlü ve mü'minlerin malları Mekke'de olduğu halde memleketlerinden çıkarılmaları, Müslümanlara karşı düşmanlık yapıp savaşmaları, sözlü olarak saldırıda bulunmaları ve Müslümanların Hz. Peygamber'i inkâr etmelerini istemeleri olarak sıralanmaktadır.

- Allah Teâlâ, kâfirlerin belli şartlarda dost edinilmesi hakkındaki yasağına aykırı davranılması hususunda iki uyarıda bulunmaktadır, bu uyarılar; “O kalplerde gizli olanları ve dillerin Allah'ın tevhidi hakkında ikrar ettiği şeyleri bilendir” ve “Kim ki kâfirleri dost edinip onlara Müslümanların sırlarını ifşa edip yazarsa doğru yoldan sapmış olur” ifadelerinde bulunmaktadır¹⁸⁸.

¹⁸⁶ Kurtubî, *el-Câmi'li ahkâmi'l-Kur'ân*, 8: 53; Zühaylî, *et-Tefsîru'l-münîr*, 28: 123-123.

¹⁸⁷ Mümtetine, 60/1-3.

¹⁸⁸ Zühaylî, *et-Tefsîru'l-münîr*, 28: 124.

- Kıyamet günü insana fayda sağlayacak şey sahih bir itikat ile sâlih ameldir. Allah Teâlâ'ya karşı bir suç işleyen ailenin, evladın, arkadaşın, akrabasının ve nesebin kıyamet günü kişiye hiçbir faydası olmayacağı vurgulanmaktadır. Bundan dolayı Allah Teâlâ kullarının amellerini görmektedir ve iyiliğe karşı mükâfat verecek ve kötülüğe karşı da ceza verecek olandır¹⁸⁹.

3.2. HZ. İBRAHİM'İ VE ONUNLA BİRLİKTE İMAN EDENLERİ ÖRNEK ALMAK İLE İLGİ OLAN ÂYETLERİN SEBEB-İ NÜZÛLÜ VE TEFSİRİ

Bütün Peygamberler Allah'tan emir alan ve bu emirlere uyan birer yol göstericidirler. Peygamberler, insanları doğru yola çağırırken buna iman etmeyerek düşmanlık gösterenlere karşı, bu kişiler yakınları bile olsa, Allah'ın isteği doğrultusunda onlara düşmanlık etmişlerdir. Söz konusu inkarcılar düşmanlığı bırakıp iman ettikleri takdirde düşmanlık yerini dostluk, sevgi ve güvene bırakmaktadır. Ancak, Kur'ân'da Hz. İbrahim'in kâfir babasının affedilmesi için yaptığı dua istisna tutulmaktadır. Çünkü Hz. İbrahim babasına şefkatinden dolayı, Allah'ın düşmanı olduğunu bilmeden, ona affedilmesi için dua etmiştir. Dolayısıyla babası bile olsa, mü'min bir kimse, kâfir yani Allah'ın düşmanı olan bir kimse için istiğfarda bulunamaz.

Bu durum âyetlerde şu şekilde açıklanmaktadır:

قَدْ كَانَتْ لَكُمْ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ فِي إِبْرَاهِيمَ وَالَّذِينَ مَعَهُ إِذْ قَالُوا لِقَوْمِهِمْ إِنَّا بُرَاءُ مِنْكُمْ وَمِمَّا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ كَفَرْنَا بِكُمْ وَبَدَا بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ الْعَدَاوَةُ وَالْبَغْضَاءُ أَبَدًا حَتَّى تُؤْمِنُوا بِاللَّهِ وَحَدَهُ إِلَّا قَوْلَ إِبْرَاهِيمَ لِأَبِيهِ لَأَسْتَغْفِرَنَّ لَكَ وَمَا أَمْلِكُ لَكَ مِنَ اللَّهِ مِنْ شَيْءٍ رَبَّنَا عَلَيْكَ تَوَكَّلْنَا وَإِلَيْكَ أَنبْنَا وَإِلَيْكَ الْمَصِيرُ (4) رَبَّنَا لَا تَجْعَلْنَا فِتْنَةً لِلَّذِينَ كَفَرُوا وَاعْفُورُنَا رَبَّنَا إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ (5) لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِيهِمْ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِمَنْ كَانَ يَرْجُو اللَّهَ وَالْيَوْمَ الْآخِرَ وَمَنْ يَتَوَلَّ فَإِنَّ اللَّهَ هُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ (6) عَسَى اللَّهُ أَنْ يَجْعَلَ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَ الَّذِينَ عَادَيْتُمْ مِنْهُمْ مَوَدَّةً وَاللَّهُ قَدِيرٌ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ (7)

(4) “İbrahim’de ve onunla birlikte bulunanlarda sizin için güzel bir örnek vardır. Hani onlar kavimlerine, “Biz sizden ve Allah’ı bırakıp taptıklarınızdan uzağız. Sizi tanımıyoruz. Siz bir tek Allah’a inanıncaya kadar, sizinle bizim aramızda sürekli bir düşmanlık ve nefret belirdi.” demişlerdi. Yalnız İbrahim’in babasına ‘Senin için mutlaka bağışlanma dileyeceğim. Fakat Allah’tan sana gelecek herhangi

¹⁸⁹ Zühaylî, et-Tefsîru'l-münîr, 28: 124-125.

bir şeyi önlemeye gücüm yetmez.’ sözü başka. Onlar şöyle dediler; (5) Ey Rabbimiz ancak sana dayandık, içtenlik ile yalnız sana yöneldik. Dönüş de ancak sanadır. Ey Rabbimiz bizi, inkâr edenlerin zulmüne uğratma. Bizi bağışla. Ey Rabbimiz şüphesiz sen mutlak güç sahibisin, hüküm ve hikmet sahibisin. (6) Ant olsun, onlar sizin için, Allah’ı ve ahiret gününü arzu edenler için güzel bir örnektir. Kim yüz çevirirse şüphesiz Allah, zengindir, hamda lââyık olandır. (7) Olur ki Allah sizinle düşman olduğunuz arasında yakında bir dostluk meydana getirir. Allah gücü yetendir. Allah çok bağışlayan, çok esirgeyendir”¹⁹⁰.

3.2.1. Yedinci Âyetin Sebeb-i Nüzûlü

Bu âyetin sebeb-i nüzûlu kendinden önceki dördüncü âyettir. Dördüncü âyet, Allah’ın, Hz. İbrahim’in, “kâfirlerden ve onların Allah’ı bırakıp taptıklarından iman edinceye kadar uzak olduğunu” ve bu değişmediği müddetçe de “düşmanlık ve nefretin süreceğini” söylediği ifadelerden ve Hz. İbrahim’in bu tavrının da Müslümanlarca “örnek alınması istendikten” sonra inananlar müşrik olan akraba ve yakınlarına şiddetli davranmış ve uzak durmuşlardır. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak yedinci âyet-i kerîme ile iki topluluğun arasında gerçekleşmesi muhtemel olabilecek bir “sevgi ve yakınlığın” müjdesini vermiştir. Bu müjde ile ilerleyen süreçte gerçekten birçok müşrik, Müslüman olup akrabalarıyla tekrar dost ve kardeş olmuş, onlarla karışıp evlilikler yapmıştır. Hz. Peygamber de Ebu Süfyan’ın kızı Ümmü Habibe annemizle evlenmiştir¹⁹¹.

Ebû Hureyre’nin şöyle dediği rivâyet edilmektedir. “Allah’ın dinini koruma konusunda dinden dönenlerle ilk savaşı, Ebû Süfyân b. Harb idi. Onun hakkında “Olur ki Allah, sizinle düşman olduğunuz arasında bir dostluk meydana getirir” âyeti nâzil olmuştur¹⁹².

Abdullah b. Abbâs’ın da aynı âyeti kerîme hakkında şöyle dediği rivâyet edilmektedir. “Alah’ın, onlar arasında meydana getirdiği dostluk, Hz. Peygamber’in,

¹⁹⁰ Mümtehine, 60/4-7.

¹⁹¹ Zühaylî, et-Tefsîru’l-münîr, 28: 130-131.

¹⁹² Ebü’l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebi Bekr b. Muhammed el-Hudayrî eş-Şafî es-Süyûtî, *ed-Dürri’l-mensûr fi’t-tefsîri’l-me’sur*, (Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1983), 7: 130.; Selîm b. İd el-Hilâli v.dğr., *Esbâb-ı Nüzûl*, çev. İshak Doğan, (İstanbul: Beka Yayıncılık, 2017), 246.

Ebû Süfyân'ın kızı Ümmü Habîbe ile evlenmesi ve böylece O'nun, mü'minlerin annesi olması idi"¹⁹³.

3.2.2. Âyetlerin Tefsiri

Allah Teâlâ Mümtehine sûresi'nin dördüncü ve beşinci âyet-i kerîmelerinde, mü'minlerin kâfirlere karşı durmalarını (düşman olmalarını) ve onlardan uzak kalmalarını istemektedir. Bu âyette Hz. İbrahim ve beraberindekilerde insanlar için güzel örnek olduğu, mü'minlerin onların taptıkları putlardan uzak durduğu ve puta tapanlarla, mü'minler arasında sürekli bir düşmanlık ve nefret olduğu bildirilmektedir.

Müfessirler, Hz. İbrahim ile birlikte olan insanlar hakkında ihtilafa düşmüşlerdir. Bir kısmı onların Hz. İbrahim'e iman eden Müslümanlar olduğunu, diğer bir kısmı ise onların, Hz. İbrahim zamanında yaşamış peygamberler olduğunu ifade etmektedirler¹⁹⁴. Tercih edilen görüş ikinci görüştür. Çünkü Hz. İbrahim'in, Nemrut ile olan mücadelesinde onunla birlikte herhangi bir kimsenin adı rivâyetlerde geçmemektedir"¹⁹⁵.

Konu ile ilgili Buhârî'nin rivâyet ettiği bir hadis şu şekildedir: Hz. İbrahim Sâre annemizle birlikte Nemrut'un ülkesinden Şam'a hicret ederken ona şöyle der; "Yeryüzünde Allah Teâlâ'ya benden ve senden başka ibadet eden hiç kimse yoktur"¹⁹⁶.

Âyet-i kerîmede Hz. İbrahim'in babası hakkında yaptığı duaya yer verilerek bunun istisnâî bir durum olduğuna ve örnek alınmaması gerektiğine de şu şekilde işaret edilmektedir. "Yalnız İbrahim'in babasına "Senin için mutlaka bağışlanma dileyeceğim. Fakat Allah'tan sana gelecek herhangi bir şeyi önlemeye gücüm yetmez, sözü başka". Aslında Allah Teâlâ'nın bu bölümde beyan ettiği konu Müslümanların Hz. İbrahim'i örnek almalarına işaret etmektir. Ancak Hz. İbrahim'in

¹⁹³ Süyûtî, *ed-Dürri'l-mensûr*, 7: 130.; Hilâli v.dğr., *Esbâb-ı Nüzûl*, 246.

¹⁹⁴ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 23: 317.

¹⁹⁵ Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlip İbn Atiyye, *el-Muharraru'l-vecîz fi tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*, (Beyrut: Dâru'l-Haber, 2007), 28: 279.

¹⁹⁶ Buhârî, "Enbiya", 8.

babasına yapmış olduğu dualar hem babasına söz vermesinden hem de babasının Allah Teâlâ'ya düşmanlığını bilmemesinden kaynaklanmaktaydı. Babasının Allah'ın düşmanı olduğu ortaya çıktıktan sonra ise babasından uzaklaştığı ve aşağıda gelecek ayetlerde de Hz. İbrahim'in ve inananların şirk üzerinde ölmüş babalarına dua etmekten sakındırıldığı görülmektedir. Çünkü bazı kimseler küfür üzere ölen babalarına dua edip Hz. İbrahim'in de babasına dua ettiğini ifade etmekteydiler. Tevbe sûresi âyetlerinin bu sebepten nazil olduğu rivayet edilmektedir:

“Kâfir olarak ölüp cehennem ehli oldukları onlara açıkça belli olduktan sonra, akraba dahi olsalar, (Allah'a) ortak koşanlar için af dilemek ne peygambere yaraşır ne de inananlara”¹⁹⁷ âyeti ve “Hz. İbrahim'in, babasının bağışlanması için yaptığı dua ise sırf ona verdiği bir sözden ötürüydü. Ama onun bir Allah düşmanı olduğu kendisine belli olunca ondan uzaklaştı. Hz. İbrahim gerçekten çok duyarlı, yumuşak huylu biriydi”¹⁹⁸ âyetinin bu sebeplerden dolayı nazil olduğu rivayet edilmektedir.

İbn Abbas, Mücâhid, Katâde, Mukâtil ve Dahhâk gibi âlimler Hz. İbrahim'in müşriklere dua etme konusunda örnek alınmayacağını, bu durumum Hz. İbrahim'e özel ve istisnai bir durum olduğunu belirtmişlerdir¹⁹⁹.

Âyetin sonraki kısmında Allah Teâlâ Hz. İbrahim ve beraberindekilerin kavimlerinden ayrıldıklarını ve Allah'a iltica ettiklerini bildirerek yalnızca “sana dayandık, içtenlik ile yalnız sana yöneldik. Dönüşte ancak sanadır”²⁰⁰ demek sûretiyle insanlara fayda sağlayacak ve kötülüklerden koruyacak hususlarda Allah'a sığındıklarını ifade etmektedir. Zira “içtenlikle yalnızca Allah'a yönelmek,” teslimiyet gerektirmektedir. “Rablerinden inkâr edenlerin zulmüne uğratmamasını” isteyen mü'minler, Allah'a sığınmaya yönlendirilmektedir. Allah Teâlâ'dan burada Hz. İbrahim ve beraberindekilerin dili ile inkârcıların, ondan başkasına tapanların ve kendilerini bâtil yola saptırmaya çalışanların fitnesi altında bırakmamasını istemektedirler. Kendi katından ya da kâfirlerin elleriyle gelecek bir azapla cezalandırılmaktan Rablerine sığınmaktadırlar. Çünkü kâfirler Müslümanların azaba müstahak olduğu düşüncesini taşımaktadır. Müslümanlar da kâfirlerin

¹⁹⁷ Tevbe, 9/113.

¹⁹⁸ Tevbe, 9/114.

¹⁹⁹ İbn Kesîr, *Teefsîru'l-Kur'âni'l-Azim*, 13: 413-414.

²⁰⁰ Mümtetine, 60/4.

üstünlüklerinden kaçınmayı istemektedir. Zira eğer kâfirler üstünlük sağlarsa zulmü kendilerinin hakkı olarak görmeleri ve küfre bağlılıklarının artması söz konusudur²⁰¹.

Daha sonra âyetin devamında Müslümanlar: “Bizi bağışla. Ey Rabbimiz şüphesiz sen mutlak güç sahibisin, hüküm ve hikmet sahibisin”²⁰² diyerek dua etmektedirler. Onlar günahlarının gizlenmesini, hatalarının affedilmesini isteyerek hüküm ve hükümlanlık sahibinin Allah olduğu ve hiç kimsenin ona karşı koyamayacağı anlamında dua etmektedirler. Allah Teâlâ, mü’minlerin Hz. İbrahim’in dua ettiği gibi dua edeceğini bildiğinden onlara yol göstermektedir. Hz. İbrahim gibi kâfirlerden uzaklaşıp Allah Teâlâ’ya tevekkül etmelerini, kendisine dayanmalarını, tevbekâr olmalarını, herşeyin sonunda ahirette kendisine döneceğini hatırlatmaktadır. Müslümanlar da Allah’tan düşmanlarını başlarına salmamasını istemektedirler. Zira böylece kendilerinin haklı olduklarını zannetmelerinden ve fitne çıkarmalarından Allah’a sığınmaktadırlar. Günahlarının bağışlanmasını isteyerek ve O’nu yücelterek Allah’a dua etmektedirler²⁰³.

Mümteherine sûresinin altıncı ve yedinci âyetlerine geldiğimizde ise burada Allah Teâlâ “Ant olsun, onlarda sizin için” yani sizin gibi “Allah’ı ve ahiret gününü arzu edenler için”, Hz. İbrahim ve kendisine tâbi olan mü’minler “güzel bir örnektir” buyurmaktadır. Bu ayet, onlar sizin için bir “numune-i imtisal olmuşlardır” anlamına gelmektedir. “Kim yüz çevirir de” Allah Teâlâ’nın bu emrine imtisal etmez, Allah’ın yasakladığı kimselerle yakınlık kurmaya kalkarsa zararı ancak kendisine vermiş olacaktır. Yüce Allah’ın herşeyden müstağni olduğu, yüz çevirenlerin imanlarına, ibadet ve kulluklarına ihtiyacı bulunmadığı ifade edilmektedir. O’nun ancak “hamd ” yani tüm yaratılmışların medh-ü senâsına layık olduğu vurgulanmaktadır.

Sonraki âyette Allah Teâlâ kâfirlerin nasıl Müslüman olacaklarını haber vermekte ve “içlerinden düşman olduğunuz kimseler arasına “yani sizinle onların arasına “bir sevgi (ve yakınlık) koyar” buyurmaktadır. Böylece düşmanlık dostluğa, nefret sevgiye, inkâr imana, ayrılık ise birliğe dönüşecek demektir. Zira “şüphesiz ki Allah hakkıyla gücü yetendir. Çok bağışlayandır. Çok merhametlidir”

²⁰¹ Kutub, *fî Zılâli'l-Kur’ân*, 6: 3543.

²⁰² Mümteherine, 60/5.

²⁰³ Zühaylî, *et-Tefsîru'l-münîr*, 28: 132; Kurtubî, *el-Câmi’li ahkâmi'l-Kur’ân*, 18: 57.

buyurulmaktadır. Bu ayette Alllah'ın buna ve herşeye gücü yettiğini, hata edenleri bağışlayacak kadar merhamet sahibi olduğunu ve tevbe edenlerin tevbesini kabul ederek onları rahmetine dâhil etmek istediğini söyleyebiliriz²⁰⁴. Nitekim Mekke'nin fethinden sonra İslam'ın güzel ahlakı başta Hz. Muhammed ve diğer sahâbiler tarafından uygulanmaya başlanınca yirmi senedir düşmanlığın her türlüünü yapmağa çalışanlar hayret edilecek şekilde İslam'a girmek için yarışmışlar ve kısa bir süre sonra tüm Arabistan toprakları İslam diniyle müşerref olmuştur²⁰⁵. Örneğin Hz. Peygamber'in Ebu Süfyan'ın kızı Ümmü Habibe ile evlenmesi, Ebu Süfyan ile Hz. Peygamber arasında bir yakınlık oluşturmuş ve Ebu Süfyan da şirkten ve Hz. Peygamber'e düşman olmaktan vazgeçerek İslama girmiştir. Bu âyet aslında cihatla hedeflenen amacın düşmanlık değil, dostluğun yaygınlaştırılması olduğunu göstermektedir²⁰⁶.

3.2.3. Âyetlerden Çıkarılan Hükümler

- Allah Teâlâ Hz. İbrahim'i kâfirlerden uzaklaştırıp düşman olması konusunda mü'minlere örnek ve rehber olarak göstermektedir. Böylece Allah ve Resûlüne iman ederek, O'na uyan Müslümanların Allah'a istiğfar etmeleri gerekmektedir.
- Hz. İbrahim'in babası için bağışlanma dilediği ayeti kerîme²⁰⁷ Hz. İbrahim'e bu konuda örnek almamayı emrettiğinden âyetin sonucu olarak anlaşılır ki Hz. Peygamber diğer tüm peygamberlerden üstündür. Çünkü Allah, peygamberlerin bazı fiilerinde O'nlara uymamayı emredebilmişken, Hz. Peygamber için ise bizim O'na kesin ve mutlak bir şekilde uymamızı emretmektedir. Bunun delili ise: Peygamber size ne verdiyse onu alın, neyi de size yasak ettiyse ondan vazgeçin"²⁰⁸ âyetidir²⁰⁹.

²⁰⁴ Zühaylî, *et-Tefsîru'l-münîr*, 28: 130-131.

²⁰⁵ Elmalılı, *Hak Dini*, 7: 4903.

²⁰⁶ Elmalılı, *Hak Dini*, 7: 4903.

²⁰⁷ Mümtetine, 60/4.

²⁰⁸ Haşr, 59/7.

²⁰⁹ Kurtubî, *el-Câmi'li ahkâmi'l-Kur'ân*, 18: 57.

- Allah'ın, Mü'minlere burada Hz. İbrahim'e uymalarını emretmesi, bizden önceki şeriatların (şer'u men kablena) İslam hukuku açısından şer'i bir delil olduğunu göstermektedir.²¹⁰.

- Müslüman olduğu düşünülen bir kimse için istiğfar edilebilir.

- Müslümanın kâfirden uzaklaşıp ona karşı düşmanlık beslemesinin sebebi mü'minin inancı sebebiyle kâfirin kendisine zarar vermeyi istemesinden kaynaklanmaktadır. Eğer kâfir küfüründen vazgeçerek Allah'a iman ettiğini bildirip O'na hiçbir şey ortak koşmazsa aralarındaki düşmanlık dostluğa dönüşmektedir.²¹¹.

- Allah'a, tevekkül etmek, yönelmek ve istiğfar etmek Müslümanın sorumlu olduğu ibadetlerdir.

- Allah Teâlâ'ya iltica (sığınma) ve boyun eğerek duada bulunmak peygamberlerin ve sâlihlerin sünnetlerindedir.

- Mümtehine sûresinde: “Ola ki Allah sizinle, içlerinden düşman olduğunuz kimseler arasına bir sevgi (ve yakınlık) koyar”²¹² âyeti, Müslümanlara bir müjde konumundadır. Âyette müjdelendiği gibi kâfirlerin çoğunluğu Müslüman olmuş ve Müslümanlarla hemhâl olmuşlardır. Hz. Peygamber de Ebu Süfyan'ın kızı olan annemiz Ümmü Habibe ile dört bin dinar mehir vererek evlenmiştir²¹³. Önceden düşman olan Ebu Süfyan, Haris b. Hişam, Süheyl b. Amr, Hâkim b. Hizam gibi kimseler Mekke'nin fethinden sonra Müslüman olan kişilerdendir. Bu âyeti kerîmeden anlaşılan kişinin karşısında düşmanlık beslediği kimseye karşı Allah'ın sınırlarını belirlediği bir düşmanlık için de ölçülü olması gerektiğidir. Çünkü bu âyeti kerîmedeki müjdenin her zaman ve asırda gerçekleşme ihtimali söz konusudur. Müslümanların dostluklarında ve düşmanlıklarında aşırıya gitmeden herbirinin tersine dönüşme ihtimalini göz önüne alarak hareket etmesi gerekmektedir. Bu konuda Hz. Peygamber'in de: “Sevdiğin kişiyi ölçülü sev bir gün ondan nefret edebîlirsin, nefret ettiğin kişiden de ölçülü nefret et belki bir gün onu seversin” şeklinde buyurduğu bilinmektedir²¹⁴.

²¹⁰ Kurtubî, *el-Câmi'li ahkâmi'l-Kur'ân*, 18: 56.

²¹¹ Kurtubî, *el-Câmi'li ahkâmi'l-Kur'ân*, 18: 56.

²¹² Mümtehine, 60/7.

²¹³ Kurtubî, *el-Câmi'li ahkâmi'l-Kur'ân*, 18: 57-58.

²¹⁴ Tirmizî, “Birr ve's-Sıla”, 60.

3.3. KÂFİRLERDEN YAKINLIK GÖSTEREN İLE HAIN TUTUM SERGİLEYENLERE KARŞI MÜSLÜMANIN TAVRINI BELİRLEYEN ÂYETLERİN SEBEB-İ NÜZÛLÜ VE TEFSİRİ

لَا يَنْهَاكُمُ اللَّهُ عَنِ الَّذِينَ لَمْ يُقَاتِلُوكُمْ فِي الدِّينِ وَلَمْ يُخْرِجُوكُمْ مِنْ دِيَارِكُمْ أَنْ تَبَرُّوهُمْ وَتُقْسِطُوا إِلَيْهِمْ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ (8) إِنَّمَا يَنْهَاكُمُ اللَّهُ عَنِ الَّذِينَ قَاتَلُوكُمْ فِي الدِّينِ وَأَخْرَجُوكُمْ مِنْ دِيَارِكُمْ وَظَاهَرُوا عَلَىٰ إِخْرَاجِكُمْ أَنْ تَوَلَّوهُمْ وَمَنْ يَتَوَلَّهُمْ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ (9)

(8) “Allah, din konusunda sizinle savaşmayan ve sizi yurtlarınızdan çıkarmayanlarla iyi ilişkiler içinde olmanızı ve onlara adaletli davranmanızı yasaklamaz. Allah adaletli olanları elbette sever. (9)Allah ancak, din konusunda sizinle savaşmış, sizi yurtlarınızdan çıkarmış ve çıkarılmanıza yardım etmiş olanlarla dostluk kurmanızı yasaklar. Kim onlarla dost olursa işte bunlar kendilerine yazık etmişlerdir”²¹⁵.

3.3.1. Sekizinci ve Dokuzuncu Âyetlerin Sebeb-i Nüzûlü

Bu âyetin iniş sebebi konusunda birkaç rivâyet bulunmaktadır. Bunlardan biri şu şekildedir: Hz. Ebû Bekir’in kızı Hz. Zübeyr’in eşi Esmâ’dan rivâyet olunduğuna göre o şöyle demiştir. “Antlaşmalı buldukları sıra da müşrik olarak Kureyş tarafında bulunan annem beni özleyip gelmişti. Ona ilgi gösterip yardımında bulunayım mı, diye Rasûlullah’a sordum. Allah Teâla bu olay üzerine Mümteherine sûresinin sekizinci âyetini indirdi²¹⁶”.

Ahmet b. Hanbel’in Abdullah b. Zübeyr’den rivâyet ettiği bir hadiste şöyle dediği aktarılmaktadır: “Kuteyle bt. Abdüluzza, kızı Esmâ bt. Ebi Bekir’in yanına gelip ona hediye olarak dabebe²¹⁷ (yemek türü), akıt²¹⁸ (bir tür peynir çeşidi) ve eritilmiş yağ (semn) getirdi -o zaman müşrikti-. Hz. Esmâ hediyesini kabul etmedi ve

²¹⁵ Mümteherine, 60/8-9.

²¹⁶ Buhârî, “Edebe”, 8.

²¹⁷ O zamana ait yerden çıkan bir yiyecek türü Müfredi (dâb) şeklinde gelir. Bazı nüshalarda (saneb) şeklinde geçer. Bu da hardal ve yağdan yapılan bir boya çeşididir. Ebû'l-Hüseyin Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ İbn Fâris, “dabebe” *Mu'cemü mekâyisi'l-luga*, thk. Abdüsselam Muhammed Hârûn, (By: Dâru'l-Fikr,1979), 3: 358.

²¹⁸ Yayık sütünden (ayran) yapılan bir yiyecek türüdür. Pişirilir ve süzülene kadar olduğu gibi bırakılır. Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd el-Cevherî, “akit” *Tâcü'l-Luga ve Sihâhu'l-Arabiyye*, thk. Ahmed Abdulgafur Attar, (Beyrut: Dâru'l-İlm,1990), 3: 1115.

onu evine almadı. Hz. Ayşe annemiz bu durumu Hz. Peygamber'e sordu bunun üzerine Allah Teâlâ: Allah, din konusunda sizinle savaşmayan ve sizi yurtlarınızdan çıkarmayanlarla iyi ilişkiler içinde olmanızı ve onlara adaletli davranmanızı yasaklamaz"²¹⁹ âyetini indirince, Hz. Peygamber Esmâ'ya onun hediyelerini kabul etmesini ve evine almasını emretmiştir"²²⁰. Bu hadisin isnadında zayıf bir râvi olan Mus'ab b. Sâbit bulunduğundan senedinin zayıf olduğu söylenmiştir. Heysemî, Mecmau'z-Zevâid isimli kitabında, bu hadis ile ilgili olarak hadisi, Ahmed ve Bezzâr'ın rivâyet ettiğini, isnadında ki Mus'ab b. Sabit'i, İbn Hibban güvenilir kabul ederken, bir topluluğun ise O'nu güvenilir kabul etmediğini söylemektedir. Diğer râvilerin ise sâhih râviler olduğu söylenmektedir²²¹.

Ancak Buhârî'deki rivayet bu hadisi desteklemektedir. Rivayete göre, Hz. Ebû Bekir'in kızı Esmâ diyor ki: Hz. Peygamber hayatta iken annem beni ziyaret etmek için geldi. Allah Resûlü'ne onunla görüşüp görüşmeyeceğimi sordum o da "Evet" dedi. İbn Uyeyne diyor ki bunun üzerine bu âyet i kerîme nazil oldu²²².

Bir kısım müfessirler Allah Teâlâ'nın iyi ilişkiler kurulmasına müsaade ettiği kişiler hakkında ihtilafa düşmüşlerdir. Mücahit, onların, hicret etmeyen ve Mekke'de kalan mü'minler olduğu görüşünü savunarak, Müslümanların onlarla iyi ilişkiler içinde olmalarına izin verilmesi şeklinde yorumlamıştır. Bazı müfessirler ise onların Mekkeli kâfirlerin arasında bulunup da hicret etmemiş veya edememiş olan mü'minler hakkında olduğunu söylemişlerdir²²³. Fakat Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'a göre bu sınırlama âyetin açık anlamına da, bağlamına da uygun düşmemektedir²²⁴. Âlimlerin bazılarına göre Müslümanlara karşı savaşmamak ve aleyhinde destekçi olmamak üzere antlaşma yapılmış bazı kâfir kabilelerin kast edildiği söylenmektedir. Nitekim Hasan-ı Basrî ve Ebû Salhi gibi âlimlerin bazıları da bu âyetin Huzaa ve Haris oğulları gibi Ka'b, Kinane ve Müzeyne kabileleri

²¹⁹ Mümtehine, 60/8.

²²⁰ Ahmed b. Hanbel, Müsned, 26: 37.

²²¹ Hilâli v.dğr., Esbâb-ı Nüzûl, 245.

²²² Buhârî, "Hibe", 29, "Edep", 8; Müslim, Zekât, 1003.

²²³ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 23: 322.

²²⁴ Elmalılı, *Hak Dini*, 7: 4905.

hakkında indiğini rivâyet etmektedirler. Bunun sebebi onların Hz. Peygamber'i sevmeleri ve O'na yardım etmeleridir²²⁵.

Bir kısım âlimler ise onların Müslümanlarla savaşmayan ve onları yurtlarından çıkarıp kötülük yapmayan Kureyş kâfirleri olduğu görüşündedir. Abdullah b. Zübeyr ise âyetin kastettiği kişilerin, öyle olmadığı ancak kâfirlerden olan kadın ve çocuklar olduğu fikrine sahiptir. Çünkü bu âyetin Hz. Esmâ'nın, annesi ile görüşmek ve ona iyilik yapmak için Hz. Peygamber'den izin istemesi üzerine indirildiğini bundan dolayı da Hz. Peygamber'in ona bu izni verdiğini söylemektedir²²⁶.

Taberî, bu âyetle ilgili olarak en doğru görüşün din konusunda Müslümanlarla savaşmayan²²⁷ diğer din mensuplarını ve bütün insanları kapsadığını söyleyerek onların hepsi ile iyi ilişkiler kurmak ve adaletli davranmak gerektiğini belirtmiştir. Çünkü âyetin devamında din konusu hariç sizinle savaşmayan ve sizi yurtlarınızdan çıkarmayanlarla iyi ilişkiler içinde olmak denildiği için âyetin sadece belli bir kesimi kapsamadığını bu durumda olan herkesi kapsadığını ifade etmektedir²²⁸.

3.3.2. Âyetlerin Tefsiri

Kur'ân, mü'minlerin kendileriyle münâsebetleri açısından gayr-i müslimleri dört gruba ayırır:

I- Müslümanlara saldıran veya vaktiyle Müslümanlara saldırmış, kötülük etmiş, yurtlarından çıkarmış, çıkarana destek olmuş, haklarını ellerinden almış ve yaptıklarını telafi etmediği gibi hâlâ da saldırmaya devam eden düşmanlar.

II- Müslümanların müttefiki olan gayri Müslimler.

III- Tarafsız olan gayr-i müslimler.

²²⁵ Elmalılı, *Hak Dini*, 7: 4905.

²²⁶ Ibn Atiyye, *Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*, 28: 282.

²²⁷ Mümtetine, 60/8.

²²⁸ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 23: 322-323.

IV- Savaş neticesinde cizye karşılığında Müslümanların hâkimiyetine teslim olan gayri Müslimler.

Müslümanlar ise bu dört gruptan sadece birinci gruba saldırabilir, onlarla savaşabilirler. Çünkü bunlara saldırmak, insan haklarını koruma prensibinden hareketle adâletten kaynaklanır. Gaspedilen hakların geri alınması Müslümanların hakkıdır. Fakat Müslümanlara saldırmayan, yurtlarından çıkarmayan ve çıkarılmalarına da destek olmayan tarafsız veya Müslümanların müttefiki olan gayr-i müslimlere saldırmak yasaktır. Çünkü haksız yere saldırmak, zulmetmek olacağından İslamiyette caiz kılınmamıştır. Öyle ki âyetin de açıkça beyân ettiği gibi böyle kişilere iyilik yapmak, yardımda bulunmak ve adâletle muamele etmek tavsiye edilmektedir²²⁹.

Konuyla alakalı kâfirlerle kurulabilecek ilişki sınırlarını belirleyen Mümtehin sûresinin bu bölümünde, “Allah’ın, kâfirlerden, “Müslüman olmalarından dolayı savaşmayan” ve “Müslümanları yurtlarından çıkarmayanlarla”, iman edenlerin “iyi ilişkiler içinde olmasını yasaklamadığı” buyurulmaktadır. Bilakis böyle kâfirlere adaletle davranılması istenmekte, inananları buna teşvik için “Allah’ın adaletli olanları elbette sevdiği”²³⁰ beyan edilmektedir. Ancak, Yüce Allah’ın, “din konusunda inananlarla savaşmış” ve mü’minleri “yurtlarından çıkarmış ya da çıkarılmasına yardım etmiş olanlarla dostluk kurmayı yasakladığını” ve “böyle kimseleri dost edinenlerin kendilerine yazık etmiş olduklarını”²³¹ söylemektedir.

Bu âyet-i kerîmelerde kâfirlerle dost olma hakkında getirilen yasağın yani ilk âyetteki anlamıyla “düşman” kavramının sınırları çizilirken, İslâmiyet’i kabul etmeme değil, din konusunda Müslümanlarla savaşma, onları yurtlarından çıkarma ya da çıkarılmalarına yardımcı olma kıstası esas alınmıştır. Bu âyetlerin nüzûl sebebi olarak zikredilen olaylar dolayısıyla bazı daraltıcı yorumlar yapılmış olsada anlamı daha geniş kapsamlıdır. Âyette yer alan olumsuz nitelikler kapsamına girmedikçe hangi din ve etnik kökenden olursa olsun uluslararası toplumun bütün üyeleriyle

²²⁹ Ömer Çelik, *Hakk’ın Daveti Kurân-ı Kerîm Meâli ve Tefsîri*, (İstanbul: Erkam Yayınları, 2013), 5: 101-102.

²³⁰ Mümtehin, 60/8.

²³¹ Mümtehin, 60/9.

iyilik ve adalet esasına dayalı ilişkiler kurulabilir. Bu hükümle ilgili nesih iddialarının da dayanağı mevcut değildir²³².

Bu âyet ile Müslümanlara haksızlık etmeyen, onları yurtlarından çıkarmaya çalışmayan kabile ve gruplara iyi davranmanın gerekliliği ortaya çıkıyor. Çünkü İslâm'ın amacı insanlara zulmetmek değil, yeryüzünde adaleti tesis etmeye, insanların mutluluğunu artırmaya çalışmaktır. Müslümanlar, zulmetmeme anlamında adaletli davranmayı gerçekleştirmekle, kendilerine düşman gibi olanları da dost haline dönüştürebilirler. Nitekim aynı sûrenin yedinci âyetinde düşmanlıkta aşırı gidilmemesi gerektiği, zamanla düşmanlıkların “sevgiye” dönüşebileceği bildirilmektedir²³³.

Daha geniş bir perspektiften baktığımızda âyet-i kerîme'yi şu şekilde anlamak mümkündür. Allah Teâlâ; kadınların ve zayıf (güçsüz) olanların yaptığı gibi Müslümanlara zarar vermeyen ve din konusunda onlarla savaşmayan kâfirlere iyilik yapmayı ve onlara iyi davranmayı yasaklamamaktadır. Aynı şekilde onlarla sıla-i rahim yapılmasını, komşuluk haklarının ifa edilmesini ve onlara karşı adaletli davranılmasını istemektedir. O kimselere karşı vefa borcunun yerine getirilmesi, emanetlerine riayet edilmesi ve onlarla alışveriş yapıldığında ücretlerinin tam verilmesi gerektiğini söylemektedir. Çünkü Allah Teâlâ, adaletli olanları sever ve onlardan razı olur, zalimlere ise buğz (nefret) eder ve onları cezalandırır. Aynı şekilde Allah Teâlâ, Müslümanlarla savaşmamak üzere antlaşma yapan kâfirlere karşı iyilik yapılmasını, onlara yardım edilmesini ve onlara adaletli davranılmasını da yasaklamamaktadır. Buna Huzâa ve bazı kabilelerin, Hz. Peygamber ile savaşmamak üzere antlaşma yapmaları örnek verilebilir²³⁴.

Sonrasında gelen âyet-i kerîmede, Allah Teâlâ Müslümanlara hitaben “ancak, din konusunda sizinle savaşmış” yani bilfiil şavaşa yeltenmiş, İslamiyeti bitirmek istemiş ve neticede “sizi yurtlarınızdan çıkarmış”, Hz. Peygamber ve sâhâbileri Mekke'den hicrete mecbur kılan müşrikler gibi bir vaziyette bulunmuş kimseleri kast

²³² Hayrettin Karaman v.dğr., *Kur'an Yolu: Türkçe Meal ve Tefsir*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2008), 5: 315.

²³³ Atilla Yargıcı, *Kur'an'ın Önerdiği İdeal İnsan Modelinin Oluşmasında Sevginin Rolü*, (Ankara: Fecr Yayınları, 2017),163-164.

²³⁴ Zühaylî, *et-Tefsîru'l-münîr*, 28: 135.

etmektedir. Yine bunun gibi “çıkartılmanıza yardım etmiş, sizi sürgün edenlere yardımda bulunmuş olanlarla dostluk kurmanızı yasaklar” demektir. Zira o kâfirler kesinlikle düşman olduklarından böylelerine gösterilecek dostluk ikiyüzlülük ve alçaklık olacaktır”. Kim onlarla dost olursa böyle açıkça hasım olduğu anlaşılan kâfirlere dostluk ve yakınlık gösterirse “işte bunlar kendilerine yazık etmişlerdir” denmektedir. Çünkü böyle kimseler düşmana sevgi göstererek, yetkilerini kötüye kullanmış, nefislerine zulmetmiş ve gerçekten zalimce bir tavır göstermiş olmaktadır. Âyet bu ifadeleri Müslümanlardan bazı kimselerin, Hz. Peygamber’e ve İslama düşman olan kâfirlerle dost olduklarına işaret etmektedir. Nitekim başka bir âyette de aynı yasaklamanın yapıldığına dikkat çekmektedir²³⁵.

Bu iki âyet-i kerîmede yer alan ifadeleri ele alan Elmalılı; “Dokuzuncu âyette “çıkartılmanıza yardım etmiş” kaydı sekizinci âyette bulunmamakla beraber, delâlet yoluyla bu nitelikte olanların da sekizinci âyet kapsamında düşünülmesi gerekir” demektir. Ayrıca sekizinci âyette bu kaydın açık bir şekilde yer almaması, düşmana yardımcı olanlarla ilişkiyi kesmekte acele etmemek, önce onları bu tutumdan vazgeçirmeyi sağlayacak siyasî girişimlere imkân bırakmak gerektiği yönünde bir anlam inceliği taşıdığına görüldüğünü söylemektedir²³⁶. Öte yandan sekizinci âyette “savaşmayan, yurtlarınızdan çıkarmayan” şeklinde geniş zaman fiilleri kullanıldığı halde dokuzuncu âyette “savaşmış, yurtlarınızdan çıkarmış, çıkartılmanıza yardım etmiş” şeklinde geçmiş zaman kullanılması da dikkat çekici olup, buradan hareketle yasak hükmünün fiilen bu yolları denemiş olanlarla ilgili olduğu sonucuna ulaşmak mümkündür²³⁷.

3.3.3. Âyetlerin İcmâli Anlamı

Allah Teâlâ, Müslümanlara bazı özel durumlarda kâfirlerle dost olup onları sevmelerini yasakladıktan sonra, Hz. İbrahim ve beraberindekiler ile ilgili örnekler vererek Müslümanların da kâfir olan akrabalarına karşı o şekilde davranmalarını ve onlara düşman olmalarını emretmektedir. Bu durum Müslümanlara çok ağır gelmiş

²³⁵ Mâide, 5/51.

²³⁶ Elmalılı, *Hak Dini*, 7: 4904-4906.

²³⁷ Âl-i İmrân, 3/28; Tevbe, 9/23-24; Mücâdele, 58/22.

ve bu durumun değişmesini ummuşlardı. Bunun üzerine Allah Teâlâ müşriklerin değişeceğini, kalplerinde İslam sevgisinin yeşereceğini bildirerek, böylelikle aralarındaki sevgi ve muhabbetin tamamlanacağını söylemiştir. Yine Allah Teâlâ, Müslümanlara kendileri ile savaşmayan, memleketlerinden çıkarmayan ve buna yardım etmeyen müşriklerle sıla-i rahim yapmalarına ruhsat vermiştir²³⁸.

Allah Teâlâ, Müslümanlara kendileri ile din konusunda savaşan, onları yurtlarından çıkaran veya bu konuda kâfirlere yardım edenlerle dost olmalarını ve onlara sevgi beslemelerini yasaklamaktadır. Müslümanların birbiriyle dostluğu uygun bulunmaktayken, âyet-i kerîmelerde geçen sıfatlara sahip kâfirler ile dost olan kimseler nefislerine zulmetmiş ve Allah'ın koyduğu sınırları aşmış olacaktırlar.²³⁹.

3.3.4. Âyetlerden Çıkarılan Hükümler

Bu iki âyette kâfirlerle Müslümanlar arasında ya barış ya da düşmanlık (savaş) vaziyeti olacağı şeklinde iki durum ortaya çıkarmaktadır. Yine bu iki âyet, Müslüman kimselerin, Müslüman olmayanlarla ile olan ilişkilerini iki durumla sınırlandırmaktadır. Buna göre:

- Bu âyette mü'minlere karşı aşırıya gitmeyen ve onlarla savaşmayanlara sıla-i rahim yapma konusunda Allah Teâlâ tarafından verilmiş bir ruhsat vardır²⁴⁰. Ancak bu âyetin nesh edilip edilmediğiyle ilgili iki görüş bulunmaktadır. İbn Zeyd'in savunduğu ilk görüşe göre, İslam'ın ilk döneminde, barışın olduğu savaşın olmadığı zamanlarda inen bu âyet daha sonra nesh edilmiştir.

İkinci görüş ise âyetin hükmünün bâki olduğudur. Burada da iki vecih ortaya çıkmaktadır. İlki sözleşmenin olduğu Huzâa kabilesi ve antlaşması olan kişilerdir. İkincisi ise daha önce geçtiği gibi Amir b. Abdullah b. Zübeyr'in Hz. Esmâ ve annesi ile ilgili aktardığı olayla ilgilidir. Âyette de geçtiği gibi "Allah onlara adaletli

²³⁸ Merâğî, *Tefsîru'l-Merâğî*, 28: 68-69.

²³⁹ Komisyon, *et-Tefsîru'l-müeyesser*, 550.

²⁴⁰ Kurtubî, *el-Câmi'li ahkâmi'l-Kur'ân*, 18: 59.

davranmanızı men etmez”²⁴¹. Bu âyet, “sıla-i rahim yolu ile onlara bir kısım malınızdan veriniz” şeklinde yorumlanmıştır²⁴².

Bazı âlimler, bu âyeti Müslüman bir evladın, kâfir olan babasının nafakasını temin etmesinin vacip olduğuna delil olarak getirmişlerdir. Ancak ilk görüşü benimseyen âlimlere göre, bir şeye izin verilmesi veya yasaklanmaması “vacip” olduğunu göstermemekte, sadece “mubah” olduğunu göstermektedir²⁴³.

- Din konusunda Müslümanlarla savaşılanları dost edinmek caiz değildir. Burada Mekke müşriklerini niteleyen âyette kast edilen kâfirler²⁴⁴, Müslümanları memleketlerinden çıkarmışlar ve çıkartılmasına yardım etmişlerdir. Bu nedenle onları dost edinenler de zalimdirler ve azabı hak etmiş olmaktadır.

Netice olarak Allah Teâlâ birinci gruba iyilik yapılmasını yasaklamamış, ancak ikinci grubun dost edilmesini yasaklamıştır²⁴⁵. Bu âyetten zimmet ehline (İslam devleti içerisinde vergi vererek yaşayan gayr-i müslimler) iyilik yapılabileceği anlaşılabilir.

3.4. İSLAM TOPLUMUNUN MUHACİRLERLE OLAN İMTİHANI HAKKINDA ÂYETLERİN SEBEB-İ NÜZÛLÜ VE TEFSİRİ

Hudeybiye Barış Antlaşması, Hz. Peygamber ile Mekke müşrikleri arasında gerçekleşmiştir. Bu antlaşmada Mekke'deki kadın veya erkek herhangi bir Müslümanın Medine'ye sığınması durumunda Mekkelilere teslim edilmesi gerektiği şeklinde bir madde yer almaktaydı. Hudeybiye Antlaşması'nın akabinde İslam yurduna hicret eden kadınlar olmuş ve bu kadınlara nasıl davranılması gerektiği hakkında imtihan nâyetleri indirilmiştir. Allah Teâlâ bu âyet ile Müslüman kadınların aleyhine olan antlaşmayı bozmuştur. Âyet Müslüman bir kadının kâfirlere teslim edilemeyeceğine, iddeti (bekleme süresi) bittikten sonra evlenebilecek olmasına ve kocası tarafından kâfirlere mehrinin verilmesine hükmetmiştir. Aynı şekilde, Allah

²⁴¹ Mümtehine, 60/8.

²⁴² Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Meâfirî İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Abdulkadir Atâ, (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003), 4: 227-228.

²⁴³ İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 4: 228; Kurtubî, *el-Câmi'li ahkâmü'l-Kur'ân*, 18: 60.

²⁴⁴ Mümtehine, 60/9.

²⁴⁵ Zühaylî, *Tefsîru'l-münîr*, 28: 153.

Teâlâ karısı Mekke'ye kaçan mü'minlerin de mehir talebinde bulunmalarını emretmektedir. Bu durum âyetlerde şöyle ifade edilmektedir:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا جَاءَكُمُ الْمُؤْمِنَاتُ مُهَاجِرَاتٍ فَامْتَحِنُوهُنَّ اللَّهُ أَعْلَمُ بِإِيمَانِهِنَّ فَإِنْ عَلَّمْتُمُوهُنَّ مُؤْمِنَاتٍ فَلَا تَرْجِعُوهُنَّ إِلَى الْكُفَّارِ لَا هُنَّ حِلٌّ لَهُمْ وَلَا هُمْ يَحِلُّونَ لَهُنَّ وَآتُوهُنَّ مَا أَنْفَقُوا وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ أَنْ تَنْكِحُوهُنَّ إِذَا آتَيْتُمُوهُنَّ أَجُورَهُنَّ وَلَا تُمْسِكُوا بِعِصَمِ الْكَوَافِرِ وَاسْأَلُوا مَا أَنْفَقْتُمْ وَلَيْسَ أَلْوَا مَا أَنْفَقُوا ذَلِكَمُ حُكْمُ اللَّهِ يَحْكُمُ بَيْنَكُمْ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ (10) وَإِنْ فَاتَكُمْ شَيْءٌ مِنْ أَزْوَاجِكُمْ إِلَى الْكُفَّارِ فَعِاقِبْتُمْ فَاتُوا الَّذِينَ دَهَبَتْ أَزْوَاجُهُمْ مِثْلَ مَا أَنْفَقُوا وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي أَنْتُمْ بِهِ مُؤْمِنُونَ (11)

(10) “Ey iman edenler! Mü'min kadınlar muhacir olarak size geldiklerinde, onları imtihan edin. Allah, onların imanlarını daha iyi bilir. Eğer siz onların inanmış kadınlar olduklarını anlarsanız, onları kâfirlere geri göndermeyin. Çünkü Müslüman hanımlar kâfirlere helâl değillerdir. Kâfirler de Müslüman hanımlara helâl olmazlar. Mehir olarak harcadıklarını onlara (kocalarına geri) verin. Mehirlerini verdiğiniz takdirde, bu kadınlarla evlenmenizde size bir günah yoktur. Müşrik karılarınızın nikâhlarına tutunmayın. (Zira bu nikâhlar ortadan kalkmıştır.) Onlara harcadığınız mehri, (evlendikleri kâfir kocalarından) isteyin. Kâfirler de (İslâm'ı kabul eden ve sizinle evlenen eski hanımlarına) harcamış oldukları mehri (sizden) istesinler. Bu, Allah'ın hükmüdür. O, aranızda hüküm veriyor. Allah, hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir. (11) Şâyet eşlerinizden biri kâfirlere kaçarsa, böylece (tazminat ödemek için) sıra size gelmiş olursa, eşleri gitmiş olanlara harcadıklarına denk bir şey verin. İnandığınız Allah'a karşı gelmekten sakının”²⁴⁶.

3.4.1. Onuncu Âyetin Sebeb-i Nüzûlü

Buhârî ve Ahmet b. Hanbel'in, Mervan b. Hakem ve Misver b. Mahreme'den rivâyet ettiği bir hadise göre, Hudeybiye Antlaşmasında Hz. Peygamber, Süheyl b. Amr ile anlaşma metnini yazarken Süheyl, “Bizden herhangi birisi senin dinin üzere olsa dâhi sana sığındığında bize geri göndermeni şart koşuyorum” dediği belirtilmektedir. Müslümanlar bu durumdan hoşnut olmamışlar ama Süheyl b. Amr'ın ısrarı üzerine Hz. Peygamber anlaşmayı imzalamıştır. Hz. Peygamber o gün kendisine sığınan Süheyl b. Amr'ın oğlu Ebu Cendel'i geri vermiştir. Bu anlaşmadan

²⁴⁶ Mümtehin, 60/10-11.

sonra Hz. Peygamber'e sığınan her Müslüman erkek geri gönderilmekteydi. Ancak Muhacir kadınlar ile Medine'ye gelen Ümmü Gülsüm bt. Ukbe b. Ebû Mu'ayt'in ailesi, kendisini Hz. Peygamber'den isteyince Allah Teâlâ bu âyeti²⁴⁷ indirmiştir²⁴⁸.

Begavî, İbnu'l Arabî, Kurtubî, İbn Kesîr ve İbn Âşûr gibi müfessirlerin de bahsettiği gibi bu âyetin nüzûl sebebi yukarıdaki gibi rivâyet edilmiştir²⁴⁹.

Kütüb-i Sitte'deki rivayeti destekleyen benzer bazı rivayetler de şöyle gelmektedir: İbn Abbas'tan gelen bir rivâyette nakledildiğine göre; Allah Resûlü, Hudeybiye anlaşmasını kabul ederek mühürledikten sonra henüz Hudeybiye denilen yerde iken Subey'a bt. Hâris, Mekke'den hicret ederek geldi. Ardından da kocası çıka geldi ve Hz. Peygamber'e; "Ya Muhammed aramızda daha mürekkebi kurumayan bir antlaşma var karımı geri ver" dedi. Bunun üzerine bu ayet²⁵⁰ nâzil oldu²⁵¹.

Abdullah b. Abbâs'tan gelen bir rivayette de, Ömer b. El- Hattâb'ın Müslüman olduğunu ama hanımının müşrikler arasında kaldığını, bunun üzerine Allah Teâlâ'nın "Kâfir kadınları nikâhınızda tutmayın, sarfettiğinizi isteyin"²⁵² âyetini indirdiğini söylemektedir. Yani bir kişi, Müslüman olur ve hanımı Müslüman olmayı reddederse, onu bırakır ve dilerse onun dışında dört kadına kadar daha evlenebilir denmektedir²⁵³.

Bu âyetin nüzûl sebebi hakkında Vâkıdî'den de şöyle bir rivayet gelmiştir: "Ümmü Gülsüm bt. Ukbe b. Ebû Muayt, Hakkında inen âyetlerle övündü. O, dedi ki; Ben Medine'ye ilk hicret edendim. Geldiğimde, kardeşim Velîd yanıma geldi. Allah, benim durumum hakkında, Hz. Muhammed ile müşrikler arasındaki antlaşmayı bozdu ve 'Onları kâfirler geri göndermeyin' âyetini indirdi. Sonra Hz. Muhammed beni Zeyd b. Harise ile nikâhladı. Ben, 'Beni kölenle mi evlendiriyorsun?' diye sordum. Bunun üzerine Allah Teâlâ 'Allah ve Resûlü bir işe hüküm verdiği zaman, inanmış bir erkek ve kadına o işi kendi isteklerine göre seçme hakkı yoktur. Her kim

²⁴⁷ Mümtehine, 60/10.

²⁴⁸ Buhârî, "Meğazi", 35.

²⁴⁹ Müzeynî, *el-Muharrar*, 2: 995.

²⁵⁰ Mümtehine, 60/10.

²⁵¹ Vâhidî, *Esbâbu'n-nüzûl*, 451.

²⁵² Mümtehine, 60/10

²⁵³ Süyûtî, *ed-Dürü'l-mensûr*, 7: 137; Hilâli v.dğr., *Esbâb-ı Nüzûl*, 256.

Allah'a ve Resûlü'ne karşı gelirse, apaçık bir sapıklığa düşmüş olur'²⁵⁴ âyetini indirdi. Sonra Zeyd öldürüldü. Ardından Zübeyri bana gönderdi 'Kendini Koru' buyurdu. Bende 'tamam' dedim. Ardından, '(İddet etmekte olan) kadınlarla evlenme hususundaki düşüncelerinizi üstü kapalı biçimde anlatmanızda veya onu içinizde gizli tutmanızda size günah yoktur'²⁵⁵ âyeti nazil oldu²⁵⁶. Fakat Vâkidi'nin bu hadisi kabul edilemez bulunmaktadır²⁵⁷.

Bir rivâyette de Abdullah b. Ebî Ahmed; Mekke'den Ümmü Gülsüm bt. Ukbe'nin hicret ettiğini, kardeşleri Umâre ve Velid, Hz. Muhammed'in yanına gelerek Ümmü Gülsüm'ü kendilerine iade etmesini isteklerini söylemiştir. Ancak Allah Teâlâ'nın, yalnız kadınlara ait olmak üzere, Hz. Muhammed ile müşrikler arasındaki sözleşmeyi bozduğunu, kadınların müşriklere iade edilmesini yasakladığını ve ardından Allah'ın, imtihan âyetini indirdiğini ifade etmektedir²⁵⁸. Ancak rivâyet edilen bu hadis metruktur²⁵⁹.

Yezîd b. Ebî Habib'in şöyle dediği rivâyet edilmektedir. "Bu Âyetler, Ebû Hasan ed-Dahdâha'nın hanımı Ümeyme bt. Bişr hakkında nazil olmuştur"²⁶⁰. Hadisi Ibn Ebî Hâtim naklettiği için zayıf bir hadistir²⁶¹.

Sonuç olarak bu ayetin hangi hanım sahâbî hakkında nâzil olduğuna dair bazı isimler nakledilmiştir. Kaynaklar arasında Ümmü Gülsüm bt. Ukbe²⁶², Subey'a bt. Hâris²⁶³, Ümeyme b. Bişr el-Ensâriyye²⁶⁴, Ümeyme bt. Bişr²⁶⁵, Sa'îde bt. Hâris el-Eslemiyye²⁶⁶ zikredilmektedir. Kurtubî ise alimlerin çoğuna göre bu ayetin Ümmü Gülsüm bt. Ukbe b. Ebû Mu'ayt hakkında nâzil olduğunu söylemektedir²⁶⁷.

²⁵⁴ Ahzâb, 33/36.

²⁵⁵ Bakara, 2/235.

²⁵⁶ Süyûtî, *ed-Dürri'l mensûr*, 7: 132.

²⁵⁷ Hilâli v.dğr., *Esbâb-ı Nüzûl*, 254.

²⁵⁸ İbn Ebû Âsım Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. ed-Dahhâk b. Mahled eş-Şeybânî. *el-Âhâd ve'l-mesânî*. Thk. Bâsim Faysal Ahmed el-Cevâbire, (Riyâd: Dâru'r-Râye, 1991), 1: 433.

²⁵⁹ Hilâli v.dğr., *Esbâb-ı Nüzûl*, 254.

²⁶⁰ Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebi Bekr b. Muhammed el-Hudayrî eş-Şafîî es-Süyûtî, *Lübâbü'n-nukûl fi esbâbi'n-nüzûl*, (Beyrut: Müessesetü'l-Küttübi's- Sakâfiyye, 2002), 211.

²⁶¹ Hilâli v.dğr., *Esbâb-ı Nüzûl*, 258.

²⁶² Buhârî, "Megâzi", 35.

²⁶³ Vâhidî, *Esbâbu'n-nüzûl*, 451.

²⁶⁴ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 23: 332.

²⁶⁵ Süyûtî, *Lübâbü'n-nukûl*, 261

²⁶⁶ Kurtubî, *el-Câmi'li ahkâmi'l-Kur'ân*, 17: 61.

²⁶⁷ Kurtubî, *el-Câmi'li ahkâmi'l-Kur'ân*, 17: 61.

3.4.2. Onbirinci Âyetin Sebeb-i Nüzûlü

Buhârî’de Hz. Aişe’den rivayet edildiğine göre: Allah Teâlâ hicret eden Mü’min kadınların müşrik eşlerine, müşrik kadınlardan Mekke’ye gidenlerin de mü’min eşlerine mehirlerinin verilmesini emretti. Ayrıca Mü’min erkeklerin, müşrik eşlerini boşamalarına hükmetti. Bunun üzerine Hz. Ömer, Kureybe bt. Ebû Ümeyye, ile Ümmü Gülsûm bt. ‘Amr el-Huzâ’îyye adındaki iki eşini boşadı. Kureybe ile Muaviye, diğeri ile de Ebû Cehm evlendi. Müşrikler, Müslüman erkelere mehirleri ödemeyi reddedince Yüce Allah “Ey mü’min erkekler! Eğer inkâr eden eşlerinize sarf ettiklerinizden inkârcılara bir şey geçecek olursa...”²⁶⁸ âyeti indirilmiştir²⁶⁹.

Âyetin nüzûl sebebi bu şekilde gelmiştir. Ancak Taberî, İbnu’l-Arabî, Kurtubî, İbn Atiyye, İbn Kesîr ve İbn Âşûr gibi müfessirler her ne kadar hadisin manasını zikretseler bile bu hadisi tefsirlerine almamışlardır²⁷⁰.

Kütüb-i Sitte’deki rivayeti destekleyen benzer bir hadiste Suyûtî’nin, İbn Ebû Hatim’den naklettiği rivayette şöyle geçmektedir: “Ey mü’min erkekler! Eğer inkâr eden gayr-i müslim olan eşlerinize sarf ettiklerinizden inkârcılara bir şey geçecek olursa...”²⁷¹ ayeti Ümmü’l-Hakem bt. Süfyân hakkında nâzil olmuştur. O irtidat etmiş sonra Sakif kabilesinden biri ile evlenmiştir. Kureşyili olarak bu kadından başka hiçbir kadın irtidat etmemiştir²⁷².

Verdikleri sözlere ve yaptıkları anlaşmalara bağlı kalmak Müslümanlığın şiarındandır. Müslümanlar kaçıp kendi saflarına geçen mü’min kadınların mehirlerini gayr-i müslimlere iade etmelerine rağmen, Mekke’deki müşrikler kendi taraflarına geçen Ümmü’l-Hakem bt. Süfyân vb. için aynı davranışı göstermemişlerdir. Bunun üzerine “Ey mü’min erkekler! Eğer inkâr eden eşlerinize sarf ettiklerinizden inkârcılara bir şey geçecek olursa...”²⁷³ ayeti nâzil olmuştur. Kaynaklara göre Ümmü’l-Hakem bt. Süfyân’ın kocası İ’yâd el-Fihrî’dir²⁷⁴.

²⁶⁸ Mümtehine, 60/11.

²⁶⁹ Buhârî, Şurûh Kitabı”, 15.

²⁷⁰ Müzeynî, *el-Muharrar*, 2: 997.

²⁷¹ Mümtehine, 60/11.

²⁷² Süyûtî, *Lübâbü’n-nukûl*, 261.

²⁷³ Mümtehine, 60/11.

²⁷⁴ Begavî, *Meâlimü’t-tenzîl*, 8: 99-100.

Bazı kaynaklarda,²⁷⁵ Ümmü'l-Hakem bt. Süfyân'dan başka Kureşyî hiçbir kadının irtidat etmediği iddia edilmektedir. Ancak birçok kaynağa göre altı kadın irtidat edip müşriklerin tarafına geçmiştir. Bunlar: Hz. Ömer ile evli olan Ümmü Seleme'nin kız kardeşi Fâtıma bt. Ebû Âmine b. el-Muğîre, Külsûm bt. Cervel, Şemmâs b. Osmân'ın eşi Yerû' bt. 'Ukbe, Ömer b. Abdûn ile evli olan Abde bt. Abduluzâ b. Fadle, Hişâm b. el-Âs'ın eşi Hind bt. Ebû Cehil b. Hişâm b. Vâil, 'ÿyâd el-Fihri ile evli olan Ümmü'l-Hakem bt. Süfyân'dır²⁷⁶.

3.4.3. Âyetlerin Tefsiri

Âyet-i kerîmeler, Mekkeli müşriklerle yapılan Hudeybiye anlaşmasından sonra Medine'ye hicret eden mü'min kadınlar ile alakalı hükümleri ve düzenlemeleri beyân etmektedir. Âyet, Müslümanlara, kâfirler arasından "hicret ederek gelen Müslüman kadınları imtihan etmelerini ve onlara hicret etmelerinin sebebini sormalarını" istemektedir²⁷⁷.

Bir görüşe göre ise Hz. Ayşe'nin, Urve'ye aktardığına göre, "onları imtihan edin" âyetinin anlamını ifade ederken şöyle demiştir: "Hz. Peygamber, hicret eden kadınları Mümtehine sûresindeki; "Ey Peygamber inanmış kadınlar sana geldiklerinde biat ederlerse"²⁷⁸ şeklindeki âyetle imtihan ederdi.

Ayrıca, Hz. Ayşe, Hz. Peygamber'in, mü'min kadınlardan bu şartları kabul edenlerin biatını kabul ettiğini ve hiçbir şekilde onların elinin Hz. Peygamber'in eline değmediğini, sadece sözlü biat aldığını aktarmaktadır²⁷⁹.

Kadınların bu sözlü imtihanının nasıl olduğuyla alakalı farklı rivayetler öne sürülmüştür. İbn Kesir ve Taberî, tefsirlerinde; İbn Abbas, Mücahit, İkrime ve Katâde'den iletilen görüşlere yer vermişlerdir. İlk olarak İbn Abbas'ın hicret eden kadınların imtihanının kelime-i şehadet getirmeleri olduğunu söylediği bilgisi verilmektedir. Mücahit ise onların imtihanının ne için geldiklerinin sorulması

²⁷⁵ Süyûtî, *Lübâbü'n-nukûl*, 261.

²⁷⁶ Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, 8: 99-100.

²⁷⁷ Mümtehine, 60/10.

²⁷⁸ Mümtehine, 60/10.

²⁷⁹ Buhârî, "Tefsîru's-sûre", 60/1.

şeklinde olduğunu, eğer inanmadıkları halde sadece kocalarının zulmünden veya onlara kızdıklarından dolayı geldilerse bu sebeple kocalarına geri gönderildiğini söylemektedir. Konu hakkında İkrime’de, kadınlara Allah ve Resûlü sevgisinden dolayı mı yoksa birisine sevdalı oldukları için mi geldikleri sorusu sorulduğunu, aksi takdirde kocalarına geri gönderildiğini söyler. Katâde, onlara kötülük için değil, sadece İslam ve ehlinin sevgisinden dolayı çıktıklarına dair Allah adına yemin ettirildiği, bunu söyledikten sonra Müslümanların himayesine girdikleri bilgisini aktarmaktadır²⁸⁰.

Âyetin manasında ifade edilen şey aslında bu kadınların imtihan edilmesinin zahirde olan bir durum olduğudur. Gerçekte onların durumunu sadece Allah Teâlâ bilebilmektedir. Çünkü tüm gizli sırları ancak O bilebilir. Ancak eğer zann-ı galibe göre imtihandan sonra onların mü’min oldukları anlaşılırsa, onların müşrik ve kâfir olan kocalarına geri verilmemesi vurgulanmaktadır. Allah Teâlâ burada zann-ı galibi, ictehad ve kıyas ilminin yerine geçen bir araç kılmıştır²⁸¹.

Bu olay, Kur’ân-ı Kerîm’in sünneti tahsis edişine güzel bir örnek olarak verilebilir. Âlimlerden bazılarında göre ise bu ayet, sünneti nesh etmiştir. Hz. Peygamber aslında Hudeybiye antlaşması maddesi gereği genel anlamda hicret ederek sığınan kişileri geri vermeyi vaat etmişti. Fakat âyet-i kerîme bunu erkeklere tahsis ederek Müslüman kadınların kâfirlere iade edilmesini men etmiştir²⁸². Ancak burada ifade edilmesi gereken husus Hudeybiye barış antlaşmaları görüşmesinde sadece erkekler üzerinde durulduğudur. Kadınlar üzerinde birşey konuşulmamış, herhangi bir açıklama getirilmemiştir. İndirilen âyet açıklığa kavuşturulmamış olan bu meseleyi tahsis etmektedir.

İbn Kesîr konu hakkında İslam’ın başlangıcında müşrik bir erkeğin, mü’min bir kadınla evlenmesi caiz iken bu âyet ile haram kılındığını söylemektedir. İbn Kesîr buna örnek olarak başlangıçta Ebû'l-’Âs b. Rabî’ müşrik olduğu halde Müslüman olan Hz. Zeynep ile evlenebildiğini söylemiştir. Konu ile alakalı hadiste; Ebû'l-’Âs b. Rabî’nin, Bedir savaşında esir düştüğünde Hz. Peygamber’in kızı Hz. Zeyneb’in

²⁸⁰ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur’âni'l-Azim*, 13: 521; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 23: 326.

²⁸¹ Zühaylî, *et-Tefsîru'l-münîr*, 28: 142.

²⁸² İbn Arabî, *Ahkâmü'l-Kur’ân*, 5: 230.

annesine ait olan gerdanlığı fidye olarak gönderdiği haber verilmektedir. Hadis'in devamında Hz. Peygamber'in gerdanlığı gördüğünde şefkatinden çok hüzünlendiği ve ashabına: "O'nun (Hz. Zeynep) esirini gönderseniz olur mu?" diyerek, Ebû'l-Âs b. Rabî'den kızını kendisine göndermek şartıyla serbest bıraktığını söylenmiştir. O'da sözünde durarak, Hz. Zeynep'i, Zeyd b. Haris ile birlikte Medine'ye Hz. Peygamber'in yanına göndermiştir. Hadisenin sonunda Hz. Zeynep'in, Bedir Savaşı'ndan sonra Medine'de ikamet ettiği, hicri sekizinci senede kocası Ebû'l-Âs b. Rabî Müslüman olunca Hz. Peygamber'in, kızını yeni bir nikâh ile ve mehir olmaksızın ona geri verildiği anlatılmaktadır²⁸³.

Ahmed b. Hanbel'in ise İbn Abbas'ın: "Hz. Peygamber kızı Zeynep'i kocasına geri gönderdi. Hz. Zeynep'in hicreti kocasının Müslüman olmasından altı sene önceydi ve yeni bir nikâh ile mehir olmadan tekrar beraber oldular"²⁸⁴ dediğini iletmektedir.

Amr b. Şuayb babasından o da dedesinden (Abdullah b. Amr) rivâyet ettiği bir hadiste: "Hz. Peygamber kızı Zeynep'i Ebû'l-Âs b. Rabî'ye yeni bir mehir ve nikah ile geri verdi" demektedir. Yezid b. Harun İbn Abbas'ın isnadının daha iyi olmasına rağmen Amr b. Şuayb'ın hadisi ile amel edildiğini söylemektedir²⁸⁵.

Âyet-i kerîmenin devamında o kadınların terk ederek geldikleri kâfir kocalarının "Mehir olarak harcadıklarının" onlara geri verilmesi gerektiği bildirilmektedir. Bu âyetin anlamı ise şu şekilde ifade edilebilmektedir; Hicret ederek Müslüman olan kadınların eski kocalarına harcadıkları mehirlerin verilmesi gerekmektedir. Zira böyle bir kişi hem eşini hem de eşine yaptığı harcamayı kaybetmiştir. Eşine verdiği mehrin tazmin edilmesiyle kâfirda da olsa uğradığı zararın aza indirilmesi gerçekleşecektir. Bu da İslam'ın güzelliklerinden biridir²⁸⁶. İmam Şafi: "Eğer kocası dışında kadının akrabalarından herhangi biri mehir isterse bedelsiz bir şekilde reddedilir"²⁸⁷ demektedir.

²⁸³ Ahmed b. Hanbel, Müsned, 43: 381; Ebu Dâvûd, "Cihâd" 130.

²⁸⁴ Ahmed b. Hanbel, Müsned, 4: 195.

²⁸⁵ Tirmizî, "Nikah", 43.

²⁸⁶ Kurtubî, *el-Câmi'li ahkâmi'l-Kur'ân*, 17: 64.

²⁸⁷ Muhammed b. Ali eş-Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, (Dimeşk: Dâr İbn Kesir, 1993), 5: 256.

Taberî ise bu âyeti; “Müslüman olarak size gelen ve geri göndermediğiniz kadınların kocalarına, onlara nikâhlarında harcadıkları mehirleri geri verin” şeklinde yorumlamıştır²⁸⁸.

Allah Teâla âyetin devamında bu Müslüman kadınlarla “evlenilebileceğini” söyleyerek, Müslümanların hicret eden bu kadınlarla iddetleri bittikten sonra “mehirlerini vermek sûreti ile” evlenmelerinde herhangi bir beis olmadığını bildirmektedir.

Cenab-ı Hak sonra Müslümanlara da, müşrik olan hanımlarının “nikâhlarına tutunmamalarını” istemektedir. Bu da Allah Teâlâ'nın Müslümanlara, müşrik kadınların nikâhının devam etmesini yasaklaması ve boşanmalarını emretmesidir. الْكُوفِرُ (kevâfir) kelimesi كَافِرَةٌ (kâfire) kelimesinin çoğuludur. عَصَمَ (isem) kelimesi ise عَصَمَةٌ (ismet) kelimesinin çoğulu olup akit gibi herhangi bir sebep gibi bir tutumağa denir. Nikâhta gerçekleştirilen akit sebebi ile kişinin kendisini (fuhuştan) korumasını ifade etmektedir. Ancak burada kast edilen de işte bu nikahların batıllığıdır. Burada Müslümanlara şirk üzere inat eden bu kadınların evlilik bağı ve sebebi ile nikâh altında tutulamayacağı söylenmektedir²⁸⁹. Yani onların ellerine yapılmayacağı, ipleriyle kuyuya inilmeyeceği beyan edilmektedir. İbni Kesir'e göre bu emirle, ‘Allah Teâlâ, Müslümanların, müşrik kadınları nikâhları altında tutmalarını ve onlarla yaşamaya devam etmelerini haram kılmıştır ‘ demektedir²⁹⁰.

Katâde burada Allah Teâlâ'nın Müslümanlara, İslam'ı reddeden Arap kadınlarını bırakmalarını emrettiğini söylemektedir²⁹¹.

Buna göre Talha b. Ubeydullah da “müşrik kadınları nikâhınızda tutmayın” emri geldiğinde karısı Ervâ bt.Rabîa b. el-Hâris'i boşamıştır. Hz. Talha hicret ettiği Mekke'de şirk üzere kalmıştır²⁹².

Âyet-i kerîmede geçen mehirlerin karşılıklı istenmesini İbn kesir, Müslümanlar müşrik olarak giden kadınların mehirlerini Mekke müşriklerinden,

²⁸⁸ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 23: 328.

²⁸⁹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 23: 331.

²⁹⁰ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 13: 523.

²⁹¹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 23: 333.

²⁹² Kurtubî, *el-Câmi'li ahkâmi'l-Kur'an*, 17: 66.

Onlar da Müslüman olup hicret eden kadınlarının mehirlerini sizden istesinler²⁹³ yani; takas edilmesi gerektiği, manasında söylemektedir. Bazı Müfessirler bu âyeti; Müslümanların, kadınlarından mürted olarak Mekke'ye gidenler için, o kadınların mehirleri Müşriklerden istenirken, Müslümanlardan da, kâfirlerin kadınlarından hicretle iman ederek geldiğinde, müşrik kocalarına Müslümanlar tarafından mehirlerinin verilmesi gerektiği şeklinde yorumlamışlardır²⁹⁴.

Hükümle gelen âyette, Müslümanların eşlerinden birinin kâfirlere kaçması sonrasında, o kâfirlerle yapılan ve galip gelinen bir savaşta kazanılan ganimetten eşleri gidenlere verilmesi²⁹⁵ buyurulmaktadır. Yüce Allah burada, kadınlarımız içinden dinden çıkarak şirk yurduna gidenlerden, sizin onlara harcadığınız mehirlerinizin iade edilmemesi durumunda, savaşta müşriklere karşı zafer kazanmanız gerçekleşince, ganimet içinden kadınları giden erkeklere paylarının verilmesini istemektedir²⁹⁶.

Mücahid ve Katâde bunun, Müslümanlarla aralarında anlaşma olmayan kâfirler hakkında olduğu, onlara Müslümanlardan herhangi bir kadın kaçtığında ve kâfirler bir şey ödemediğinde, Müslümanlara da onlardan herhangi bir kadın geldiğinde bir şey ödenmeyeceği anlamında olduğunu bildirmektedirler²⁹⁷. Bazı müfessirler ise ya ganimetten pay verilmesi ya da kadının geri gönderilmesi şeklinde anlamışlardır²⁹⁸.

Taberî ise en sahih görüşün Allah'ın, Müslümanların kadınlarından biri müşriklere kaçtığı zaman mehirleri varsa ödemeleri, yoksa ya ganimetten pay verilmesi ya da hicret eden kadınlardan birinin verilmesi gerektiğini söylemektedir. Allah Teâlâ'nın âyette verilmesi gereken malı belli bir mal ile sınırlandırmadığından, dolayısıyla ganimet mallarının hepsinden verilebileceğini şeklinde ifade etmektedir²⁹⁹.

²⁹³ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azim*, 13: 524.

²⁹⁴ İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 4: 231; Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, 5: 257.

²⁹⁵ Mümtehine, 60/11.

²⁹⁶ Merâgî, *Tefsîru'l merâgî*, 28: 74.

²⁹⁷ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azim*, 13: 524.

²⁹⁸ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 23: 337-338.

²⁹⁹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 23: 339.

Zuhaylî ise müşriklerin Müslümanlardan kaçan kadınların mehirlerini vermelerinin daha evlâ olduğunu, eğer vermezlerse o zaman onlara mehirlerinin karşılığı olarak ganimetlerden pay verilmesi gerekeceğini söylemiştir³⁰⁰.

3.4.4. Âyetlerin İcmâli Anlamı

Bu âyetler iki durumdan bahsetmektedir³⁰¹:

- Hicret eden kadınların imanlarını tasdik etmek için imtihan edilmeleri ve onların hicret etmeleri ile ilgili hükümler.
- Kâfirlerin Müslümanlardan kaçan kadınların mehirlerini ödememeleri ile ilgili Allah'ın hükmü.

Âyetlerin icmali anlamı şu şekildedir: “Ey Allah ve Rasûlünü tasdik ederek onun şeriatı ile amel edenler, size şirk yurdundan hicret ederek İslam yurduna gelen mü'min kadınların iman ettiklerini anlamanız için onları imtihan edin. Hakikatte ancak Allah onların imanlarını bilir. Eğer zahire göre mü'min olduklarını anlarsanız, onları müşrik kocalarına geri göndermeyin. Çünkü mü'min bir kadının müşrikle evli kalması helâl olmadığı gibi müşrik bir adamın da, mü'min bir kadınla evli olması helâl olmaz. İman eden kadınların mehirlerini verin. Eğer onların mehirlerini verirsiniz onlarla evlenmenizde size bir günah yoktur. Küfür üzere kalan zevcelerinizi de nikâhınız altında tutmayın. Dinden çıkarak müşriklerin yanına giden kadınlarınızın mehirlerini isteyin. Onlar da size gelen kadınlarının mehirlerini istesinler. İşte bu Allah'ın sizinle onların arasına koyduğu hükmüdür buna karşı gelmeyin. Allah her şeyi bilendir. Hiçbir şey O'na gizli kalmaz. Söz ve fiillerinde hüküm sahibidir. Eğer bazı kadınlarınız kaçarak müşriklere gider de size mehirlerini vermezlerse ve siz onlara karşı savaşta zafer kazanırsanız zevceleri giden Müslümanlara ganimetten bir pay verin ve inandığınız Allah'tan korkun”³⁰².

³⁰⁰ Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-münîr*, 28: 145.

³⁰¹ Müslim v.dğr., *et-Tefsîru'l-mevzu' li sûveri'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 8: 113.

³⁰² Komisyon, *et-Tefsîru'l-müyesser*, 550.

3.4.5. Âyetlerden Çıkarılan Hükümler

- Hicret eden kadınların iman edip etmediğini tespit etmek için onların imtihan edilmelerinin vacip olması gerektiğidir³⁰³.

- Bazı Âlimler Mümtehin sûresi onuncu ayetinin, Müslüman kadınların geri gönderilmemek üzere Hz. Peygamber ile müşriklerin arasında olan anlaşmayı nesh ettiği görüşündedir. Bu, sünnetin Kur'ân ile nesh edildiğini düşünenlerin görüşüdür. Bazı âlimler ise erkek veya kadın hiçbir Müslümanın kâfirlere teslim edilemeyeceğini ve bir Müslümanın şirk üzere olan bir toplumda ikamet etmesinin de caiz olmadığını söylemektedir. Bu da Kûfelilerin görüşüdür. İmam Mâlik'e göre böyle bir durumda barış anlaşmasının yapılması caizdir. Kûfeliler şu hadisi delil almaktadır: İsmail b. Ebû Halid'in Kays b. Ebû Hazimden onun da Halit b. Velid'ten rivâyet ettiğine göre: "Hz. Peygamber O'nu bir kavme gönderdi. Onlar Hz. Halid'i görünce sığınmak için secdeye kapandılar, bunu üzerine Hz. Halit onları öldürdü. Hz. Peygamber de onlara (öldürme) diyetinin yarısını ödeyerek 'ben müşriklerle ikamet eden her Müslümandan uzağım' demiştir"³⁰⁴.

Âlimler; "Bu hadis Müslümanın kâfirlere verilmesini nesh etmiştir" görüşündedir. Çünkü Allah Resûlü, Daru-l Harp'te ikamet edenlerden berî olduğunu söylemiştir. İmam Mâlik ve Şâfiî'ye göre bu durum mansuh değildir. İmam Şâfiî bu durumun sadece Halife ve görevliler için geçerli olduğunu çünkü onların Müslümanların mallarından sorumlu olduklarını, Halife dışında böyle bir sözleşme yapanın sözleşmesinin geçersiz sayılacağını ifade etmektedir³⁰⁵.

- Bu imtihan zahirde geçerlidir. Gerçekleri ise sadece Allah Teâlâ bilir.
- Âlimler, Müslüman kadını, kâfir kocasından ayıran (boşanma) sebebi, kadının hicretine değil, Müslüman olmasına bağlamaktadır. Ancak Ebu Hanife onları ayıranın memleketlerinin farklılığı yani ihtilâfu'd-dâreyn olduğunu söylemektedir. Bu görüşü Mâliki mezhebinde de ifade eden vardır. Ancak birinci görüş daha doğrudur. Ebû Amr, boşanma sebebini, Kitap, Sünnet ve kıyasta memleketlerin farklı

³⁰³ Zühaylî, *et-Tefsîru'l-münîr*, 28: 146.

³⁰⁴ Taberânî, *Mucemu'l-kebir*, 14: 114, Hadis No: 3836.

³⁰⁵ Kurtubî, *el-Câmi'li ahkâmi'l-Kur'ân*, 18: 63.

olmasına değil, dinlerin farklı olmasına değinildiğini bildirmektedir. Çünkü âyette din illetinden bahsedilmekte, memleket illetinden bahsedilmemektedir³⁰⁶.

- Hanefilere göre evli çiftlerden biri Müslüman olur da İslam diyarına hicret ederse eşlerin arası ayrılır yani boşanma gerçekleşmiş olur. Ebû Yusuf ve İmam Muhammed: “Boşanır ve iddet de beklemesi gerekir” demişlerdir. Süfyan-ı Sevri ise: “Bundan sonra kocası Müslüman olsa bile yeni bir nikâh ve mehir olmadan onunla birlikte olması helâl olmaz” görüşündedir³⁰⁷. İmam Mâlik ve Şâfiî'nin görüşleri ise şudur: “Eğer iddet vakti içerisinde yani üç hayız görmeden Müslüman olursa karısına dönebilir. Eğer iddet vakti biterse yeni bir nikâh gereklidir”³⁰⁸.

- Hicret eden kadının Müslüman olduğu anlaşılırsa, müşrik kocasına geri gönderilmesi caiz değildir. Müslüman bir kimse eğer bu kadın evli ise kadının iddeti bittikten sonra, değilse nikâh ve mehir ile evlenebilir. Müslüman kadının kocasına geri ödemesi gereken şey de beytülmalden ödenir³⁰⁹.

- Mehir sadece kadının kâfir kocası isterse verilmektedir. Eğer kadın zifaktan önce ölürse veya mehir olarak içki ve domuz eti istenirse kıymeti olmadığından bir şey verilmemektedir. İmam Şâfiî'nin bu konuda iki görüşü vardır. Birincisi; bunun mensuh olduğu yönündedir, diğeri ise ‘eğer koca isterse kendisine mehir verilir, onun dışında kimseye verilmez’ şeklindedir³¹⁰.

- “Kâfir kadınları nikahınızda tutmayın”³¹¹ âyeti, putlara ibadet eden müşrik kadınlarla evlenmenin haram olduğuna delildir. Bu sadece müşrik kadınlara olup, ehl-i kitap kadınlarını kapsamamaktadır. Yahudi ve Hıristiyan kadınlarla evlenilmesi caizdir. Herhangi bir putperest veya mecusi Müslüman olduğunda, karısı Müslüman olmazsa boşanmaktadırlar. Mâliki mezhebi bu görüştedir. Hanefilere göre ise kadın Müslüman olduğunda kocasını İslama davet etmelidir. Eğer reddederse ayrılırlar. Bu ihtilafli görüşler zifafa girmiş kadınlar için geçerlidir. Eğer zifafa girilmemişse iddet beklemesine gerek yoktur³¹².

³⁰⁶ Kurtubî, *el-Câmi'li ahkâmi'l-Kur'an*, 18: 63-64.

³⁰⁷ Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî el-Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'an*, thk. Abdusselam Muhammed Ali Şahin, (Beirut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994), 3: 585.

³⁰⁸ Zühaylî, *et-Tefsîru'l-münîr*, 28: 147.

³⁰⁹ İbn Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'an*, 5: 230; Kurtubî, *el-Câmi'li ahkâmi'l-Kur'an*, 17: 65.

³¹⁰ Kurtubî, *el-Câmi'li ahkâmi'l-Kur'an*, 18: 64.

³¹¹ Mümtetine, 60/10.

³¹² Kurtubî, *el-Câmi li ahkâmi'l-Kur'an*, 18: 66-67-68.

- Müslüman birinin karısı şirk üzere kalırsa veya dinden çıkması durumunda kocası ona infak ettiği mehri isteyebilir. Aynı şekilde bir müşrik de karısı Müslüman olursa mehrini talep edebilir.
- Müslümanlardan birinin karısı kaçarak kâfirlerin yanına gider ve aldığı mehirleri geri vermezse, savaşta kazanılan ganimetten taksim yapılmadan o Müslümana pay verilmelidir. Eğer ganimet yoksa Müslümanlar kendi aralarında yardım toplayarak ona verirler.
- İslam dini Müslüman veya kâfir ayırımı yapmaksızın herkesin hak ve hukukunu korumaktadır³¹³.
- Müslüman bir kadının kâfir kocasına dönmesi iki şekilde olmaktadır. Ya Müslüman kadın kâfir kocasının yanına gider ki bu onların istediği bir şeydir. Ya da kocası onun yanına İslam beldesine gelir ve ayrılırlar. Her iki durumda Müslüman bir kadın için helâl olmaz³¹⁴.
- Allah Teâlâ'nın "onları geri çevirmeyin" emri her zaman ve mekan da bütün Müslümanlar için geçerlidir. Bunu uygulamakda emirler ve kadınların görevidir.

3.5. KADINLARIN HZ. PEYGAMBER'E BİATI HAKKINDA ÂYETLERİN SEBEB-İ NÜZÛLÜ VE TEFSİRİ

İslam dini, insanlara, cinlere ve bütün âleme gönderilen erkek veya kadın her insanın hayatını düzenleyen, fertleri ve toplumları ıslah eden bir dindir. Bu sebeple Hz. Muhammed'de (s.a.v.) Peygamberlik vazifesi boyunca insanları Allah Teâlâ'nın dinine ve birliğine davet ederken farklı zamanlarda Müslümanlardan biat almıştır. Bu konuda kadın-erkek ayırımı yapmamış, erkeklerden aldığı gibi kadınlardan da biat almıştır. Mesela Hz. Peygamber Mekke'nin fethi gününde, Safâ tepesinde erkeklerin biatını alırken, kadınların biatını da kabul etmiştir. Bunun için Hz. Ömer'i görevlendirmiş, O'da Safâ tepesi altında Hz. Peygamber adına Kureyşli kadınlardan biat almıştır³¹⁵. Burada ele aldığımız biatın, Hz. Peygamber'in yapmış olduğu diğer biatlardan farkı ise Hudeybiye antlaşması maddesi sonrası, Medine'ye hicret eden ve

³¹³ Müslim v.dğr., *et-Tefsîru'l-mevzû li sûveri'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 8: 117.

³¹⁴ İbn Âşûr, *et-Tahrîr*, 28: 157.

³¹⁵ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 3: 62.

imtihamı geçen kadınlardan alınacak olan biatın, Allah tarafından âyetle Peygamberine emredilmiş olması ve bu biatın maddelerinin de belirtilmiş olmasıdır. Bu, sûrenin on ikinci âyetinin konusudur. Ayrıca Mümtetine sûresinin son âyetine geldiğimizde ise Yüce Allah kendisine iman eden tüm kullarına şu şekilde emrederek sûreyi nihayetlendirmektedir:

يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِذَا جَاءَكَ الْمُؤْمِنَاتُ يُبَايِعْنَكَ عَلَى أَنْ لَا يُشْرِكْنَ بِاللَّهِ شَيْئًا وَلَا يَسْرِقْنَ وَلَا يَزْنِينَ وَلَا يَقْتُلْنَ
أَوْلَادَهُنَّ وَلَا يَأْتِينَ بِهْتَانٍ يَفْتَرِيْنَهُ بَيْنَ أَيْدِيهِنَّ وَأَرْجُلِهِنَّ وَلَا يَعْصِبْنَكَ فِي مَعْرُوفٍ فَبَايِعْنَهُنَّ وَاسْتَغْفِرْ لَهُنَّ إِنَّ اللَّهَ
عَفُورٌ رَحِيمٌ (12) يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَوَلَّوْا قَوْمًا غَضِبَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ فَمَا يَكْفُرُوا مِنْ الْأَجْرَةِ كَمَا يَكْفُرُ مَنْ
أَصْحَابِ الْقُبُورِ (13)

(12) Ey Peygamber! İnanmış kadınlar, Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmamak, hırsızlık yapmamak, zina etmemek, çocuklarını öldürmemek, elleriyle ayakları arasında bir iftira uydurup getirmemek, iyi işi işlemekte sana karşı gelmemek hususunda sana biat etmeye geldikleri zaman, biatlarını kabul et ve onlar için Allah'tan mağfiret dile. Şüphesiz Allah, çok bağışlayandır, çok esirgeyendir. (13) Ey iman edenler! Kendilerine Allah'ın gazap ettiği, kabirlerdeki kâfirlerin ümit kestikleri gibi tamamen ahiretten ümitlerini kesmiş bir toplumu dost edinmeyin³¹⁶.

3.5.1. Onikinci Âyetin Esbâb-ı Nüzûlü

Buhârî'nin Urve b. Zübeyr'den rivâyet ettiği bir hadiste, Hz. Ayşe'nin kendisine; Hz. Peygamber hicret eden kadınları, “Ey Peygamber! İnanmış kadınlar sana geldiği vakit sana biat ederlerse...”³¹⁷ âyetiyle imtihan ettiğini söylemektedir. Ayrıca Urve, Hz. Ayşe'den Hz. Peygamber'in, mü'min kadınlardan bu şartları kabul edenlerin biatını kabul ettiğini ve hiçbir şekilde onların elinin Hz. Peygamber'in eline değmediğini, sadece sözlü biat aldığını rivayet etmektedir³¹⁸.

Ahmed b. Hanbel, Ümîme bt. Rakîka'dan rivâyet ettiği bir hadisi şöyle aktarmaktadır; “Kadınlarla birlikte Hz. Peygamber'e biat etmek için geldim. Hz. Peygamber, Mümtetine sûresi onikinci âyetini bize okudu ve “gücünüz yettiğince uyun” dedi. Biz de ‘Allah ve Resûlü nefsimize karşı bizden daha merhametli’ dedik

³¹⁶ Mümtetine, 60/12-13.

³¹⁷ Mümtetine, 60/10.

³¹⁸ Buhârî, “Tefsîru's-sûre“, 60/1.

ve ‘Ey Allah’ın Resûlü elimizi tutmayacak mısın?’ diye sorduk. O da ‘Ben kadınların elini tutmam, benim bir kadına söylediğim söz, yüz kadına söylediğim söz gibidir’ dedi”³¹⁹.

Mümtehine sûresinin on ikinci âyetinin nüzûl sebebi olarak gösterilen farklı bir rivayette, bu ayetlerin, aslında Hudeybiye sonrası Mekke fethi esnasında nazil olduğunu aktaran kaynaklardan ulaşan bir hadisedir. Âyetin nüzûlüne sebep olan kadınların biatı meselesi, orada şöyle aktarılmaktadır; “Yezid b. Seke’nin kızı Esmâ, rivayetinde: “Ben Rasulullah’a biat eden kadınların içindeydim. Utbe’nin kızı Hind’de kadınlar arasında bulunuyordu. Hz. Peygamber âyeti okuyup, “Allah’a hiçbir şeyi ortak koşmamak üzere...” buyurduğunda Hind, “Erkeklerden kabul etmediğini bizden kabul edeceğine nasıl ihtimal verebiliriz” dedi. Sonra “Hırsızlık yapmamak hususunda...” buyurduğunda Hind, “Bazen Ebû Süfyan’ın malından haberi olmaksızın bir şeyler aldığım olurdu. Bu bana helâl olur mu?” dedi ve ardından da şunu ilave etti: “Ebu Süfyan da, “Geçmişte ve gelecekte benden her ne alırsan, o sana helâldir” dedi. Rasulullah tebessüm etti ve Hind’i tanıdı da, “Sen Hind b. Utbe’sin öyle mi?” dedi. O da, “Evet ey Allah’ın nebisi geçmişi affet” dedi. Hz. Peygamber de, “Allah seni affetsin” buyurdu. Sonra da “Zina etmemek hususunda...” ifadesini okudu. Hind, “Hiç hür kadın zina eder mi?” dedi. Rasulullah, “Çocuklarını öldürmemek hususunda...” buyurduğunda, Hind, “Biz onları küçükken büyüttük, fakat onları sen öldürdün” dedi. O, bu sözyle oğlu Hanzale b. Ebî Süfyan’ı kastediyordu. Çünkü o, Bedir’de katledilmişti. Bu söz üzerine Hz. Ömer gülmeye başladı, Rasulullah ise tebessüm etti, sonra “Bir iftira uydurup getirmeme hususunda...” buyurduğunda da Hind, “Vallahi iftira çok çirkin bir şeydir. Allah Teâlâ hep doğru yolda gitmeyi ve güzel ahlakı emrediyor” dedi. Rasulullah en sonunda da, “İyi bir işte sana karşı gelmemeleri hususunda...” buyurdu. Bunun üzerine Hind de, “Vallahi biz bu meclise nefsimizde hiçbir şeyde sana isyan maksadıyla gelmedik” dedi³²⁰.

³¹⁹ Ahmed b. Hanbel, Müsned, 44:559; Muhammed Nâsiruddin el-Elbânî *Silsiletü’l-ehadîsî’s-sahîha*, (Suudi Arabistan: Mektebetü’l-Marife, 1995), 2:64.

³²⁰ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 23: 342-343; Râzi, *Mefâtihu’l-gayb*, 29: 266-267; Süyûtî, *ed-Dürri’l-Mensûr*, 8: 140.

Hadis rivayetleri de incelendiğinde, Hudeybiye günü olsun yahut Mekke'nin fethi zamanı olsun, hemen hepsinde biat ayeti ile biat alındığına dair bir kayıt bulunmaktadır. Bununla beraber, dikkat edilmesi gereken bir başka hususta; Allah Rasulünün, Medineye hicretinden önce gerçekleşen birinci akabe biatı da olsa, Medineye hicret ettikten sonra gerçekleştirmiş biatlarda olsa, âyette geçen hep aynı esaslar üzere biat aldığı gerçeğidir³²¹. Netice de bu bilgi bizi, Hz. Peygamber'in zaten âyet olarak indirilmeden önce de bu temel konular üzerinde biat aldığı sonucuna ulaştırmaktadır. Söz konusu esaslar sonra âyet olarak indirilince, sahâbî önceki biatların da konularının aynı olması gerekçesiyle rivayetlerinin başına Mümtehine sûresinin on ikinci âyetini alarak başlamışlardır.

3.5.2. Onüçüncü Âyetin Esbâb-ı Nüzûlü

Bu âyet bazı fakir Müslümanlar hakkında inmiştir. Bu fakirler, Yahudilerden günlük iâşe ve meyve almak için Müslümanların gizli haberlerini onlara bildiriyorlardı. Allah Teâlâ bunun üzerine bu durumu onlara yasaklamıştır³²².

3.5.3. Âyetlerin Tefsiri

Biat, bağıllık sözü vermek demektir³²³. Hz. Peygamber, peygamberlik görevi boyunca vazifesinin önemli dönüm noktalarında kadın ve erkek tüm inananlardan zaman zaman biat almıştır. Bunlara, Mekke dönemindeki Akabe biatları, Medine'ye geldiğinde aldığı biat ve Hudeybiye'de ağaç atında alınan Rıdvan Biatı örnek verilebilir. Bu âyet-i kerîme³²⁴ ise Hudeybiye Anlaşmasından sonra Mekke'den kaçan Müslüman kadınların, Medine'ye gelerek Hz. Peygamber'e biat etmelerinden bahsetmektedir. Mümtehine sûresinin bu âyeti, Allah'ın, mü'min kadınlara, itikatlarında, Zatına karşı tüm ortakları reddetmelerini emretmekle giriş yapmaktadır. Bu âyetin tefsirinde ilk madde, İslam'ı kabul etmek ve itaat etmek için Hz.

³²¹ Süyûtî, *ed-Dürri'l-Mensûr*, 8: 140.

³²² Vâhidî, *Esbâbu'n-nüzûl*, 451.

³²³ Cengiz Kallek, "Biat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 1992), 6: 121.

³²⁴ Mümtehine, 60/12.

Peygamber'e gelen, Allah ve Resûlüne inanan kadınların, verdikleri söze göre putları, taşları, melek ve insanları, yani hiçbir şeyi Allah'a ortak koşmamak üzerine yemin etmelerini istemekle başlamaktadır³²⁵. Urve'nin Hz. Ayşe'den rivâyet ettiği bir hadiste onun şöyle dediğini aktarılmaktadır: "Fatıma bt. Utbe b. Rebia Allah'a ortak koşmayacağına ve hırsızlık etmeyeceğine dair Hz. Peygamber'e biat etti. Bunun üzerine Fatıma utancından elini başına koydu ve Allah Resûlü buna şaşırды. Hz. Ayşe'de ona: "Ey kadın bunları kabul et, vallahi biz sadece bunları kabul edenin biatını kabul ederiz" dedi. O da evet dedi ve biat etti³²⁶.

İkinci emir, hırsızlık yaparak insanların mallarının çalınmaması hususudur. Ancak eğer bir koca karısına nafakasını eksik veriyorsa, kendisine yetecek kadar yiyebilir, hükmü vardır. Buna delil, Hint bt. Utbe'nin durumudur. Hint bt. Utbe Hz. Peygamber'e gelerek; "Ey Allah'ın Resûlü, Ebu Süfyan cimri bir adamdır, bana ve çocuğuma yetecek kadar nafaka vermiyor, ancak ondan habersiz aldığım la yetiniyoruz, bunda bana herhangi bir günah var mı?" diye sorduğunda Hz. Peygamber'in; "Sana ve çocuğuna yetecek kadarını alabilirsin" dediği belirtilmektedir³²⁷.

Üçüncü maddede zikredilen "zina etmemeleri" emrinden kasıt, gayr-ı meşru yakınlıklara cüret etmemektir. Kur'ân-ı Kerîm'de zina kelimesi beş âyette geçer. Bunlardan birinde zinaya yaklaşılmaması gerektiği, onun çirkin bir iş ve kötü bir yol olduğu belirtilir. Nitekim ilgili âyette, "Zina etmeyin" yerine, "Zinaya yaklaşmayın" denmesi³²⁸, sadece zina fiilinin değil zinaya yol açacak davranışların da haram kılındığı şeklinde anlaşılmıştır. Diğer ikisinde³²⁹, zina, şirk ve adam öldürme gibi büyük günahlar arasında zikredilir. Diğer iki âyette de³³⁰ zina eden erkekle, zina eden kadına fikhî anlamda uygulanacak olan yaptırımlardan bahseder. Kur'ân'da geçen, ancak şeytana uyanların yapacağı işler olarak nitelendirilip kesin bir dille kınanan ve yasaklanan "açık hayâsızlık" anlamındaki fahşâ / fâhişe (çoğulu fevâhiş) kelimeleri +

³²⁵ Zühayli, *et-Tefsiru'l-münîr*, 28: 153.

³²⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 42: 95.

³²⁷ Müslim, "Akdiye", 1714.

³²⁸ İsrâ, 17/32.

³²⁹ Furkân, 25/68; Mümtehine, 60/12.

³³⁰ Nûr, 24/2-3.

de birçok âyette özellikle zina mânasında³³¹ veya öncelikli olarak zinayı ifade edecek şekilde geçer³³².

Dördüncü maddede “çocuklarını öldürmemeleri” yani kız çocuklarının diri diri gömülmemesi ve ceninlerinin de düşürülmemesi gerektiği belirtilmektedir.

İbn Kesir bu konu hakkında, öldürme eyleminin çocuk oluştuktan sonra gerçekleştiğini, böylece cahiliye devrinde kadınların rızık korkusuyla çocuklarını öldürdükleri gibi ceninleri de öldürdüklerini söylemektedir. Hatta bazı cahil kadınların fesat çıkarmak veya başka sebeplerden dolayı ceninlerini öldürmek için yüksek yerlerden atladığını ifade etmektedir³³³. Burada yeri gelmişken cenin düşürmenin o devirdeki metodlarının haram kılınışının, bugün ki modern ifade ile kürtaja karşılık geldiğini söylemek yanlış olmayacaktır.

Beşinci olarak Hz. Peygamber’e biat eden kadınların “elleriyle ayakları arasında bir iftira uydurup getirmemesi” emredilmektedir. Bir görüşe göre “elleri ile” kısmından “dedikodu”, “ayakları ile” ile kısmından da “avret mahalli” kastedilmektedir. Bir görüşe göre ise “elleri ile” ifadesi “öpmek”, “ayakları ile” ifadesi de “cimâ yapmak” anlamlarında kullanılmıştır. Başka bir görüşe göre de bunun anlamı, “kocaları dışında kimseden çocuk edinmemeleridir”. Âlimlerin çoğunluğu bu görüş üzerine mutabıktır³³⁴.

Zina yapmamak üzere biat edilen maddeden sonra bu noktanın da belirtilmesi cahiliye döneminde olagelen bir alışkanlığa mebnîdir. O dönemde kadın, kendisini birçok erkeğe teslim eder ve çocuğu olduğu zaman hangisine daha çok benziyorsa onun oğlu olduğunu söylerdi. Belki de kendisi için en iyi olan erkeği seçer, babasının başkası olduğunu bildiği halde çocuğunu beğendiği erkeğe nisbet ederdi. Tabiki ayetin metni umumdur. Bu gibi halleri içine aldığı gibi başka her türlü uydurma iftirayı da içine almaktadır³³⁵.

³³¹ Nisâ, 4/15-25; En‘âm 6/151; Ahzâb 33/30.

³³² Bakara 2/169; Nahl 16/90; Nûr 24/21; Neml 27/54; ayrıca bkz. Hüseyin Esen, “Zina”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2013), 44: 440.

³³³ Kurtubî, *el-Câmi‘li ahkâmi‘l-Kur‘ân*, 18: 72.

³³⁴ Kurtubî, *el-Câmi‘li ahkâmi‘l-Kur‘ân*, 18: 72.

³³⁵ Kutub, *fî Zılâli‘l-Kur‘ân*, 6: 3547.

Yahya bin Ziyad el-Ferra, bu konu ile ilgili olarak, kadın başkasından çocuk edinerek ve kocasına gelip ‘Bu çocuk sendendir’ demesinin büyük bir günah ve iftara olduğunu söylemiştir³³⁶.

Sonuç olarak burada zinâ yoluyla çocuk edinip bunu kocasına nispet etmek veya çocuğu olmayan bir kadının, kocasının gönlünü almak için, başkasının terk ettiği bir çocuğu kendine mal etmek gibi fiili günahlara değinildikten sonra mü’minlerin, başkasını çekiştirme, kovuculuk yapma, iffete dokunacak sözler söyleme, yalancılık ve sahtekârlık yapma gibi iftirâ sayılacak her türlü sözlü olarak işlediği günahlardan da sakındırıldığı anlaşılmaktadır³³⁷.

“Hiçbir iyi işte sana karşı gelmeme” hükmü ise Kur’ân’ın sık sık mü’minlerin dikkatini çektiği bir husus olup dolaylı olarak yahudi ve hıristiyanların dinî öğretilerindeki peygamber telâkkisiyle ilgili önemli bir yanlışlığın da altı çizilmiş olmaktadır. Nitekim Yahudilik’te peygamberin Allah’tan vahiy alma ve ilâhî mesajı açıklama misyonunun sönük tutulmasına karşılık, Hıristiyanlık’ta da peygambere tanrılık yakıştırma noktasına varılması iki aşırı ucu temsil ederken, bu ve benzeri deliller ışığında oluşan İslâmî öğreti peygamberi tam olarak “peygamberlik” mertebesinde tutma yani “ilâhî bildirimleri Allah’tan alıp insanlara bildirmekle ve açıklamakla görevli bir beşer” olarak algılama şeklinde özetlenebilecek itidal çizgisini esas almıştır. Esasen Allah Resûlü’nün ma’rûf (dine ve akla uygun) olmayan bir talepte bulunması düşünülemez; fakat ona karşı gelmeme buyruğuna böyle bir kayıt konması, yaratanın iradesine aykırı hususlarda hiçbir yaratılmışa itaat edilmeyeceğine özel bir vurgu yapma amacıyla izah edilebilir³³⁸. Bir başka anlatımla bu kayıt, peygamberin dahi Allah’ın iradesine aykırı bir otoriteye sahip olamayacağına teorik bir ifadesi sayılabilirse O’nun emrettiği hiçbir şeyde Allah’a karşı gelmeyeceğidir. Çünkü O sadece iyiliği emretmektedir. Buna benzer bir şartta Enfal Sûresinin yirmi dördüncü âyetinde geçmektedir³³⁹. Mü’minlere kendilerine hayat verecek ve iyilikleri dokunacak şeylere çağırdığı zaman Resûlullaha icabet

³³⁶ Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ’, *Meâni’l-Kur’ân*, nşr. Ahmed Yûsuf Necâtî - M. Ali en-Neccâr, (Mısır: Dâru’l-Mısriyye, 1955), 3: 152.

³³⁷ Elmalılı, *Hak Dini*, 7: 4918.

³³⁸ Şevkânî, *Fethu’l-kadîr*, 5: 259.

³³⁹ “Ey iman edenler! Sizi hayat verecek şeylere çağırdıklarında Allah ve Rasûlünün çağrısına uyun ve şüphesiz bilin ki, Allah kişi ile kalbinin arasına girer. Unutmayın ki, O’nun huzuruna götürüleceksiniz”. Enfal, 8/24.

etmelerini emretmektedir. Bu şartlar, Kur'ânî ilke doğrultusunda Müslümanlarla yöneticileri arasındaki hukuku düzenlemektedir.

Âyette geçen ma'ruf geneldir, tüm iyi ve güzel şeyleri içine almaktadır. Bu biat münasebetiyle Hz. Peygamber çirkin olan çok sayıda Arap geleneğini kaldırmıştır. Buradaki ma'rufun, ölmüş kimse için yüzü tırmalamak, kötü dua etmek, yaka yırtmak, saç başı yolmak, feryâd ile ağlamak gibi hususların yasaklanması olduğu rivayet edilmektedir. Hz. Peygamber kadınlardan böyle şeyler yapmayacaklarına dair söz almıştır. Câhiliyye kadınları, aile içinde biri ölünce elbiselerini yırtar, yüzlerini tırmalar, saçlarını yolar yahut traş eder, kendilerine ölüm dileyerek 'Allah'ım, canımızı al!' derlerdi. İşte bu biatle böyle şeyler yasaklanmıştır³⁴⁰.

Taberî bu âyetle ilgili, kadınlara şart koşulan 'iyilik' Allah Resûlüne isyan etmemeleri, burada ölü için bağırp çağırılmaları³⁴¹ olduğunu bildirmektedir.

Katâde, "âyette kastedilen iyiliğin 'ölü için dövünme' ve 'mahrem olmayanlarla yalnız kalmamaları'³⁴² olarak belirtmektedir.

Hız. Peygamber de ölüler için dövünmeyi yasaklayarak ölü için yüzünü dövenin, elbisesini yırtanın ve cahiliye çağırısı yapanın Müslümanlardan olamayacağını bildirmektedir³⁴³. Aynı hadis Müslim'de ise; "Yüzünü döven bizden değildir" ifadesiyle geçmektedir³⁴⁴.

Kurtubî, bu âyet ile ilgili, müfessirlerin bir kısmının âyetin anlamı hakkında ihtilaf ettiklerini, ancak en doğru anlamıyla bu âyetteki dövünme tabirinin Hz. Peygamber'in belirttiği bütün emir ve yasakları kapsadığını söylemektedir³⁴⁵. Bundan dolayı dövünme kavramının içine elbise yırtma, ağıt yakma ve mahrem olmayanla yalnız kalma durumlarının tamamı girer ki bunların hepsi cahiliye âdetidir ve günahlardandır.

³⁴⁰ Ateş, *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri*, 396.

³⁴¹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 23: 340.

³⁴² Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 23: 341-342.

³⁴³ Buhârî, "Cenâiz", 35.

³⁴⁴ Müslim, "İmân", 103.

³⁴⁵ Kurtubî, *el-Câmi'li ahkâmi'l-Kur'ân*, 18: 74.

Âyet-i kerîme tüm bu emirlerin sonunda Hz. Peygamber'e hitaben onların "biatlarını kabul et ve onlar için Allah'tan bağışlama dile. Şüphesiz Allah, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir" demektir. Bu âyetin anlamı Hz. Peygamber'in, mü'minlerin, kendilerinden istenilen hususları kabul ettikleri takdirde onlardan biat almasını ve onlar için Allah'tan mağfiret dilemesini istemektedir³⁴⁶.

H. Peygamber hem kadınlardan hem de erkeklerden bu esaslar üzere biat almıştır. Buhârî Ubade b. Samit'ten şöyle rivayet etmektedir; "Bizler o topluluk içinde bulunduğumuz halde Hz. Peygamber şöyle dedi: "Allah'a hiçbirşeyi ortak koşmayacağımıza, çalmayacağımıza, zina yapmayacağımıza, çocuklarınızı öldürmeyeceğinize, hiçbir şekilde iftira atmayacağımıza ve bana karşı gelmeyeceğinize dair biat edin. Kim sözüne sadık kalırsa onun ecri Allah Teâlâ'ya aittir. Kim de bunlardan birini yapar da cezasını çekerse o onun için dünya da bir keffaret olur. Kim de yapar ve gizli kalırsa onun durumu Allah Teâlâ'ya kalmıştır. İsterse cezalandırır isterse affeder". Bunun üzerine biz de O'na biat ettik"³⁴⁷.

Yine Ubade b. Samit'ten rivâyet edildiğine göre şöyle dedi: "Birinci akabe biatında bulunan on iki kişiden biriydim ve Hz. Peygamber'e kadınların biatı ettiği gibi biat ettik. Bu biat savaş farz olmadan önce idi. 'Allah'a hiç bir şeyi ortak koşmayacağımıza, çalmayacağımıza, zina yapmayacağımıza, çocuklarımızı öldürmeyeceğimize, hiçbir şekilde iftira atmayacağımıza ve Hz. Peygamber'e karşı gelmeyeceğimize' dair biat ettik. Hz. Peygamber de "Buna vefa gösterirseniz size cennet vardır. Eğer bunlardan birini yaparsanız durumunuz Allah Teâlâ'ya kalmıştır. İsterse size azap eder, isterse affeder" dedi"³⁴⁸.

Sûrenin son âyetine geldiğimizde Allah Teâlâ iman edenlere, "Kendilerine Allah'ın gazap ettiği, kabirlerdeki kâfirlerin ümit kestikleri gibi tamamen ahiretten ümitlerini kesmiş bir toplumu dost edinmeyin" buyurarak sûrenin başında yasakladığı kâfirlerin dost edinilmesini son âyette de tekrar söylemektedir. Burada dost edinilmesini yasakladığı kişiler, Allah Teâlâ'nın lânet ettiği, rahmetinden mahrum bıraktığı yahudi, hristiyan ve diğer kâfirlerdir. Buna göre Müslümanların,

³⁴⁶ Merâgî, *Tefsîrû'l-merâgî*, 28: 76.

³⁴⁷ Buhârî, "Ahkâm", 49.

³⁴⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 37: 415.

Allah'ın ahiretinden ve nimetinden ümitlerini kesmiş olanları arkadaş edinmemeleri gerekmektedir³⁴⁹.

Bu âyetle ilgili olarak müfessirlerin bazıları, kâfirlerin, kabirde yatan ölülerin yeniden dirilip geri dönmelerinden ümitlerini kestikleri gibi Allah Teâlâ'nın, kendilerine gazap ettiği yahudiler de tekrar dirilmekten ve ahirette Allah'ın sevabına nail olmaktan ümitlerini kestiklerini nakletmişlerdir³⁵⁰.

Bazı müfessirler de kâfirlerin kabirdekilerin geri dönmelerinden ve Allah'ın rahmetinden ümitsiz oldukları gibi yahudi ve hristiyanların da kıyamet gününde Allah Teâlâ'nın rahmetinden ve bağışlamasından ümitlerini kestiklerini, çünkü onların artık Allah'ın azabının kendilerine geleceğinden emin olduklarını söylemektedir³⁵¹.

Taberî ise kâfirlerin kendilerinden önce helak olan kabir ehlinde, kâfirlerin ümitlerini kestikleri gibi Allah Teâlâ'nın kendilerine gazap ettiği Yahudiler'in de ahirette Allah'ın sevabından ve mükâfatından ümitlerini kestiklerini, çünkü onların da müşrikler gibi Hz. İsa ve diğer peygamberleri inkâr ettiklerini söylemiştir³⁵².

3.5.4. Âyetlerin İcmâli Anlamı

Bu âyetler iki ana başlıktan oluşmaktadır. Birincisi, Hz. Peygamber'in Mekke fethinden sonra kendisine itaat eden ve İslam'a giren kadınlardan biat alma emri, diğeri ise kâfirlerin dost edinmelerinin yasak olmasıdır³⁵³.

Âyetlerin icmali anlamı ise şu şekildedir:

“Ey Peygamber! Mü'min kadınlar Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmayacakları, hırsızlık yapmayacakları, zina etmeyecekleri, çocuklarını doğumdan önce veya sonra öldürmeyecekleri, kocalarına onlardan olmayan çocuklar edinmeyecekleri, hiçbir konuda sana karşı gelmeyecekleri hususunda sana biat etmeye geldiklerinde onların

³⁴⁹ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azim*, 13: 536.

³⁵⁰ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 23: 346.

³⁵¹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 23: 347.

³⁵² Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 23: 348-349.

³⁵³ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 23: 348-349.

biatlarını kabul et ve onlar için Allah'tan bağışlama dile. Şüphesiz ki Allah günahkâr kullarına karşı bağışlayıcıdır, engin merhamet sahibidir”.

“Ey Allah'a ve Resûlüne inananlar! Allah Teâlâ'nın kendilerine gazap ettiği kimseleri dost edinmeyin. Kâfirlerin kabir ehlinden ümitlerini kestikleri gibi onlar da gerçeği gördüklerinde ve nasiplerinin olmadığını anladıklarında ahirette Allah'ın sevabından ve rahmetinden ümitlerini kestiler”³⁵⁴.

3.5.5. Âyetlerden Çıkarılan Hükümler

- Mü'minlerin emîrinin biat almasının caiz olması ve bu biate sadık kalmanın vacip olduğu ifade edilmektedir.
- Allah Teâlâ'ya şirk koşmak, hırsızlık, zina, çocuk öldürme, kadının kocasına başkasının çocuğunu nispet etmesi ve Allah'ın emir ve yasaklarına karşı gelmenin haram olduğu vurgulanmaktadır³⁵⁵.
- Ölü için bağırıp çağırmanın, elbiseleri yırtmanın, yüzünü dövmenin ve namahrem kişiyle yalnız kalmanın caiz olmadığı ifade edilmektedir
- Allah ve Resûlü biatın sıfatlarını açıklarken birçok hasleti zikretmiş, dindeki yasaklardan bahsetmiş ancak emirlerden bahsetmemiştir. Emirlerin şunlar olduğu söylenebilir; Şehadet, namaz, zekât, oruç, hac, cünüplükten dolayı yıkanma vb. çünkü yasaklar her zaman ve her yerde sürekli olarak devam etmektedir. Bunun uyarısını yapmanın gerekliliği önem arz etmektedir³⁵⁶.
- Bu biat sadece bahsi geçen kadınlara özel değildir. Aynı şekilde birinci akabede biat eden Ensar'ı da kapsadığı gibi bütün erkek ve kadınlar için de geçerlidir³⁵⁷.
- Hz. Peygamber'in “ben kadınlarla müsafaha etmem” sözünden dolayı kadınlarla müsafaha etmenin caiz olmadığı anlaşılmaktadır.
- Yahudileri, ahireti inkâr etmeleri ve Allah'ın sevabına nail olmaktan ümitlerini kesmelerinden dolayı onları dost edinmenin yasaklanmış olmasıdır.

³⁵⁴ Komisyon, *et-Tefsîru'l-müeyesser*, 151.

³⁵⁵ Zühaylî, *et-Tefsîru'l-münîr*, 28: 156.

³⁵⁶ İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 4: 237; Kurtubî, *el-Câmi'li ahkâmi'l-Kur'ân*, 18: 73.

³⁵⁷ Zühaylî, *et-Tefsîru'l-münîr*, 28: 156.

SONUÇ

Kur'ân-ı Kerîm her asır ve her topluma uygun, eskimez ve değişmez kaideler getiren kudsî bir kitaptır. Kur'ân'ın sûre ve âyetleri arasında hatta bütününde bir intizam, bir uyum ve bir münasebet görölmektedir. Münasetü'l-Kur'ân ilmi bu irtibatları inceleyen ilimdir. Öte taraftan Kur'ân'ın bazı âyetleri de, bir hâdise, özel bir durum ya da Hz. Peygambere sorulan bir soru üzerine indirilmiştir. Buna da Sebeb-i Nüzûl ilmi denmektedir. Ulûmu'l Kur'ân'a ait bu iki disiplin, birbiriyle yakından ilişkilidir. Mümtehine sûresini incelerken O'nun, hem sebeb-i nüzûl hemde münasebetleri açısından incelenmesiyle, âyetlerindeki mevzuların ve içindeki hikmetlerinin daha iyi anlaşılabilmesini ve günümüz problemlerine çözümler getiren ve prensipler vaz' eden bir sûre olduğunu gördük.

Mümtehine sûresi, bireysel ve toplumsal hayata dokunan pek çok meselenin hükmünü içinde barındırmaktadır. Sûrenin temel mesajı; Allah için sevmek ve Allah için buğzetmek düsturu çerçevesinde Müslümanların kâfirleri dost edinmemesi gerektiğidir. Bir Müslümanın, İslam'a savaş açan ve topraklarına göz diken kâfirlerle dost olması, düşmanının menfaati için gizli bilgileri paylaşarak casusluk yapması ve onlarla iyi geçinmeye çalışması düşünülemez. Mümtehine sûresinin ilk âyetlerinin sebeb-i nüzûlü, bu meseleyi bize Hâtib b. Ebî Beltea hadisesiyle anlatmaktadır. Hâtib, Ashâb-ı Bedir'den olması, casusluk yaptığı hâdisenin vukû bulmadan önce önlenmesi ve ayrıca söz konusu davranışı neden yaptığı konusunda Hz. Peygambere yapmış olduğu izahın imanına delil olarak görülmesi üzerine, casusluğa yeltenmesinden dolayı herhangi bir cezaya çarptırılmamıştır. Ancak gerek kâfirlerin dost edinilmesi, gerekse gizli bilgileri düşmanlara casusluk yaparak iletmenin Mümtehine sûresiyle de yasaklanmış olması, Hâtip'te olduğu gibi bir özre mahal bırakmamaktadır. Bu sebeple âlimler, sûrede va'z edilen hükümler rehberliğinde casusluğun, İslam'a ve Müslüman toplumuna zarar vermesi sebebiyle, casusluk faaliyetlerine çeşitli cezalar uygulanacağına hükmetmişlerdir.

Yüce Allah, Müslümanlara, Hz. İbrahim'in örnek alınması gerektiğini söylediği Mümtehine sûresi âyetlerinde, Hz. İbrahim'in, babası dahi olsa, babasının Allah'ın düşmanı olduğunu anladıktan sonra tüm kâfirlerden yüz çevirdiğini ve onlardan uzaklaşarak Allah'a sığındığını ve Allah'tan yardım dilediğini

anlatmaktadır. Elbette Müslümanlar, tüm kâfirlere hasmane ve sert bir tutum sergilemeyeceklerdir. Zira âyette, Allah Teâla düşman olan kâfirlerin niteliklerini açıklayarak, Müslümanlarla savaşmayan ve onları yurtlarından çıkarmayan kâfirlerle iyi geçinmelerini ve onlara adaletli davranmalarını vurgulamaktadır. Allah adaletle davranmaları ile Müslümanlarla kâfirler arasında bir yakınlık oluşabileceği müjdesini de vermektedir. Yüce Allah'ın bu müjdesi kısa zaman sonra öncelikle Mekkelilerin, sonrasında ise arap yarımadasının Müslüman olmasıyla gerçekleşmiştir. Bu döneme baktığımızda ise günümüzün küreselleşen dünyasında, Mümtehine sûresinin sunduğu prensiplerin, toplumlar ve devletlerarası ilişki ve hukukta yol gösterici bir niteliğe sahip olduğunu görmekteyiz.

Hz. Peygamber zamanında gerçekleşen Hudeybiye barış antlaşmasının zahirde Müslümanların aleyhine ağır yaptırımlara sahip bir antlaşma olduğu bilinmektedir. O antlaşmada yer alan maddelerden biri de Mekke'den kaçarak Medine'ye hicret eden bir kimsenin Müslüman dahi olsa kabul edilmeyecek olduğunun şart koşulmasıydı. Antlaşma imzalandıktan sonra Medine'ye hicret eden erkekler, Mekkelilere teslim edilmişse de hicret eden kadınların durumu hakkında Yüce Allah, onların imtihana tabi tutulmasını ve hicret gerekçelerinin öğrenilmesini emretmektedir. Allah, sınanmaları neticesinde Müslüman olduğu anlaşılan kadınların artık kâfirlere teslim edilemeyeceğini duyurarak, antlaşmanın maddelerini kadınlar hakkında nesh etmiştir. Günümüze baktığımızda, ülkelerindeki savaştan ve zulümden dolayı topraklarımıza sığınan Müslümanlara gösterilmesi gereken tavrın çeşitli tartışmalara sebep olduğu görülmektedir. Bu âyete göre, sığınmacıların kadın olsun erkek olsun, Müslüman ve mazlum olduğu anlaşıldıktan sonra, onlara zarar verebilecek kimselere iade edilmemesi gerektiği sonucuna varmak mümkün olmaktadır. Allah, Hz. Peygambere hicret eden bu kadınların imtihanı başarıyla geçmeleri halinde onlardan biat almasını emretmektedir. Biat alınırken kadınlar için yasaklanan haramlar her asırdaki Müslümanların da kabulünü gerektiren temel unsurları barındıran hususlardır.

Mümtehine sûresinin sonuna geldiğimizde, sûrenin başında olduğu gibi sonunda da, Yüce Allah, Müslümanlara aynı emirle ikazda bulunmaktadır. Son âyette kâfirlerin dost edinilmemesi te'kidıyla beraber ayrıca ahiret inancı ve sevap kazanma ümidi olmayan Yahudilerin de dost edinilmesi yasaklanmaktadır.

KAYNAKÇA

Akk, Hâlid Abdurrahmân. *Teshîlü'l-vusûl ilâ ma'rifeti esbâbi'n-nüzûl*. Beyrut: Dâru'l-Marife, 1998.

Ateş, Süleyman. *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*. İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1988.

Begavî, Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ. *Meâlimü't-tenzîl*, thk: Muhammed Abdullah En-Nemr, Osman Cuma ed-Damiriyye, Süleyman Müslim el-Harş, Riyâd: Dâru Tayyibe, 1997.

Bıyıklıoğlu, Yakup. *Şevkânî'nin Fethu'l Kadîr'inde Esbâb-ı Nüzûl ve Kur'an'ın Anlaşılması*. İstanbul: Rağbet Yayınevi, 2005.

Bikaî, Ebû'l-Hasen Burhânüddîn İbrâhîm b. Ömer b. *Nazmü'd-dürer fî tenâsübi'l-âyât ve's-süver*. Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2011.

Buhâri, Ebû Abdullâh Muhammed b. İsmail. *el-Câmiu's-sahîh*. thk. Muhammed Züheyr en-Nasır, Mısır: Dâru Tavki'n-Necât, ts.

Buhârî, Ebû Abdullâh Muhammed b. İsmail, *el-Câmiu's-sahîh*. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 2015.

Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Usulü*. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınevi, 1971.

Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî. *Ahkâmu'l-Kur'an*. thk. Abdusselam Muhammed Ali Şahin, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994.

Cevherî, Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd. *Tâci'l-Luga ve Sihâhu'l-Arabiyye*. thk. Ahmed Abdulgafur Attar. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İlm, 1990.

Çelik, Ömer. *Hakk'ın Daveti Kurân-ı Kerîm Meâli ve Tefsîri*. İstanbul: Erkam Yayınları, 2013.

Demirci, Muhsin. “Esbâb-ı Nüzûlün Kur’ân Tefsirindeki Yeri”. *MÜİFD* 11-12 (1997): 8

Demirci, Muhsin. *Esbâb-ı Nüzûl*. İstanbul: DİA, 1995.

Derveze, Muhammed İzzet. *et-Tefsiru'l-hadîs*. çev. Ramazan Yıldırım, İstanbul: Ekin Yayınları, 1997.

Draz, Muhammed Abdullah. *En Mühim Mesaj*. çev. Suat Yıldırım, Ankara: Akçağ Yayınevi, 1985.

Ebû Dâvûd, es-Sicistânî, Süleymân b. el-Eş‘as b. İshâk. *es-Sünen*. Beyrut: Müessesetü’r-risâle, 2015.

Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf el-Endelüsî. *el-Bahru'l-muhît*, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-İlmiyye, 1993.

Elbânî, Muhammed Nâsıruddin. *Silsiletü'l-ehadîsi's-sahîha*, Suudi Arabistan: Mektebetü'l-Marife, 1995.

Eroğlu, Ali. *Kur’ân Tarihi ve Kur’ân İlimleri Üzerine*. Erzurum: Ekev Yayınları, 2002.

Esen, Hüseyin. “Zina”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Ankara: TDV Yayınları, 2013.

Fazlurrahman. “Kur’ân’ı Yorumlama.” çev. Osman Taştan, *İ.A.D.* 5 (Ekim 1987): 101

Ferrâ, Yahyâ b. Ziyâd. *Me'âni'l-Kur'ân*. nşr. Ahmed Yûsuf Necâtî - M. Ali en-Neccâr, Mısır: Dâru'l-Mısriyye, 1955.

Fîruzâbâdi, Muhammed b. Yakub. *Besâiru zevi't-temyîz fî letâifi'l-kitabi'l-azîz*, Kahire: Lecnet İhyâ et-Turâs, 1996.

Hanbel, Ebû Abdillâh b. Muhammed Ahmed. *el-Müsned*. thk. Şuayb el-Arnâvut, Adil Mürşid, Beyrut: Müessesetür er-Risale, 2001.

Hâtimî, Muhyiddîn Muhammed b. Alî b. Muhammed el-Arabî et-Tâî. *Ahkâmu'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Abdulkadir Atâ, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003.

Hilâli, Selîm b. İd v.dğr. *Esbâb-ı Nüzûl*. çev. İshak Doğan, İstanbul: Beka Yayıncılık, 2017.

İtr, Nureddin. "Münâsebet ilmi ve Kur'ân tefsirindeki önemi", çev. Eyyüp Yakka, *İslâmi İlimler Dergisi*, Sayı:2, Güz 2006.

İbnü'l-Arabî, Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Meâfiri. *Ahkâmü'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Abdulkadir Atâ, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003.

İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir. *et-Tahrîr ve't-tenvîr*. Tunus: ed-Dâru't-Tunûsiyye, 1984.

İbn Atiyye, Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlip. *el-Muharraru'l-vecîz fî tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*. Beyrut: Dâru'l-Haber, 2007.

İbn Fâris, Ebü'l-Hüseyin Ahmed b. Fâris b. Zekerıyyâ. *Mu'cemü mekâyisi'l-luga*. thk. Abdüsselam Muhammed Hârûn, By: Dâru'l-Fikr, 1979.

İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İsmail b. Ömer. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, thk. Mustafa es-Seyyid Muhammed v.dğr., Kahire: Mektebetü Evladi'sh-Şeyh li't-Türâs, Müessesetü Kurtuba, 2000.

İsfahânî, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb. *el-Müfredat fi garibi'l-Kur'ân*. çev. Muhammed Halil Aytâni, Beyrut: Daru'l-Ma'rife, 2001.

Kallek, Cengiz. "Biat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Ankara: TDV Yayınları, 1992.

Karaman, Hayrettin v.dğr. *Kur'ân Yolu: Türkçe Meal ve Tefsir*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2008.

Kattân, Mennâ' Halîl. "Esbâb-ı Nüzûl". çev. Erdoğan Pınarbaşı, İbrahim Görenener, *EÜİFD*, 11, 2001.

Koç, Turan. "Kur'ân Dili Açısından Söz Anlam İlişkisi". *Kur'ân ve Dil, Dilbilim ve Hermenötik Sempozyumu*, Van, 17-18 Mayıs 2001.

Komisyon. *et-Tefsîru'l-müeyesser*. Suudi Arabistan: Mecmeu'l-Melik Fahd li Tabâati'l-Mushafi'sh-Şerif, 2009.

Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh. *el-Câmi'li ahkâmi'l-Kur'ân*. thk. Ahmet el-Berdûnî ve İbrahim Etfîş, Kahire: Dârü'l-kütübi'l-Mısriyye, 1964.

Kutub, Seyyid. *fi Zılâli'l-Kur'ân*, (Beyrut: Dâru'sh-Şurûk, 1985)

Merâgî, Ahmed Mustafa. *Tefsîru'l-merâgî*. Mısır: Matbaatü Mustafâ el-Bâbî'l-Halebî ve Evlâdihi, 1946.

Müslim b. Haccâc, Ebü'l-Hüseyn. *el- Câmiu's-sahîh*. Beyrut: Dâru ihyai't-turâsi'l-Arabî, ts.

Müslim, Mustafa v.dğr. *et-Tefsîru'l-Mevzuî li Sûveri'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Birleşik Arap Emirlikleri: Külliyyetü'd-Dirasâti'l-Ulyâ ve'l-Bahsi'l-İlmî, 2010.

Müzeynî, Hâlid b. Süleymân. *el-Muharrar fî esbâb'i nüzûli'l-Kur'ân min hilâli'l-kütübi'-tis'a dirâsetü'l esbâbi rivâyeten ve dirâyeten*. Dammam: Dâru İbni'l-Cevzî, 2006.

Nebî, Mâlik b. *Kur'ân-ı Kerîm Mucizesi*. çev. Ergun Göze, İstanbul: Yağmur Yayınevi, 1969.

Nursi, Bediüzzaman Said. *Sözler*. İstanbul: Envar Neşriyat, 2013.

Râzî, Ebû Abdillâh Ebu'l-Fadl Fahrüddîn Muhammed b. Ömer. *Mefâtihu'l-gayb*, Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye,1990.

Sâbûnî, Muhammed Ali. *Safvetü't-Tefâsîr Tefsirlerin Özü*. trc. Sadrettin Gümüş - Nedim Yılmaz, İstanbul: İz Yayıncılık, 2003.

Sâlih, Subhî b. İbrâhîm. *Mebâhis fî ulûmi'l-Kur'ân*. İstanbul: Dersâadet, ts.

Sâlih, Subhî b. İbrâhîm. *Mebâhis fî ulûmi'l-Kur'ân*, çev. M. Sait Şimşek, İstanbul: Hikmet Yayınevi, 2008

Serinsu, Ahmed Nedim. *Kur'ân ve Bağlam*. İstanbul: Şule Yayınları, 2012.

Serinsu, Ahmed Nedim. *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Esbâb-ı Nüzûl'ün Rolü*. İstanbul: Şule Yayınları, 1994.

Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî eş-Şâfiî. *ed-Dürri'l-mensûr fî't-tefsîri'l-me'sur*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1983.

Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî eş-Şâfiî. *Lübâbü'n-nukûl fî esbâbi'n-nüzûl*. Beyrut: Müessesetü'l-Kütübi's-Sakâfiyye, 2002.

Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî eş-Şâfiî. *Tenâsuku'd-dürer fî tenâsübi's-suver*. thk. Abdülkadir Ahmed Atâ, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1986.

Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî eş-Şâfiî. *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân*, Dimeşk: Dâr'u İbn Kesir, 2006.

Şevkânî, Muhammed b. Ali. *Fethu'l-kadîr*. Dimeşk: Dâr İbn Kesir, 1993.

Şeybânî, İbn Ebû Âsım Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. ed-Dahhâk b. Mahled. *El-Âhâd ve'l-mesânî*. thk. Bâsim Faysal Ahmed el-Cevâbire, Riyad: Dâru'r-Râye, 1991.

Taberânî, Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb. *Mu'cemu'l-kebîr*. thk. Hamdî b. Abdul-Mecid es-Selefi, Kahire: Mektebetü ibn Teymiye, 1994.

Taberî, Muhammed b. Cerîr. *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 2000.

Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre. *el-Câmiu's-sahîh*, thk. Muhammed Fuad Abdulbâki ve Ahmed Şâkir, Mısır: Mektebetü ve Matbaatü Mustafa'l-bâbi'l-Halebî, 1975.

Tunceri, Faruk. *Kuran Bütünlüğü Açısından Sûrelerin Baş Tarafı ile Sonu Arasındaki Münâsebet*. Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2000.

Turgut, Ali. *Tefsir Usûlü ve Kaynakları*. İstanbul: MÜİFV, 1991.

Uğur, Mücteba. *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*. Ankara: TDV, 1992.

Vâhidî, Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed. *Esbâbu'n-nüzûl*. Suudi Arabistan: Dâru'l-İslah, 1996.

Yargıcı, Atilla. *Kur'ân'da Dua*. Ankara: İltek Yayıncılık, 2017.

Yargıcı, Atilla. *Kur'an'ın Önerdiği İdeal İnsan Modelinin Oluşmasında Sevginin Rolü*. Ankara: Fecr Yayınları, 2017.

Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur'ân Dili*. İstanbul: Eser Neşriyat, 1979.

Yıldırım, Suat. *Kur'ân-Kerim ve Kur'ân İlimlerine Giriş*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 1989.

Zebîdî, Ebü'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdirrezzâk el-Bilgrâmî el-Hüseynî. *Tâcü'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs*. thk: Komisyon, by: Dâru'l-Hidâye, ts.

Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh et-Türkî el-Mısırî el-Minhâcî. *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim, Beyrut: Dâru'l-Marife, 1972.

Zühaylî, Vehbe. *et-Tefsiru'l-münîr fî'l-akîde ve's-şerîa ve'l-minhâc*. Beyrut: Dâru'l-Fikri'l-Muasır, 1991.